

LÄHDE

HISTORIATETEELLINEN
AIKAKAUSKIRJA 2017

PELKO
FEAR

LÄHDE

HISTORIATIETEELLINEN AIKAKAUSKIRJA 2017

Vertaisarvioitu tieteellinen aikakauskirja
14. vuosikerta
aikakauskirjalahde.wordpress.com

Julkaisija:
Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys ry.

Päätoimittaja:
Miika Raudaskoski
miika.raudaskoski@uef.fi

Toimitussihteerit:
Antti Härkönen, Mikko Kohvakka, Jenni Merovuo, Chloe Wells

Kansi:
Jenni Merovuo

Taitto:
Miika Raudaskoski

ISSN 2489-6195

Sisällys

Miika Raudaskoski

Pääkirjoitus

Terhi Halonen

Peloista pahin - Etnografinen tutkimus asunnottomuuden herättämistä kokemuksista itäsuomalaisien nuorten keskuudessa

Sofia Paasikivi

”Lakastuvat uhrit iskustasi kaatuvat” - Koleran pelko 1800-luvun Turussa

Kirsi Laurén

”Siinä katottiin vähän aikaa konepistoolin suuaukkoa” -Traumaattiset kertomukset neuvostopartisaanien iskuista Lapissa ja Kainuussa jatkosodan aikana

Susanna Pirnes

Pelkoa ja uhkakuvia - Suomalaisen median kuva Venäjän toiminnasta arktisella alueella

Teemu Oivo

Pelko Pohjois-Karjalan Venäjä-keskustelussa ja -uutisoinnissa

Pääkirjoitus

Käärmeet, hämähäkit, työttömyys, oma tai läheisen sairastuminen, onnettomuus, sota ja äärimmillään kuolema – tässä vain muutamia yleisiä pelon kohteita mainitakseni. Pelko on meille jokaiselle arkielämästä tuttu, joskin epämiellyttävä tunne. Pelko on kokonaisvaltaista. Se vaikuttaa voimakkaasti toimintakykyymme, pahimmillaan lamauttaa meidät kokonaan. Usein pelko on irrationaalista, kenties pahinta mahdollista vaihtoehtoa miettiessään alkaa huomaamattaan pelätä sen toteutumista, vaikka todennäköisyys olisi pieni. Ihmisillä on myös taipumus pelätä asioita, jotka eivät tilastollisesti katsottuna ole vaarallisia eli pelkäämisen arvoisia. Yleinen esimerkki tästä on lentopelko, jota moni meistä tuntee ainakin jollain tasolla. Tilastollisesti lentomatrustaminen on kuitenkin paljon turvallisempaa kuin esimerkiksi autoilu, mopoilu tai pyöräily.

Pelon tunteen taustat ovat evoluutiokehityksessä. Pelko on auttanut ihmistä selviytymään, sillä sen avulla tulemme varautuneeksi erilaisiin vaaratilanteisiin. Ilman pelkoa tulipalosta emme käyttäisi palohälyttimiä tai hankkisi sammutuspeitettä. Vakuutusbisnes perustuu siihen, että haluamme turvata talouttamme erilaisten onnettomuuksien varalle. Pelkäämme, että ne sattuvat kaikesta huolimatta juuri meidän kohdallemme. Tällainen pelko on helpommin hallittavaa, rationaalista pelkoa, joka kanavoituu yksilön ja yhteiskunnan näkökulmasta hyödyllisesti lisäämällä yhteistä turvallisuutta ja turvallisuudentunnetta.

Pelko on myös bisnestä. Kirjoissa, elokuvissa ja taiteessa pelko on kuitenkin sopivan kaukana meistä. Fiktiivistä pelkoa tuntuu olevan helpompi käsitellä kuin arkielämän pelkoja. Iltapäivälehtien kirkuvat lööpit terrori-iskuista, luonnonkatastrofeista ja onnettomuuksista ovat banaalia pelolla rahastamista. Milloin meidän on varauduttava Venäjän hyökkäykseen, milloin turvapaikanhakijoiden vyöryyn tai laajamittaisiin terrori-iskujen sarjoihin. Iltalehtiä on helppo syyttää pelolla mässäilystä, mutta tosiasia on, ettei markkinataloudessa yhtäkään pelko-otsikoitua irtonumeroa myydä, jollei sitä joku osta.

Aikakauskirja Lähteen vuoden 2017 teemanumerossa tutkitaan pelkoa ja sen erilaisia ilmenemismuotoja niin nykypäivänä kuin historiassa. Terhi Halosen artikkeli *Peloista pahin – Etnografinen tutkimus asunnottomuuden herättämistä kokemuksista itäsuomalaisten nuorten keskuudessa* liikkuu hyvinvointiyhteiskuntamme marginaalissa ja tuo nuorten asunnottomien äänen kuuluviin. Artikkelin on tärkeä tutkimuksellinen puheenvuoro, jonka etnografinen

tutkimusote tuo asunnottomien pelot aivan lukijan iholle. Laajan hyvinvointiyhteiskunnan rakentaminen on mahdollistanut sen, ettei asunnottomuus ole Suomessa suuri ongelma. Halosen artikkeli muistuttaa kuitenkin siitä, että yksikin asunnoton, joka joutuu kokemaan arkipäivässään suurta turvattomuutta ja pelkoa, on liikaa. Tutkijoiden tehtävänä on osaltaan tuoda yhteiskunnan marginaaliin joutuneiden ääntä kuuluville ja poliittisten päättäjien rakentaa sellaista yhteiskuntaa, jossa jokaisella on asunto ja perustarpeet turvattu.

Sofia Paasikiven ”*Lakastuvat uhrit iskustasi kaatuvat*” vie lukijansa 1800-luvun Turkuun ja keskelle vaarallisen ja helposti tarttuvan koleran aiheuttamia pelkoja. Paasikiven artikkelissa eritellään niin aikalaisten asiantuntijoiden kuin tavallisen kansan suhtautumista koleraan. Vakava ja leviävä sairaus levitti ymmärrettävästi mukanaan myös pelkoa. Historiallisesta aikakaudesta riippumatta ihmiselle näyttää olevan tyypillistä tarve löytää asioille syylliset, näin myös koleran kohdalla. Huhut ja valheellisetkin syytökset leviävät otollisessa maaperässä silloin, kun pelko ja tietämättömyys ovat suuria. Aikamme keskustelu totuudenjälkeisestä yhteiskunnasta, erilaisten ihmisryhmien leimaamisesta ja helppojen selitysten etsimisestä ei ole mitenkään uutta tai ihmeellisestä. Ihmisten koulutustason nouseminen ei estä levittämästä huhuja ja niiden mukana eripuraa, mutta koulutus ja tietämyksen lisääminen ovat ainoat keinot, joille voimme edes yrittää taistella näitä valheen äänitorvia vastaan.

Lähteen kolme viimeistä artikkelia tarkastelevat Venäjää ja siihen liittyviä pelkoja. Idän uhka ja Venäjä-pelko on sisäänrakennettu suomalaiseen kansalliseen kertomukseen, jota Eetu Iston sortovuosina maalaama teos *Hyökkäys* symboloi. Suomen ja suomalaisuuden suhde Venäjään on tämän vuoksi vaikea. Kylmän sodan jälkeen suhteet normalisoituivat YYA-ajan hännystelystä kohti eurooppalaisempaa naapuruutta, jossa rajan ylittäminen ei ollut enää kiellettyä, mystifioitua tai uhkaavaa. Ukrainan kriisin myötä Venäjän ja Suomen väleihin on tullut jälleen uutta jännitystä, jossa arvaamattomuus on keskeinen juonne. Arvaamattomuudesta on lyhyt matka pelkoon, olipa se rationaalista tai ei.

Kirsi Laurénin artikkeli ”*Siinä katottiin vähän aikaa konepistoolin suuaukkoa*” taustoittaa osaltaan historiallista Venäjä-pelkoa tarkastelemalla neuvostopartisaanien iskujen aiheuttamia traumoja Pohjois-Suomen rajaseuduilla. Sota ja kaikki siihen liittyvät pelot niin kotirintamalla kuin etulinjassakin ovat väistämättä jättäneet jälkensä Suomen ja Venäjän suhteeseen. Neuvostopartisaanien iskut ovat Laurénin artikkelin perusteella olleet hyvin järkyttäviä ja

traumaattisia kokemuksia, jotka ovat jättäneet jälkensä ne kokeneiden ihmisten elämään vuosikymmenten ajaksi.

Ajallisesti tuoreempaan Venäjä-pelkoon kytkeytyvät Susanna Pirneksen ja Teemu Oivon lehdistöaineistoa hyödyntävät artikkelit. Pirneksen *Pelkoa ja uhkakuvia – Suomalaisen median kuva Venäjän toiminnasta arktisella alueella* erittelee sanomalehdissä käytyä keskustelua Venäjästä erityisesti arktisen alueen kontekstissa. Oivon *Pelko Pohjois-Karjalan Venäjä-keskustelussa ja -uutisoinnissa* puolestaan lähestyy samaa teemaa yleisemmin Venäjään liittyvässä keskustelussa. Molemmissa artikkeleissa välittyy suomalaisen Venäjä-keskustelun tietynlainen dualismi, jossa pelko, uhka ja arvaamattomuus sekä mahdollisuudet ja yhteistyön monet muodot vetävät koko keskustelua kahteen eri suuntaan.

Pääministeri Harri Holkeri totesi aikanaan Suomen puolueettomuuspolitiikan ja Euroopan yhteisön jäsenyyden olevan kuin ympyrän neliöimistä. Tavallaan Holkeri olikin oikeassa, sillä EY-jäsenyys ja myöhemmin vaikuttajan roolin hakeminen Euroopan unionissa ovat vahvistaneet Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittista asemaa. Puolueettomuus on sen sijaan jäänyt historialliseksi käsitteeksi, joka toistuu enää lähinnä Paavo Väyrysen kaltaisten YYA-ajan idänsuhteita kaipaavien poliitikkojen puheissa. Samanlaista ympyrän neliöimistä esiintyy kuitenkin edelleen Venäjään liittyvässä keskustelussa, kun pyritään pääsemään selvyYTEEN siitä, onko itäinen naapuri Suomelle pelottava ja uhkaava turvallisuusvajeen tuottaja, vai taloudellinen mahdollisuus.

Tämä Lähde on toinen ja samalla viimeinen päätoimittamani numero. On ollut ilo ja kunnia toimia tämän julkaisun päätoimittajana jatkaen osaltani jo yli kymmenvuotista perinnettä. Sain edeltäjältäni Jani Karhulta käsiini vahvan tietellisen julkaisun, jonka asemaa JUFO-listaus ja vertaisarviointiprosessi olivat vahvistaneet.

Omalla päätoimittajakaudellani Lähde on ottanut kaksi seuraavaa isoa askelta. Ensimmäisenä saimme oikeuden käyttää julkaisussamme Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) virallista vertaisarviointi-tunnusta, mikä vahvistaa tieteellisen julkaisuprosessimme pohjaa. Toisena keskeisenä tavoitteena on ollut Lähteen digitalisoiminen. Painetuille, paperisille tieteellisille julkaisuille on edelleen tilausta, mutta kaltaisemme pieni toimija ei pysty taloudellisesti kestävästi toimimaan koko ajan kutistuvan tilaajajoukon varassa. Digitaalinen julkaisualusta mahdollistaa myös loistaville artikkeleille entistä laajemman lukijakunnan. Tämän vuoksi

Lähde siirtyy uuteen aikaan ja tämä numero on ensimmäinen Journal-alustalla julkaistu *Open Access* -vuosikirja. Pelkoakin on ollut ilmassa tätä numeroa kätilöidessä, mutta toivottavasti lukukokemus on entistä parempi ja yhä useampi uusi lukija tavoittaa Lähteen.

Digitaalinen julkaisuprosessi ei olisi ollut mahdollista ilman Pohjois-Karjalan historiallista yhdistystä ja loistavaa toimituskuntaa. Syksyllä tehty yhteistyöpäätös PKHY:n kanssa tarkoittaa sitä, että vuodesta 2004 Lähdeä julkaissut jatko-opiskelijoiden yhdistys Labyrintti ry vetäytyy julkaisijan roolista ja tämän numeron myötä Lähde vahvistaa osaltaan PKHY:n laadukasta julkaisutoimintaa. Lähde säilyy edelleen nimenomaan Itä-Suomen yliopiston jatko-opiskelijoiden omana julkaisuna ja tarkoituksena on tulevaisuudessakin tarjota niin toimituskokemusta kuin julkaisumahdollisuuksia tulevaisuuden tohtoreille.

Lopuksi kiitokset toimituskunnalle, jota ilman tämä numero ei olisi koskaan valmistunut. Tuleva päätoimittaja Jenni Merovuo on tehnyt ison työn digitaalisen julkaisemisen eteen. Jenni tarttui siihen tehtävään, johon itse en osin uusilta siviilitöiltäni ehtinyt ja jaksanut ryhtyä. Iso kiitos Jenni! Tästä on toivottavasti hyvä jatkaa kohti entistä parempaa, vahvempaa ja luetumpaa Lähdeä. Kiitokset myös Antti Härköselälle, jonka tietoteknisillä vinkeillä tämänkin numeron taittoa on viety eteenpäin. Jennille ja Antille kuuluu myös kiitos sisällön viemisestä Journal-palvelimelle. Toimituskunnastamme tämän numeron myötä väistynyt tohtori Mikko Kohvakka on myös omilla kommentteillaan antanut vahvan panoksen niin Lähteen kehitystyöhön kuin artikkelien kieliasuun.

Ja aivan viimeiseksi kiitokset vielä Lähdeä kaikkina menneinä vuosina lukeneille ja tilanneille henkilöille. Ilman teitä Lähteen tekeminen ei olisi ollut mahdollista. Toivon, että jokainen vanha tilaajamme löytää tiensä Journal-palveluun ja digitaalisen Lähteen pariin.

Näiden kiitosten myötä päätoimittaja kiittää, kumartaa ja poistuu takavasemmalle.

Kuopiossa ensimmäisenä adventtisunnuntaina 2017.

Miika Raudaskoski

Terhi Halonen

Peloista pahin

Etnografinen tutkimus asunnottomuuden herättämistä kokemuksista itäsuomalaisten nuorten keskuudessa

Abstrakti

Artikkelissa tarkastellaan asunnottomien itäsuomalaisten nuorten elämismailmaa. Tutkimus perustuu etnografiseen tutkimusotteeseen, ja sen aineisto on koottu haastatteluin ja osallistuvan havainnoinnin menetelmin. Tutkimukseen osallistuneille seitsemälle alle 25-vuotiaalle nuorelle – informanteille – asunnottomuus ei ole ollut vapaaehtoinen valinta vaan elämäntilanne, johon he ovat ajautuneet eri syistä. Nuorten kokemusmailmaa on tarkasteltu nostamalla aineistosta suurennuslasin alle erityisesti asunnottomuuden synnyttämiä tuntemuksia. Aineiston analyysi on toteutettu narratiivisuuden ja fenomenologian periaatteita noudattaen, dialogisen tematisoinnin menetelmiä käyttäen. Tutkimusaineistossa vahvimmaxi asunnottoman nuoren arkea sävyttäväksi tunnekokemukseksi nousee pelko. Äärimmillään se näyttäytyy asunnottomien nuorten kokemuksissa konkreettisenä kuolemanpelkona, mutta samanaikaisesti se on myös heitä elämässä eteenpäin puskeva ja hengissä pitävä voima.

Avainsanat: asunnottomuus, nuori, arki, pelko, etnografia

Johdanto

Nuorille pahin pelko on joutua asunnottomaksi.¹ Me pidämme kotia ja kodissa asumista meille kaikille kuuluvana jokapäiväisenä, itsestään selvänä asiana. Kulttuurissamme kotia – jolla tässä artikkelissa tarkoitetaan ensisijaisesti omaa asuntoa – pidetään tilana, johon julkisessa puheessa liitetään turvallisuuden ja yhteenkuulumisen tunteet. Kotona voimme hengähtää kiireisen päivän jälkeen, kerätä voimia ja tehdä tavallisia arjen askareita: valmistaa ruokaa, pestä pyykkiä, katsella televisiota tai tavata kavereita. Koti on myös konkreettinen tila, ja sitä pidetäänkin yhtenä arjen kokemisen ja elämän hallinnan perusyksiköistä.² Koti voi olla myös turvapaikka, johon voimme vetäytyä suojaan ja rauhaan, jos koemme uhkaavia tai vaarallisia tilanteita tai joku tai jokin herättää meissä pelkoa.

¹ Barnardo's 2014.

² Scott 2009, 49.

Meillä kaikilla ei ole kuitenkaan kotia johon turvata, jos ympärillä oleva elämä heittelee. Tämä artikkeli on osa asunnottomien itäsuomalaisten nuorten arkea tarkastelevaa väitöskirjatutkimusta. Tutkimuksen koko-naistavoitteena on saada selville, millaisista asioista asunnottoman nuoren arki muodostuu, kun hän elää epävakaissa olosuhteissa: kaduilla, kavereiden nurkissa, pakettiautossa tai kerrostalojen varastotiloissa. Tämän artikkelin keskiössä ovat asunnottomuuden nuorille aiheuttamat kokemukset ja tunteet: millaista on elämä ilman kotia? Artikkelia varten tutkimusaineistosta on luettu erityisesti nuorten kokemuksia asunnottomuuden synnyttämistä tunnetiloista, joista suurin osa jollain tavalla on kiteytettävissä käsitteeseen pelko.

Tutkimuksen aineisto on koottu etnografisin menetelmin osallistumalla asunnottomien nuorten elämään usean vuoden ajan, heidän arkeaan tarkkaillen ja heitä haastatellen. Osallistuessaan ensimmäisen kerran tutkimukseen nuoret olivat alle 25-vuotiaita itäsuomalaisia asunnottomia. Tutkimuksessa nuorten asunnottomuuden kriteerinä käytetään kanadalaisen Observatory of Homelessness (COH) -instituution määritelmää, jossa asunnottomuus merkitsee kadulla tai hätämajoituksessa elämistä. Tutkimukseen osallistuvien nuorten kohdalla asunnottomuus ei ole ollut heidän oma valintansa eikä vapaaehtoisesti omaksuttu elämäntapa vaan elämäntilanne, johon he ovat ajautuneet eri syistä.

Niin pitkälle, kun tiedämme, kodittomuus/asunnottomuus³ on ihmisyhteisössä ollut läsnä muodossa tai toisessa⁴, eli se on yhteiskunnallisena ilmiönä hyvin vanha. Teollistumisen myötä tapahtuneen yhteiskunnallisen muutoksen myötä asunnottomuus on kuitenkin hävinnyt maaseuduilta ja keskittynyt erityisesti isoihin kaupunkeihin. Suomalaisissa kaupungeissa elää tätä nykyä noin 1400 asunnottomaa nuorta⁵ – määrä ei ole siis aivan pieni. Elämä kaduilla tai toisten nurkissa ei ole helppoa, ja yleensä asunnottomien arki sisältää odottelua, eri tiloissa roikkumista ja paikasta toiseen kuljeskelua.⁶ Yhteiskunnan julkiset tilat, puistot, kirjastot, kauppakeskukset ja matkakeskukset, ovat asunnottoman ihmisen ”yksityistä” tilaa, joissa hän kuluttaa aikaa ”hengailleen” ja samalla etsien seuraavaa yöpaikkaa tai vain tilaa, missä saa olla hetken rauhassa. Asunnottomuus on konkreettisesti fyysistä, henkilökohtaisen ja yksityisen tilan puutetta. Asumista ja sen myötä tapahtuvaa johonkin paikkaan ja/tai yhteisöön kuulumisen kokemusta pidetään yhtenä tärkeimmistä yksilön turvallisuuden tunteen edellytyksistä, mikä osaltaan lisää yksilön luottamusta niin yhteiskuntaa kuin toisia yksilöitä kohtaan.⁷ Koska asunnottomilta puuttuu tämä konkreettinen tila, heille ei voi myöskään syntyä paikkaan kuulumisen kokemusta eikä tunnetta turvallisuudesta ja luottamuksesta.

Tässä artikkelissa tarkastellaan asunnottomuuden – ei-vapaaehtoisen elämäntilanteen – herättämiä tunnetiloja ja niiden taustoja. Artikkelit etenee siten, että seuraavassa luvussa

³ Kodittomuuden käsite on laaja ja elastinen ja eroaa useissa analyyseissa asunnottomuuden käsitteestä. Tässä artikkelissa kodittomuus ja asunnottomuus ymmärretään kuitenkin pitkälti toistensa synonyymeinä.

⁴ Cresswell 2015, 174.

⁵ Ara Selvitys Asunnottomat 2016, 1/2017.

⁶ van Doorn 2010, 226.

⁷ Kekki 2014.

tarkastellaan lyhyesti tutkimuksen keskeisiä käsitteitä: kotia, arkea, asunnottomuutta, kodittomuutta sekä siihen sisältyviä keskeisiä määrittelyjä. Tämän jälkeen esitellään tutkimuksen metodologiset ratkaisut ja kaksivaiheinen analyysi. Analyysia varten tutkimusaineistoista on rakennettu tyyppitarina, Anssin elämäkerta, jonka kautta ja jälkeen avataan asunnottoman nuoren elämää ja sitä sävyttäviä tunnekokemuksia.

Koti, koditon, asunnoton

Ideaaliolosuhteissa ja -diskursseissa koti ja perhe mielletään konteksteiksi, joissa ihmisten arkinen elämä tapahtuu tutulla ja turvallisella tavalla⁸ Kodin arkisiin rutiineihin tartutaan kiinni silloin, kun ympärillä oleva maailma heittelee, ja näin arjen rutiineihin on sisäänrakennettu ajatus levosta ja turvasta.⁹ Arkiset asiat ovat yleensä ennakoitavissa ja soljuvat rutiininomaisesti päivästä toiseen samantapaisina tapahtumina ja tilanteina samanlaisissa fyysisissä ja sosiaalisissa puitteissa. Asunnottomien nuorten elämässä nämä kotiin liittyvät arjen rutiinit kuitenkin puuttuvat, koska heillä ei ole pysyvää tilaa, johon tekemiset voisivat kiinnittyä.

Oikeus kotiin on yksi ihmisyyteen ja ihmisarvoiseen elämään liitettyistä perusoikeuksista. Nuoruuden elämänympäristönä koti on myös kehityopsykologisesti tärkeä perusturvallisuuden konteksti – tai ainakin sen tulisi olla sellainen. Koti on paikka, jossa yksilö voi kerätä voimia, levätä ja olla oma itsensä – ”olla kotonaan” – sekä tulee ymmärretyksi ja hyväksytyksi omana itsenään. Koti on siten tila, jossa yksityinen tapahtuu ja jonka yksityisyyttä myös varjellaan säädöksin.¹⁰ Kaipaus kotiin on kaipaus asettumiseen ja turvaan, jolloin koti määrittyy elämän keskeiseksi kiintopisteeksi ja tukikohdaksi. Asunnottomille nuorille koti on kadun vastakohta.¹¹

Kodittomuus ymmärretään usein synonyymiksi ja analogiaksi asunnottomuudelle.¹² Myös kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa asunnottomuuskäsitteen rinnalla on ryhdytty käyttämään kodittomuuden käsitettä. Tämä käsitteellinen muutos kuvaa asunnottomuuden ilmiössä tapahtunutta sisällöllistä muutosta, sillä ihmisarvoisessa asumisessa katsotaan olevan kyse muustakin kuin konkreettisista seinistä.¹³ Kokemus omasta kodista on tunne johonkin paikkaan ja yhteisöön kuulumisesta, huolenpidosta ja elämän mielekkääksi määrittymisestä. Suomessa käsitettä koditon käytetään kuitenkin harvoin, ja virallisissa puheissa on jo 1970-luvulta lähtien käytetty käsitettä asunnoton.¹⁴ Asunnottoman henkilön määrittely liitetään suomalaisessa keskustelussa suoraan henkilöön, jolla ei ole omaa asuntoa. Koditon on meillä puolestaan jonkinlainen arkipuhekäsite, jolla tarkoitetaan henkilöä, josta ei pidetä huolta ja

⁸ Felski 2000; Jokinen 2003; vertaa Hoeffler ja Fearon 2014.

⁹ Harinen & Koski 2008.

¹⁰ Kidd & Evans 2011.

¹¹ Kidd & Evans 2011.

¹² van der Ploeg & Scholte 1997, 2.

¹³ Saari 2015.

¹⁴ Kärkkäinen 1999.

josta kukaan ei ole kiinnostunut.¹⁵ Taipale määrittelee kodin ja asunnon eroa seuraavasti ”*Asunto on fyysinen esine, joka voidaan rakentaa, omistaa, vuokrata tai kalustaa. Koti taas perustetaan tai luodaan. Asunnolla on hinta, kodilla henki.*”¹⁶ Kotia ja kotikokemusta ei kuitenkaan yleensä synny ilman asuntoa.

Kodittomaksi ei synnytä,¹⁷ eikä asunnottomuutta yleensä valita vapaaehtoisesti. Kodittomuus alkaa kotiin liittyvän tunnesiteen murentumisesta¹⁸, ja kodittomaksi ajaututaan eri tilanteiden kautta. Nuorilla on muuta väestöä suurempi riski joutua asunnottomiksi, ja asunnottomuuteen johtavat syyt liittyvät yleensä nuoruuteen sisältyvien ”normaalien” siirtymien epäonnistumiseen.¹⁹ Perheessä ilmeneviä ongelmia, päihteiden liikkakäyttöä, koulun keskeyttämisää, psyykkisiä sairauksia, häiriöitä persoonallisuudessa tai elämänsisältöön sisältyviä laitosjaksoja – vankiloissa, lasten- ja nuorisokodeissa, sijaisperheissä ja psykiatrisissa sairaaloissa – pidetään riskitekijöinä, jotka saattavat ajaa nuoren asunnottomaksi.²⁰ Asunnottomuuden riskitekijät muodostuvat niin yksilöiden kuin yhteiskunnan rakenteellisista tekijöistä,²¹ eikä yhtä yksittäistä tekijää voi yleensä pitää asunnottomuuteen johtavana ainoana syynä.

Ovat syyt asunnottomuuteen sitten rakenteellisia tai yksilöstä itsestään johtuvia, asunnottomuus on aina subjektiivisesti koettu. Suomessa oli vuoden 2016 lopulla noin 6 650 yksinelävää asunnottomia, joista pitkäaikaisasunnottomia 2 050.²² Nuoria alle 25-vuotiaita asunnottomia oli Asumisen ja rakentamisen kehittämissäätiö Aran tilastojen mukaan 1 399, joista 48 oli tilastoitu Itä-Suomeen. Asunnottomien määrä on vähentynyt viitenä peräkkäisenä vuonna, mutta tilastot eivät kuitenkaan kerro koko totuutta. Kerran vuodessa tai yhden viikon aikana kerätyllä tilastoaineistolla pystytään tekemään vain hetkellinen poikkileikkaus, ja esimerkiksi nuorten elämäntilanteet niin asunnottomien kuin asunnollisten osalta vaihtelevat hyvin nopeasti.

Julkinen keskustelu määrittelee usein asunnottomat henkilöt rikollisiksi, jotka pitää siivota pois kaduilta ja julkisista tiloista häiritsemästä muiden sujuvaa ja funktionaalista tilankäyttöä.²³ Julkisissa tai puoli-julkisissa tiloissa eläminen voi altistaa äärimmäiselle väkivallalle, ja asunnottomilla onkin 13 kertaa suurempi riski joutua väkivallan kohteeksi kuin asunnollisilla.²⁴ Asunnottomilla on myös 47-kertainen riski tulla ryöstetyiksi ja erittäin korkea riski joutua seksuaalisen väkivallan uhreiksi.²⁵ Tutkimusten kautta piirtyvä kuva asunnottomuudesta on

¹⁵ Kärkkäinen 1999, 370.

¹⁶ Taipale 1982, 48–49.

¹⁷ Anderson, 1988, 8.

¹⁸ Relph 1986, 40–41.

¹⁹ Quilgars & Anderson 1997.

²⁰ Lehtonen ja Salonen 2008, 34–35; Mallet, Rosenthal, Keys & Averill 2010.

²¹ Tutty ym. 2010, 16–17.

²² Ara Selvitys Asunnottomat 2016, 1/2017.

²³ Kinsella 2012.

²⁴ Newburn & Rock 2005.

²⁵ Newburn & Rock 2005.

ahdistava ja negatiivisesti sävyttynyt, kun asunnottomuus henkilökohtaisena tilana altistaa turvattomuuden ja pelon kokemiselle.²⁶

Pelon tunne on meille kaikille tuttu. Tutkimus-kirjallisuudessa pelkoa on käsitteellistetty toisen asteen peloksi ja johdetuksi peloksi. Toisen asteen pelko on sosiaalisesti ja kulttuurisesti muodostunut, ja johdettu pelko taas ohjaa yksilön käyttäytymistä aiempien kokemusten pohjalta. Johdettua pelkoa yksilö voi kokea kolmena erilaisena uhkana: uhkana ruumista ja fyysistä hyvinvointia kohtaan, uhkana sosiaalisten järjestelmien luotettavuutta kohtaan tai uhkana elämän turvaa kohtaan.²⁷ Tunteiden laatu vaikuttaa yksilön hyvinvointiin,²⁸ toimintakykyyn ja sosiaaliseen toimintaan. Tunteiden kokeminen voi tulla esille yksilön käyttäytymisenä, jolloin puhutaan tunteiden julkisesta puolesta.²⁹ Tunteiden julkinen näyttäminen – häiriökäyttäytyminen – osaltaan johtaa asunnottomien häätämiseen pois yleisistä tiloista. Tunteet voivat olla myös hyvin yksityisiä, ja esimerkiksi pelko on usein sellainen.³⁰

Miten tutkia asunnottomien nuorten kokemuksia asunnottomuudesta?

Tutkimukseen osallistui seitsemän alle 25-vuotiasta itäsuomalaista asunnottomia: kuusi nuorta miestä ja yksi nuori nainen. Näistä nuorista kolmen elämään sain osallistua usean vuoden ajan, ja yhdestä nuoresta miehestä tuli tärkeä avaininformantti, jonka mukana sain kuljeskella ja jonka elämään osallistua melkein neljän vuoden ajan. Tutkimuksen aineisto on kerätty vuosien 2013–2016 aikana, ja se koostuu elämänkerrallisista haastatteluista ja havainnointipäiväkirjasta.

Tutkimustyöni alkutaipaleella mietin, miten ja mistä tavoittaisin asunnottomia nuoria. Ongelmiin ajautuneiden nuorten parissa ohjaus- ja neuvontatyötä tehtyäni tiesin, etten pystyisi tavoittamaan heitä postin välityksellä, eli en saisi vastauksia kyselylomakkeisiin.³¹ Jotta saisin heidät osallistumaan tutkimukseen, minun olisi tavattava heidät kasvotusten ja vain voittamalla heidän luottamuksensa saisin heidät kertomaan elämästään ja mahdollisuuden osallistua myös heidän arkeensa. Ohjaustyökokemukseni kautta tiesin, että minun täytyy olla ehdottoman rehellinen heitä kohtaan. Jo ensimmäisellä tapaamiskerralla minun on kerrottava heille, miksi haluan tutkia heidän elämäänsä, kertoa aineiston käytöstä ja oikeuksista siihen, omasta ilmoitusvelvollisuudestani viranomaisille sekä heidän vapaaehtoisuudestaan osallistua tutkimukseen sekä oikeudesta jättäytyä pois tutkimuksen parista, milloin tahansa. Heidän on tiedettävä minun velvollisuudestani suojella heidän anonymiyyttään koko tutkimuksen ajan ja myös sen jälkeen.

²⁶ Newburn & Rock 2005.

²⁷ Bauman 2006.

²⁸ Lucas & Diener 2008.

²⁹ Ben-Ze'ev 2000, 5.

³⁰ Ben-Ze'ev 2000, 5.

³¹ Ks. myös Saari 2005, 23–24.

Alkuvaiheen avoimuus auttoi kontaktien luomisessa ja muutamaan heistä pystyin luomaan luottamukselliset ja molemminpuoliseen kunnioitukseen pohjautuvan pitkäaikaisen suhteen. Työroolini tutkijana ja ohjaustyön ammattilaisena sekoittuivat välillä tutkimustyötä tehdessäni, sillä ohjaustyön ammattilaisena en voinut vain istua sivussa ja katsoa, kun nuori ei tiennyt mistä ja keneltä hän voi hakea asuntoa ja/tai apua arjessa eteen tulleisiin ongelmiin. Tutkijan rooli vaihtui myös oppijan roolin, ja osallistuessani nuorten elämään sain oppia ja ihmetellä uusia asioita siitä, miltä suomalainen yhteiskunta näyttää ja tuntuu asunnottoman nuoren näkökulmasta koettuna. Tutkimuksen menetelmällinen lähestymistapa muodostui siten tutkittavien elämäntilanteen ja oman ohjaustyökokemukseni yhteistuloksena.

Tämä tutkimus pohjautuu etnografiaan, jota sovelletaan silloin, kun halutaan tuoda esille elämäntavallisia ilmiöitä tai prosesseja sekä niihin sisältyviä merkityksiä.³² Geertz ymmärtää etnografian tiheäksi kuvaukseksi elämäntavasta, johon osallistumalla tutkija pyrkii vähentämään hämmennystä selvittämällä ”outoja” toimintatapoja niiden luonnollisissa ympäristöissä.³³ Elämäntavat itsessään eivät ole pahoja tai hyviä, vaan niissä on oma sisäinen logiikkansa, johon tutkija pääsee osalliseksi luomalla luottamukselliset suhteet tutkittaviinsa. Vain silloin voi kysyä yllättäviä persoonallisia kysymyksiä ja saada niihin pohdittuja vastauksia.³⁴ Pitkäkestoisen kenttätutkimuksen aikana tutkijan ja havainnoitavien kohteiden rajat liukenevat, ja tutkija muuttuu tavallaan näkymättömäksi, osaksi tutkittavien maailmaa.³⁵ Etnografia tarjoaa siten ulkopuoliselle tietoa siitä, miten ihmiset näkevät ja kokevat oman elämänsä avaamalla tutkijalle mahdollisuuden ymmärtää tätä maailmaa, kuten he sen itse kokevat.³⁶ Etnografialle ei ole olemassa vain yhtä tarkkarajaista määritelmää tai ohjetta. Tutkijan osallistuminen nuorten elämään on tässä tutkimuksessa merkinnyt myös sitä, että tutkimukseen on sisällynyt toimintatutkimuksen piirteitä.

Etnografinen tutkimus toteutetaan yleensä fyysisesti kiinteissä paikoissa, kuten kouluissa,³⁷ nuorisotiloissa,³⁸ asuinalueilla³⁹ tai rikollisten keskuudessa⁴⁰. Koska tähän tutkimukseen osallistuvilla nuorilla ei ollut fyysistä kiinteää tilaa, kotia tai asuntoa, niin tutkija liikkui nuorten mukana paikasta toiseen.⁴¹ Tapaamisia nuorten kanssa sovittiin molemmin puolin ja usein avaininformantti itse otti minuun yhteyttä, kun halusi tavata. Saatoimme tavata kerran tai kahdesti viikossa, jos nuorella oli asioita selvitettävänä tai tapaamisten väli saattoi jopa venyä kolmen kuukauden mittaiseksi. Nuoria tavattiin yleensä päiväsaikaan, mutta illan ja yön hämärät hetket eivät myöskään jääneet vieraiksi. Kentän tilallinen ja ajallinen fragmentaarisuus

³² Hämeenaho ja Koskinen-Koivisto, 2014, 7.

³³ Geertz 1973, 12–17.

³⁴ Bourgois 2003, 13–15.

³⁵ Alasuutari 2011, 97; katso myös Malinowski 1972.

³⁶ Spradley 1988, 7.

³⁷ Souto 2011; Käyhkö 2006.

³⁸ Perho 2010.

³⁹ Kortteinen 1982.

⁴⁰ Perälä 2011.

⁴¹ Liikkuvaa, monipaikkaista etnografiaa on toteuttanut esimerkiksi Anderson 1920-luvun Amerikassa osallistumalla kulkumiesten, eli hobojen elämään. Pyyry on puolestaan hengaillut helsinkiläisten nuorten kanssa.

on merkinnyt sitä, että tutkimuksen etnografia on ollut monipaikkaista.⁴² Nuoria tavattiin ja heidän kanssaan kuljettiin julkisissa tiloissa, kuten kaupungilla, kirjastoissa, TE-toimistossa, diakoniatyön toimistossa, asuntopalveluissa, kahviloissa, ravintoloissa ja kadulla tai kavereiden kotona - myöhemmin myös suljetussa tai avoimessa laitoksessa: vankilassa, päihdekuntoutusyksikössä, anonyymien narkkareiden kokouksessa tai kuntouttavan työtoiminnan työpaikassa. Tutkijan auto oli kovassa käytössä, ja sillä huristeltiin paikasta toiseen nuorten kanssa heidän asioitaan hoitaen tai yhdessä hengailen. Hedelmällisimmät keskustelut syntyivätkin juuri automatkojen aikana, ja nuoret tottuivat siihen, että nauhuri oli aina päällä. He osasivat jopa muistuttaa siitä: ”*Onko se siun nauhuri nyt päällä, kun sie et sitten mitään jälkeinpäin mejän jutuista muista?*” Ensimmäisessä tutkimushaastattelussa nuoret kertoivat elämäntarinansa lapsuudesta siihen päivään, kun kohtasivat minut, tutkijan. Elämäkerrallinen puhe on tämän artikkelin analyysissä tärkeässä osassa, koska se kertoo tapahtumista, henkilökohtaisista kokemuksista ja niiden tulkinnoista. Elämänkerroista puhutaan narratiiveina, kertomuksina itsestämme⁴³ ja yleensä kokemukset kerrotaan tarinan muodossa joko toiselle tai itselle ja siten ne itsessään sisältävät jo koetun tulkintaa.⁴⁴

Ymmärrän tutkimukseni aineistonkeruutilanteet erityisinä eettisinä ja kunnioittavina toisen kohtaamisina.⁴⁵ Olen läpi tutkimustyöni kohdannut ja kohdellut minulle elämänsä jakaneita ja yhteiskunnan marginaaliin sijoitettuja nuoria sensitiivisellä tutkimusotteella.⁴⁶ Tutkimukseni punaisena lankana olen noudattanut Tutkimuseettisen neuvottelukunnan⁴⁷ ohjeita ja hyvää tieteellistä käytäntöä. Nuorten arkeen osallistuminen ja haastattelujen tekeminen on nostanut esille eettisesti vaikeita asioita ja tuottanut sensitiivistä tietoa, mikä on merkinnyt monenlaisten analyttisten kompromissien tekemistä. Mitä voi kertoa ja miten ja mistä vaieta ja miksi? Tämän tiedon tuottamisvelvoitteen ja eettisen kohtaamisen solmukohdassa olen käyttänyt mukailen Laitisen ja Uusitalon määritelmää luottamuksellisen tiedon kolmitasoisuudesta.⁴⁸ Tässä tutkimuksessa käytän vain ensimmäisen asteen luottamuksellista tietoa, eli tietoa jonka voin välittää anonyymisti eteenpäin. Toisen asteen luottamuksellisena tietona pidän tietoa, jonka nuori paljastaa vain tutkijalle, muttei halua sitä syystä tai toisesta jakaa kenenkään muun kanssa. Kolmannen asteen tietona pidän tietoa, joka muodostuu tutkijan havainnoinnista, jonkun asian kuulemisesta tai tilanteesta, johon tutkija on joutunut kentällä ollessaan, mutta ei voi jälkeinpäin raportoida siitä eikä ottaa sitä puheeksi nuoren itsensä kanssa.

Tutkimuksen eettisyyden vaatimukset ovat tässä tapauksessa johtaneet kaksivaiheiseen analyysiin, jossa ensimmäinen esittämistapa on narratiivinen. Analyysissä on luotu tyyppitarina, mikä on merkinnyt haastatteluaineiston havaintojen poimimista, järjestämistä ja jäsentämistä. Analyysin toisessa vaiheessa aineistoa, tyyppitarinaa on käsitelty temaattisesti ja tulkittu käsitteellisesti fenomenologian periaatteiden ja dialogisen tematisoinnin⁴⁹ mukaisesti:

⁴² Marcus 1995, 102.

⁴³ Hermonen 2006, 34.

⁴⁴ Clandini & Connelly 1994, 154.

⁴⁵ ks. Ahmed 2000.

⁴⁶ Pohjola 2003; Laitinen & Uusitalo 2007.

⁴⁷ Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa 2012.

⁴⁸ Laitinen & Uusitalo 2007, 323.

⁴⁹ Koski 2011.

tietyt ilmaisut, eli havainnot aineistoista on tulkittu ilmauksiksi asunnottomuuteen liittyvistä pelon tunteista. Tutkimusaineiston sensitiivisestä luonteesta johtuen temaattinen analyysi esitetään hyvin tiiviisti ja vain tutkijan käsitteellisten kiteytysten kautta.

Tunteiden ja kokemusten validi tulkinta etnografisesta aineistosta on haasteellista, sillä tunteet viestivät meille aina jostain, mitä on tapahtumassa tai on jo tapahtunut. Tunteiden kokeminen on merkityksellistä niiden kokijalle, joten niiden tutkiminen ja toisen henkilön tunnekokemusten ymmärtäminen edellyttävät niiden sanallistamista. Tämän nuorten henkilökohtaisen kokemuksen saavuttamisen vuoksi on analyysissa luodussa tyyppitarinassa paljon tutkimuksen nuorten sanallistamista, heidän omaa kerrontaansa.

Tarinasta pelon teemoihin

Artikkelin analyysi rakentuu niin, että ennen pelon kokemusten erittelyä tutkimusaineistosta esittelen nuorten elämäkerroista konstruoimani metodologisen narratiivin, Anssiksi kutsumani nuoren tyyppitarinan. Anssin tarina ei ole sellaisenaan kenenkään tutkimukseni nuoren tarina, vaan koostuu kaikkien tutkimukseen osallistuneiden seitsemän nuoren elämäntarinoista ja niiden tapahtumista. Menetelmäkirjallisuudessa kertomusten analyysi jaotellaan kahteen kategoriaan, narratiiviseen analyysiin ja narratiivien analyysiin. Narratiivien analyysissa kertomukset voidaan luokitella erilaisten metaforien, kategorioiden ja tapaustyyppien avulla, ja vastaavasti narratiivisessa analyysissä aineiston kertomusten kautta muodostetaan uusi kertomus.⁵⁰ Näin on tehty Anssin tapauksessa. Uuden kertomuksen avulla aineistosta nostetaan esille analyysiä suuntaavia tutkimuskysymyksen kannalta keskeisiä teemoja.⁵¹

Anssin tarina

Anssin muistikuvat lapsuudesta eivät ole kovin ruusuiset:

”Miun äiti kehitti itselleen pienen alkoholiongelman ja isä oli väkivaltainen tuossa lapsuusaikana. Sillä jostain hermo palo ja jos äiti tuli väliin, niin sitten se kohdistu häneenkin. Niistä on jäänyt jotain muistikuvia, juostaan sängyn alle piiloon remmiä. Näin äitin pahan olon. Mie pelkäsin sitä, että jos mie lähen niin äitiltä lähtee henki. Onneks en niitä pahimpia ite muista, olen vain kuullut niistä äitiltä.”

Lapsuuden ajan pettymykset opettivat Anssin vihaamaan erityisesti juhlapyyhiä: ”Joulusta en tykkää yhtään. Mittään en vihkaa niin paljon kuin joulua. Siihen liittyi lapsuuden pettymyksiä ja sitten mutsi yritti yks joulu tappa itensä, se vähän laskee joulumieltä, kun sen muistaa.”

⁵⁰ Polkinghorne 1995, 6-8.

Anssin vanhempien erilleen muutto tapahtui lopulta rivakasti. Sillä aikaa kun ”isä oli töissä, niin sillä välin äiti pakkas kamat ja lapset mukkaan ja lähettiin helevettiin sieltä ja sitten asuin äitin luona.” Ero ei ollut sopuisa:

”Eron jälkeen se oli semmosta ihan tappelua. Molemmat on ihan tai molemmat yrittää ylistää miten hyö on se parempi vanhempi. Oikeesti ne on molemmat on yhtä huonoja. Ukko joku skitsofreenihullu saatana, hakkaa lapsia ja mutsi on rapajuoppo. Äiti on parempi, vaikka se nyt ryyppää niin se kohtelee kuitenkin inhimillisesti.”

Kotiongelmien lisäksi Anssilla oli haasteita koulussa. Koulunkäynti ei ottanut sujuakseen, vaikka yritystä ei puuttunut:

”Olin vähän koulukiusatun tapanen, se toi oman mausteen. --- Mie yritin pitkään. Mie sitä pakertsin ja yritin. Puol vuotta meni ihan ok, vaikka oli paljon poissaoloja. Toisen puol vuotta mie join oikeestaan melkein putkeen. Ei siitä tullu mitään ja poissaoloja vaan tuli ja tuli ja minnuu koko ajan vähemmän kiinnostti.”

Koulunkäynti katkesikin sitten rajulla tavalla: ”olin semmosessa pienessä psykoosissa. Varmaan mie yritin antabuksella lopettaa juomisen mutta vajosin siitä sitten semmoseen aika vaaralliseen tilaan ja olin suljetulla psykan osastolla, katkolla.”

Anssin nuoruusajan kodittomuus syntyi lapsuuden tapahtumien seurauksena. ”Teini-iässä ei oo sen jälkeen ollu paikkaa, mitä sanoa kodiks.” Nuoruusajan kodittomuus ei kuitenkaan merkinnyt täydellistä ulkona elelyä, ja sieltä täältä löytyi jonkinlaista kattoa pään päälle. Myöhemmin kuitenkin nuoruudessa solmitun parisuhteen kariutuminen johti Anssin kokonaan asunnottomaksi.

”Se tapahtu ihan tässä, kun mie lähin päihekuntoutukseen niin tuli ero. Jätösäkissä tavarat ja kiertelin vaan. Opin helevetin hyvin ettei ei kannata lähteä puol yhtentoista aikaa talvi-iltana lähteä miettimään, että mihinkä lähtis yöks. Mie soittelin kaikille kavereille, että joku ois herreillä. Se oli just silloin kun mie pääsin sinne yhen kaverin varastoon ja olin ihan saatanan kylmä. Mie olin jo pari tuntii ulkona chillailut, pakkasta oli 30 astetta.”

Kaveri auttoi, ja väliaikainen asumispaikka löytyi.

”Kaverin talopihan häkkivarastossa, löysin sieltä sopivasti yhen käytävän päästä ihan päätyvaraston. Se oli tyhjä tai auki, siinä oli just patterin vieressä joku vanha heteka, mutta sen pysty laittamaan silleen suojaksi siihen. Miulla oli siinä alla joku patja ja siellä ni viikon pari asustin, kun mie pysyin siellä piilossa, minnuun ei kukkaan nähny, ku siinä oli se heteka eessä. Siellä oli lämmin ja sai nukuttuu.”

Asunnottoman elämässä mieltä vaivaa eniten seuraava yö: Mihin milloinkin voisi painaa päänsä - ja millä täyttää mahansa? Toisten hyväntahtoisuuden varaan jääminen on joskus ainoa ratkaisu, mutta käy työstä.

”Aina oli joku mukava. Et mihinkä pääsi, et silleen yritti vähän, että oli vain pari päivää jossain ja sitten lähtee, ettei naama kulu. Että kehtaa tulla uuestaankin. Pyörin ja mietin missä olla seuraava yö ja mistä saaha ruokaa. Ruokaan ei oikeestaan ollu rahhaa ja kaveri lupas tuua miulle pulipitsan joskus. Mitä nää on nyt mikropitsoja, sitä jäätiin odottelemaan, eikä ole vielääkään tullut.”

Pelko kylmään kuolemiseen ja nälästä ajoi Anssia usein ahtaalle.

”Niin iso turvattomuuden tunne, että koko ajan vaan itketti. Mie sillon söin ihan hemmetisti rauhottavia, yritin polttaa mahdollisimman paljon kannabista, että jotenkin pääsis pakoon sitä tunnetilaa. Järetön ahistus, kun ei tienny missä seuraavan yön viettää ja millon saa seuraavan kerran ruokaa ja oli kumminkin talvi, siinä oli vähän pelko jos joutuu nukkumaan pihalla.”

Lopulta ei enää tarvinnut miettiä seuraavaa yötä tai ateriaa: Anssi ”pääsi” vankilaan. Vapauduttuaan vankilasta Anssi sai luvan asua tätinsä luona. ei..

”Miu pitäs olla hänen kanssaan tuolla kotona aina. Se pelkää semmosta, että mie en tiä mitään. Mie luulen että se ei oikeestaan tiä, mitä mie oikeesti teen. On se nyt käynny huomaamaan että mie oon selvin päin. Kahto aina silmiin hirmutarkasti ja tuota haisto, haisteli että haiseeko joku epä määräinen, no että mie oisin ihan samanlainen.”

Asunto tädin luona ei kuitenkaan katkaissut Anssin kodittomuuden tunnetta. Koti olisi ollut Anssille ”semmonen oma pysyvä paikka missä on turvallinen olla. Minä päätän millon ja ketä siellä käy. Minä ite päätän kuka siellä käy ja mitä tavaroita siellä on. Minä eikä kukaan muu.”

Paha, pahempi, pahin

Tutkimukseen osallistuneiden nuorten elämäntarinoista nousee esille pelon ja turvattomuuden tunteet. Anssin tyyppitarinan erittely osoittaa, että asunnottoman nuoren kokemusmaailmassa pelosta tulee kattotunne, jonka alle kietoutuu paljon muita negatiivisia tuntemuksia. Tämä pelontunne voidaan määritellä yhtäältä lapsuuden kokemusten perusteella syntyneeksi johdetuksi ja yksityiseksi pelon tunteeksi ja toisaalta elämän ennakoimattomuudesta kumpuavaksi ontologisen turvallisuuden puutteeksi.

Konkreettinen pelko kytkeytyy vahvasti fyysiseen uhattuna olemisen tunteeseen hyvin monella eri tavalla. Tällainen pelko, jolla on kohde, liittyy siihen, ettei voi suojautua lukitun oven taakse yksityiselle elämänalueelle. Elämä ja eläminen kaduilla – julkisessa tilassa – tai toisten nurkissa altistaa jatkuvalla fyysiselle pelolle. Nuori on pelon tarjottimella, alttiina häneen kohdistuvalle (ja jo lapsuudessa tutuksi tulleelle) fyysiselle väkivallalle milloin tahansa ja missä tahansa. Pelko kuitenkin kiteytyy yön pimeinä tunteina.⁵² Turvallista pakopaikkaa ei ole.

Pelon ajallinen ulottuvuus konkretisoituu ja kiteytyy paitsi, yön tunteihin, myös talveen. Tilallisesti ja yhteis-kuntamaantieteellisesti se kiinnittyy tässä yhteydessä tutkimuksen fyysiseen kenttään Itä-Suomeen, missä julkiset tilat sulkeutuvat yöksi. Fysiologisissa ulottuvuuksissaan pelko tulee esille tutkimukseni nuorten elämässä konkreettisenä kauhukokemuksena paitsi väkivallan kohteeksi joutumisesta, myös nälkään nääntymisestä ja kuoliaaksi paleltumisesta. Nuorten yksityisellä pelolla voi nähdä olevan juuria myös lapsuuden ajan traumaattisissa kokemuksissa, jotka liittyvät perheväkivaltaan, perheissä tapahtuneisiin äkillisiin eroihin, rajuun päihdekulttuuriin, koulukiusattuna olemiseen, luottamuspulaan toisia läheisiä ihmisiä kohtaan, itsensä piilotteluun ja monentasoiseen huono-osaisuuden notkelmiin putoamiseen.⁵³

Pelon käsitteeseen kytkeytyvät läheisesti turvallisuuden ja turvattomuuden käsitteet. Pelko ja ahdistus ovat toisilleen läheisiä käsitteitä, mutta ne eivät tarkoita samaa asiaa.⁵⁴ Pelolla on vastine, uhkaava kohde, kun taas ahdistus on tunnetila, jolla ei ole välttämättä tiettyä ulkoista kohdetta – ahdistuksen kohde on sisäistynyt ihmisen alitajuntaan.⁵⁵ Kun pelko puuttuu kokonaisvaltaiseksi sisäiseksi ahdistuksen tuntemukseksi, voidaan Baumanin mukaan puhua kauhusta.⁵⁶ Fyysiseen uhkaan liittyvä pelko voi asunnottoman nuoren kokemusmaailmassa kasvaa jonkinlaiseksi kuolemankauhuksi, tunteeksi, jonka pohjana ovat asioiden armoilla olemisen kokemus ja tunne omasta avuttomuudesta ja arvottomuudesta. Asioille ei mahda mitään, ja kokemus oman elämän ohjaamisen puuttumisesta lamaannuttaa. Fyysinen ja psyykinen pakosalla olo johtaa helposti tunteita turruttavien ja päihdyttävien aineiden käyttöön, joka tuo nuoren kokeman tunnetilan esille häiriökäyttäytymisenä julkisissa tiloissa.

Tutkimukseen osallistuvia nuoria kuljettava elämäntilanne koetaan vieraaksi ja paheksuttavaksi. Nuorten elämää värittävä pelko heijastuu myös heihin itseensä: läheiset ovat varuillaan heidän läsnä ollessaan, ja julkisissa tiloissa heitä vieroksutaan ja heidän kohtaamista vältellään. Ystävyysuhteet ja muut myönteiset kokemukset toisista jäävät satunnaisiksi kohtaamisiksi ja monesti myös epäluulon ja pettymysten sävyttämiksi, joka murentaa ennestään heikkoa luottamusta toisia ihmisiä ja yhteiskuntaa kohtaan. Jos asunnottoman nuoren kokemuksentään sisältyy ajanjaksoja vankilan seinien sisällä, muiden häntä kohtaan tuntema pelko vain vahvistuu ja näin pelkokierre nuorta itseään kohtaan vain voimistuu. Hänestä itsestään tulee pelon kohde toisille.

⁵² Ks. myös Koskela 2009.

⁵³ Saari 2015.

⁵⁴ Bowlby 1985.

⁵⁵ Giddens 1991.

⁵⁶ Bauman 2006.

Giddens määrittelee perusturvallisuuden, pelon ja ahdistuksen puuttumisen, ”ontologisen turvallisuuden” käsitteellä.⁵⁷ Perusturvallisuus on yksilön alitajuinen ja vahvasti emotionaalinen ominaisuus, jonka perusta on lapsuuden kokemuksissa. Kun yksilön ontologisen turvallisuuden kokeminen on vakaa, hänellä on tunne minän jatkuvuudesta ja materiaalsen ja sosiaalisen ympäristön pysyvyydestä, luottamuksesta toisia kohtaan. Mikäli näin ei ole, pelko palvelee yksilöä, jolloin sen tunteminen on tarpeellista. Pelko varoittaa vaarasta ja auttaa yksilöä sopeutumaan erilaisiin tilanteisiin. Tämänkin tutkimuksen nuorten elämässä pelko – vaikka on kaikkialla läsnä – ei ole saanut heitä luovuttamaan vaan pakottanut heidät jatkuvasti oppimaan uusia selviytymiskeinoja siihen, miten voittaa peloista pahin ja pysyä hengissä. Pelon tunteen hallinnan kautta muodostuu tärkeä osa kokemuksista, ja sen yhtenä funktiona voikin olla yksilön selviytymisen tukeminen⁵⁸. Tutkimukseni nuorten arjessa on paljon tällaista pelon kautta rakentuvaa selviytymisen eetosta.

Päätelmiä

Tämän artikkelin tavoitteena on ollut tarkastella asunnottomuuden synnyttämiä kokemuksia erityisesti nuorten ihmisten arkielämässä. Hyvään nuoruuteen liitetään perhe, perusturvallisuus, vakaus ja koti.⁵⁹ Hyvään elämään puolestaan kytketään ajatukset turvallisista puitteista, rutiineista ja ennakoitavuudesta – ontologisen turvallisuuden⁶⁰ perusehdoista. Artikkelin pohjana olevan tutkimuksen nuoret ovat asunnottomia vasten tahtoaan, onnettomien elämänvaiheiden heittäminä. Heidän kokemuksissaan ei näy ennakoitavissa olevaa arkea, johon turvautua. Nuorten elämä ajelehtii satunnaisella tavalla hetkestä ja paikasta toiseen ja tilanteesta toiseen. Ontologisen turvallisuuden järkkyyssä järkkyvät myös tunne-elämä ja yhteisöön tai yhteiskuntaan kuulumisen tunne. Heidän elämäänsä sävyttävät myös monet ”päivänvaloa kestäättömät” asiat ja tekemiset, joiden vuoksi joudutaan pelkäämään sekä viranomaisia, julkisesta tilasta vastaavia toimijoita, että muita kaduilla eläviä vertaisia.

Turvattomuus asunnottoman nuoren elämässä synnyttää pelon, ahdistuksen ja tuskan tunteita, jotka määrittävät ja kahlitsevat hänen toimintaansa ja säätelevät sitä, mitä paikkoja hän valitsee tai mihin ajautuu, kenen kanssa viettää aikaansa vapaaehtoisesti tai pakolla ja mitä hän tekee tai jättää tekemättä. Pelon kärki kääntyy myös nuorta itseään kohtaan, kun hän merkitsee ympäristölleen muukalaista, outoa kanssakulkijaa, johon otetaan sosiaalista etäisyyttä.⁶¹ Saari puhuu asunnottomista muukalaisina keskuudessamme, sillä asunnottomia pelätään samalla tavalla kuin pelätään asunnottomaksi joutumista.⁶² Asunnottomuuteen olotilana kytkeytyy siten kaksoispelote: itse asunnottomat ja ajautuminen asunnottomaksi.

⁵⁷ Giddens 1990.

⁵⁸ Bowlby 1985.

⁵⁹ Lastensuojelulaki 2007/417.

⁶⁰ Giddens 1991.

⁶¹ Ahmed 2000; Simmel 2005.

⁶² Saari 2005; Barnardo's 2014.

”Asunnolla on hinta, kodilla on henki”, toteaa Taipale.⁶³ Koska asunnottomilla ei ole asuntoa eikä kotia, heiltä saattaa lähteä henki. Tutkimukseni kenttätyöskentelyn päättyessä oli tutkimukseen osallistuneilla nuorilla asunto ja ainakin silloin he olivat hengissä. He olivat myös tarpeeksi vahvoja jakamaan kokemuksiaan ja tunteitaan kanssani. Nyt on kulunut kaksi vuotta tutkimukseni kenttätyöskentelyni päättymisestä ja en tiedä mikä on heidän tilanteensa tällä hetkellä. En tiedä, onko peloista pahin toteutunut.

⁶³ Taipale 1982.

Lähteet ja kirjallisuus

Internetlähteet

Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus / ARA. Asunnottomat 2016. [www.ara.fi/fi-FI/ARAtietopankki/Tilastot_ja_selvitykset/Asunnottomuus/Asunnottomat_2016\(42132\)](http://www.ara.fi/fi-FI/ARAtietopankki/Tilastot_ja_selvitykset/Asunnottomuus/Asunnottomat_2016(42132)) Luettu 20.4.2017.

Barnardo's 2014. On my own: The accommodation needs of young people leaving care in Eng-land. Believe in Children Barnardo's.

http://www.barnardos.org.uk/on_my_own_report_final.pdf. Luettu 26.8.2017.

Lastensuojelulaki 2007/417. www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417 Luettu 15.4.2017.

Canadian Definition of Homelessness.

homelesshub.ca/homelessdefinition?_ga=2.196276651.643989787.1495278238-1782487734.1495278238 Luettu 20.5.2017.

Suomen perustuslaki 731/1999. www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731 Luettu 15.4.2017.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf Luettu 15.4.2017.

Tutkimuskirjallisuus

Ahmed, Sara 2000. 'Who Knows? Knowing Strangers and Strangeness'. *Australian Feminist Studies* 15 (31): 49-68.

Alasuutari, Pertti 2011. *Laadullinen tutkimus 2.0. Vastapaino, Tampere.*

Anderson, Nels 1988. *Kulkumiehet: hobojen elämää 20-luvun Amerikassa. A-klinikkasäätiö, Alkoholitutkimussäätiö, Sosiaalhallitus, Helsinki.*

Bauman, Zygmunt 2006. *Liquid Fear. Polity Press, Cambridge.*

Ben-Ze'ev, Aaron. 2000. *The Subtlety of Emotions. MIT Press, Cambridge.*

Bourgois, Philip 1996. *In Search of Respect. Selling Crack in El Barrio. University Press, Cambridge.*

Bowlby, John 1985. *Attachment and Loss. Vol. 2. Separation: Anxiety and Anger.*

Clandinin, D J & Connelly, F M 1994. *Personal Experience Methods. Teoksessa Denzin Norman K & Lincoln Yvonna S. (toim.) Handbook of qualitative research. Sage, Thousand Oaks (CA), 150–178.*

Cresswell, Tim 2015. *Place: An Introduction. John Wiley & Sons. Chichester.*

- Doorn von, Lia 2010. Perceptions of Time and Space of (Formerly) Homeless People. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*. 20, 218–238.
- Felski Rita 2000. The Invention of Everyday Life. *Cool Moves. A Journal of Culture/Theory/Politics* (39, 15–31.
- Geertz, Clifford 1973. *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, New York.
- Giddens, Anthony 1990. *The Consequences of Modernity*. Polity Press, Cambridge.
- Giddens, Anthony 1991. *Modernity and Self-identity. Self and society in The Late Modern Age*. Polity Press, Cambridge.
- Hermonen, Merja 2006. Pimeä hehku: satanismi ja saatananpalvonta 1990-luvun suomalaisessa nuorisokulttuurissa. *Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura*, 64.
- Hämeenaho, Pilvi & Koskinen-Koivisto, Eerika 2014. Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. Teoksessa Pilvi Hämeenaho ja Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos ry, Tallinna, 7–31.
- Jokinen, Eeva 2003. Arjen kyseenalaisuus. *Naistutkimus* 1, 4–17.
- Kekki, Tuula 2014. Turvallisuuden monet käsitteet: näkökulmia yhteiskunnan ja yksilön turvallisuuteen. *Suomen Pelastusalan Keskusjärjestö SPEK*, Helsinki.
- Kidd, Sean A. & Evans Josh, D. 2011. Home Is Where You Draw Strength and Rest: The Meanings of Home for Homeless Young People. *Youth & Society Vol.43(2)*, 752–773.
- Kinsella, Clare 2012. Re-locating Fear on the Streets: Homelessness, Victimization and Fear of Crime. *European Journal of Homelessness*. Volume 6(2), 121–136.
- Kortteinen, Matti 1982. *Lähiö: tutkimus elämäntapojen muutoksesta*. WSOY, Helsinki.
- Koskela Hille 2009. *Pelkokierre: pelon politiikka, turvamarkkinat ja kamppailu kaupunkitalasta*. Gaudeamus, Helsinki.
- Koski, Leena 2011. Teksteistä teemoiksi – dialoginen tematisointi. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.), *Menetelmäviidakon raivaajat. Perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan. Johtamistaidon opisto, JTO*, Helsinki, 126–149.
- Koski, Leena & Harinen Päivi 2008. Näyttämöllä ja näyttämän takana. Arjen ahtaus ja turva, Teoksessa Harinen Päivi & Koski Leena (toim.) *Arjen Askeleet. Otteita elämän järjestyksestä*. Joensuun yliopisto. *Sosiologian tutkimuksia*; n:o 7, 7–11.
- Kärkkäinen Sirkka-Liisa 1999. Housing Policy and Homelessness in Finland. Teoksessa Deborah Avramov (toim.) *Coping with homelessness: Issues to be tackled and Best Practices in Europe*. Aldershot: Ashgate. p. 368-396
- Käykö, Mari 2006. *Siivoojaksi oppimassa: etnografinen tutkimus työläistyöistä puhdistuspalvelualan koulutuksessa*. Joensuu University Press, Joensuu.
- Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula 2007. Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. *Janus Vol. 15 (4)*, 316–332.

Lehtonen Leena. & Salonen Jari 2008. Asunnottomuuden monet kasvot. Ympäristöministeriö Suomen ympäristö 2008 (3), Helsinki

Lucas, Richard E & Diener Ed 2008. Subjective Well-Being. Teoksessa Lewis Michael, Haviland-Jones, Jeannette M & Lisa Feldman Barrett (toim.) Handbook of Emotions. Guilford Press, New York, 471–484.

Malinowski, Bronislaw 1972. Argonauts of the Western Pacific: an account of native enterprise and adventure in the archipelagoes of Melanesian New Guinea. Routledge & Kegan Paul, London.

Mallet, Shelly, Rosethal Doreen, Keys Deborah & Averill Roger 2010. Moving out Moving in. Young People's Pathways in and Through Homelessness. Routledge, London.

Marcus George E 1995. Ethnography in/off the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. Annual Review of Anthropology, Vol. 24, 95–117.

Newburn, Tim & Rock, Paul 2005. Living in Fear. Violence and Victimization in the Lives of Single Homeless People. Crisis, London.

Perho Sini 2010. Rasistisuus nuorten yhteisöissä: tutkimus vuosituhaten vaihteen Joensuusta. Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura 201.

Perälä Jussi 2011. "Miksi lehmät pitää tappaa?": etnografinen tutkimus 2000-luvun alun huumemarkkinoista Helsingissä. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Pohjola, Anneli 2003. Tutkijan eettiset sitoumukset. Teoksessa Pohjola Anneli, Veijola Soile, Raiski Seppo, Urponen Kyösti, Hurtig Johanna, Laitinen, Merja & Joona Tanja (toim.) Eettisesti kestävä sosiaalitutkimus. Lapin yliopisto, Rovaniemi, 53–67.

Polkinghorne, Donald 1988. Narrative Knowing and the Human Sciences. State University of New York Press, Albany.

Pyry, Noora 2015. Hanging out with young people, urban spaces and ideas: openings to dwelling, participation and thinking. University of Helsinki, Department of Teacher Education, Helsinki.

Quilgars, Deborah & Anderson, Isobel 1997. Addressing the problem of youth homelessness and unemployment. Teoksessa Burrows Roger, Pleace Nicholas & Quilgars Deborah (toim.). The contribution of foyers, Homelessness and social policy. Routledge, London, 216–228.

Relph, Edward 1986. Place and Placelessness. Pion, Lontoo.

Saari, Juho 2015. Huono-osaiset. Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla. Gaudeamus, Helsinki.

Scott, Susie 2009. Making sense of everyday life. Polity Press, Cambridge.

Simmel, Georg 2005. Suurkaupunki ja moderni elämä: kirjoituksia vuosilta 1895-1918. Gaudeamus, Helsinki.

Souto, Anne-Mari 2011. Arkipäivän rasismi koulussa: etnografinen tutkimus suomalais-ja maahanmuuttajanuorten ryhmäsuhteista. Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura 110.

Spradley, James P 1988. *You Owe Yourself a Drunk*. University Press of America, Lanham, Md.

Taipale, Ilkka 1982. Asunnottomuus ja alkoholi: sosiaalilääketieteellinen tutkimus Helsingistä vuosilta 1937-1977. Alkoholitutkimussäätiö, Helsinki.

Tuan Yi-Fu 1991. A View of Geography. *Geographical Review*, Vol. 81 (1), 99–107.

Tutty Leslie M, Bradshaw Cathryn, Waegemakers Schiff Jeannette, Worthington Catherine A, LacLaurin Bruce, Hewson Jennifer, Dooley Dorothy, Kean Shanesya & McLeod Heath 2010.

Jan van der Ploeg & Scholte Evert 1997. *Homeless Youth*. Sage, London.

”Lakastuvat uhrit iskustasi kaatuvat”

Koleran pelko 1800-luvun Turussa

Abstrakti

Tässä artikkelissa tarkastelen 1800-luvulla Suomeen uutena tartuntatautina levinneen koleran herättämää pelkoa turkulaisten sanomalehtien sekä aikalaislääkäreiden kirjoitusten kautta. Sanomalehtikirjoituksissa ihmisille jaettiin käytännön ohjeita epidemiaa vastaan ja pyrittiin hälventämään epäluuloja ja huhupuheita taudin ympärillä. Sen sijaan ja esimerkiksi Finska Läkare-Sällskapet -seuran julkaisut keskittyivät lääkäreiden väliseen keskusteluun siitä, miten epidemiaa tulisi parhaiten suitsia.

Epidemian pelko alkoi jo ennen koleran saapumista Suomeen ja Turkuun, sillä taudin kulkua läpi Euroopan ja erityisesti sen leviämistä Venäjällä seurattiin lehdistössä tiiviisti kirjeenvaihtajien raporttien kautta. Kun kolera levisi Turkuun, kansalaisia ohjeistettiin muiden käytännön toimenpiteiden lisäksi myös olemaan pelkäämättä ja murehtimatta, sillä negatiiviset tunteet altistivat sairastumiselle entisestään. Ihmiset eivät kuitenkaan suhtautuneet epidemioihin täysin huolettomasti, mistä kertovat koleraa käsittelevät huhupuheet, joissa epäiltiin taudin johtuvan kaivojen myrkyttämisestä tai muista tahallisista toimenpiteistä.

Lääkäreiden keskinäisistä kirjoituksista puolestaan välittyi usein optimistinen asenne ja usko tieteen kehittymiseen, mutta myös hetkittäinen epätoivo tilanteessa, jossa koleraan sairastuneen potilaan hyväksi ei ollut tehtävissä juuri mitään. Huoli ja turhautuneisuus rajautuivat kuitenkin lääkäreiden omiin keskustelukanaviin. Sanomalehdissä lääkäreiden ja virkamiesten toimesta julkaistut kirjoitukset korostivat toiveikkuutta epidemioiden keskellä. Tämä oli mahdollisesti myös reaktio epidemioiden herättämään pelkoon, joka nähtiin terveyttä uhkaavana tekijänä humoraalioppiin ja miasma-teoriaan perustuvassa lääketieteellisessä viitekehysessä.

Vaikka 1800-luvulla monet erilaiset epidemiat koettelivat Turkuun, voidaan koleraepidemiaa ja niiden herättämää pelkoa pitää ainakin osittain omaleimaisena ilmiönä. Tauti oli paitsi uusi ja vieras, myös erittäin raju. Epidemiat levisivät ja tappoivat nopeasti ja aikalaiset vertasivat koleraa jopa ruttoon. Tämä vaikutti kolerapelon kokemiseen sekä siihen, miten taudista kirjoitettiin.

Asiasanat: 1800-luku, epidemiat, kolera, lääketieteen historia

Johdanto

Eurooppaan levisi 1800-luvulla uusi tartuntatauti, kolera. Eurooppalaiset olivat kohdanneet koleraa kolonialismin myötä jo aiemmin esimerkiksi Intiassa, mutta vasta 1800-luvun alkupuolella alkoi myös Euroopassa esiintyä laajoja epidemioita. Pääasiassa ulosteista saastuneen juomaveden kautta leviävä suolistotauti aiheuttaa sairastuneissa rajua ripulia, oksentamista ja lihaskrampeja. Kuolinsyynä on nestehukan ja elimistön suolatasapainon järkkymisen aiheuttama shokki. Ensimmäistä kertaa koleraa esiintyi Suomessa vuonna 1831¹, jolloin tauti levisi myös Turkuun. Turussa tätä ensimmäistä epidemiaa seurasi vielä kahdeksan vuotta epidemiaa 1800-luvun kuluessa.²

Kolera koettiin erityisen pelottavaksi taudiksi. Kyseessä oli ennen kaikkea uusi tulokas, joka nähtiin Intiasta peräisin olevana eksoottisena uhkana, mutta tauti myös tappoi poikkeuksellisen nopeasti. Vakavimmissa tapauksissa aamulla terveenä herännyt henkilö saattoi olla illalla haudassa. Tämä teki kolerasta niin pelottavan, että sitä verrattiin jopa ruttoon:

*”Kaikista kulkutaudeista jotka ovat isänmaassamme riehuneet on musta surma ainut jota voidaan koleraan verrata ja joka voi hänen kanssaan kilpailla.”*³

Tässä artikkelissa käsitelen koleran aiheuttamaa pelkoa ja sitä, miten pelko näkyy sanomalehtikirjoituksissa sekä lääkäreiden kirjoittamissa teksteissä. Keskityn Turkuun ja Turussa julkaistuihin sanomalehtiin, sillä alueelta on säilynyt runsaasti koleraa koskevaa aineistoa ja erityisesti ensimmäinen koleraepidemia oli Turussa poikkeuksellisen vakava.

Koleraa käsittelevät aikalaislähteet koostuvat pääasiassa virkavallan tuottamista kirjallisista lähteistä, mutta pyrin lähiluvun avulla sanomaan jotakin myös siitä, miten tavalliset turkulaiset mahdollisesti kokivat epidemiat. Vaikka tavallisen turkulaisen kokemuksista koleraepidemian aikana ei ole säilynyt suoria lähteitä, heijastuivat nämä kokemukset siihen mitä ja miten virkavalta ja lääkärit aiheesta kirjoittivat. Pelko on myös tunne, joka on herättänyt ihmisissä voimakkaita reaktioita, aina viranomaisten asettamista karanteeneista väkivaltaan, ja se on näin ollen jättänyt usein jälkensä myös historiallisiin lähteisiin.

1800-luvun sanomalehdissä julkaistiin esimerkiksi tietoa epidemiaan menehtyneistä ja ohjeita koleran hoitoon ja ehkäisyyn, ja niissä pyrittiin rauhoittamaan ihmisiä sekä hälventämään epäluuloja ja huhupuheita taudin ympärillä. Pääosan koleraa käsittelevistä lehtiartikkeleista kirjoittivat virkamiehet, kuten läänin maaherra ja merkittävän poliittisen vaikuttajasuvun jäsen

¹ Pollitzer 1954, 427 ja 432.

² Ks. taulukko 1.

³ Om den så kallade Swarta Döden. *Åbo Underrättelser* 14.01.1832, 2–3.

Lars Gabriel von Haartman (1789–1859).⁴ Sanomalehtiaineistosta olen keskittynyt Turussa vuosina 1831–1899 julkaistuihin lehtiin, mutta käsittelen lyhyesti myös muutamia muualla julkaistuja artikkeleja. Aineistossa painottuvat *Turun Wiikko-Sanomat*, *Åbo Tidningar* ja *Åbo Underrättelser*. Niitä julkaistiin jo ensimmäisen koleraepidemian aikaan, jolloin tarve tiedotukselle ja viranomaisten antamille neuvoille oli suurimmillaan.

Sanomalehtiaineiston lisäksi olen perehtynyt aikalaislääkäreiden näkemyksiin. Hyödynnän esimerkiksi Carl Immanuel Qvistin väitöskirjaa *Om Koleran i Helsingfors 1871 och om föregående koleraepidemin i Finland*.⁵ Lisäksi käytän lääketieteen professori Carl von Haartmanin⁶ teosta *Tankar om Choleran* vuodelta 1832. Von Haartman keskittyy kirjassaan Turun ensimmäiseen koleraepidemiaan, mutta avaa myös laajemmin näkemyksiään tautien synnystä ja leviämisestä. Näiden teosten lisäksi olen perehtynyt *Finska Läkaresällskapet Handlingar* -lehden liitteenä julkaistuun *Notisblad för läkare och pharmaceuter* -lehteen (jatkossa *Notisblad*), jota julkaistiin vuosina 1849–1869.⁷ *Notisblad* sisältää runsaasti lääkäreiden käymää ammatillista keskustelua, ja lehdessä julkaistiin Suomen lääkariseuran (Finska Läkaresällskapet) kokouspöytäkirjoja, tiivistelmiä seuran tapaamisissa käydyistä keskusteluista sekä seuran jäsenten kirjoittamia artikkeleja. Tämä keskustelu ja kokouspöytäkirjat ovat myös syy sille, miksi tässä artikkelissa keskityn itse päälehden sijaan sen liitteeseen. Lääkäreiden kirjoitukset antavat mahdollisuuden tarkastella sitä, millaisena kolera näyttyi niille, joiden tehtävänä oli hoitaa kansalaisia ja ehkäistä taudin leviäminen. Näistä teksteissä käy myös ilmi lääkäreiden kokema ammatillinen epävarmuus uuden taudin edessä sekä heidän pyrkimyksensä hillitä ihmisten parissa leviävää pelkoa.

Suhteuttaessani Turun koleratilannetta kansainväliseen tilanteeseen olen tukeutunut erityisesti Christopher Hamlinin teokseen *Cholera: The Biography*, jossa Hamlin käsittelee koleran historiaa kansainvälisesti. Eurooppalaisten epidemioiden ajoittamisessa olen käyttänyt Robert Pollitzerin tutkimusta vuodelta 1954, jonka Hamlin mainitsee yhtenä koleratutkimuksen auktoriteettina.⁸ Pollitzerin tutkimus on valikoitunut lähteisiin iästään huolimatta osittain juuri siksi, että merkittävä osa kansainvälisestä tutkimuksesta hyödyntää Pollitzerin raporttia.

Maailmalla koleraa onkin tutkittu huomattavasti enemmän kuin Suomessa sekä historiallisesti että suhteessa moniin muihin tartuntatauteihin. Kotimaisesta tutkimuskirjallisuudesta hyödynnän Niilo Pesosen lääketieteen historian perusteesta *Terveysten puolesta, sairautta*

⁴ Suurimman osan koleraa käsittelevistä uutisista on allekirjoittanut L. G. von Haartman. Ks. esim: L. G. Von Haartman & C. E. Heurlin: Bihang till Åbo Underrättelser. Åbo Underrättelser 22.06.1831, 5–12 ja L. G. von Haartman: Bihang till Åbo Tidningar. Åbo Tidningar 03.09.1831, 5–6. L. G. Haartman itse ei ollut lääkäri, mutta toimi kaupungin terveystoimikunnan jäsenenä muun poliittisen toimintansa ohessa. Ks. lisää: Kansallisbiografia: Haartman, Lars Gabriel von (1789–1859).

⁵ Qvistin vaimo ja kaksi lasta menehtyivät koleraan vuonna 1867. Tämä on mahdollisesti vaikuttanut hänen päätökseensä lähteä tutkimaan nimenomaan koleraa. Ks. Kansallisbiografia: Qvist, Carl Immanuel (1827–1897).

⁶ L. G. von Haartmanin veli. Haartmanien suvulla oli paljon vaikutusvaltaa Turun ja koko Suomen poliittisella kentällä, ja monet suvun jäsenistä olivat lääkäreitä, poliitikkoja ja lainoppineita. Ks. Kansallisbiografia: Haartman (1600–).

⁷ Lehti ei ilmestynyt vuonna 1853.

⁸ Hamlin 2009, 15.

vastaan. Koleran suhdetta lääketieteen paradigman muutokseen sekä suomalaisen lääketieteen kentän kehitykseen on käsitellyt erityisesti Heikki S. Vuorinen teoksissaan *Tautinen Suomi 1857–1865* ja *Tautinen historia*. Kummassakin teoksista koleraa käsitellään osana laajempaa terveyden historiaa Suomessa, eikä nimenomaan koleraan keskittyvää kotimaista tutkimuskirjallisuutta juurikaan ole saatavilla.

Ensimmäisessä käsittelyluvussa käyn läpi sitä, miten pelko näkyy viranomaisten reaktioissa koleraan. Käsittelen esimerkiksi karanteenia ja viranomaisten kirjoittamia sanomalehtitiedotteita. Toisessa luvussa puolestaan käyn läpi sitä, millaisia huhupuheita koleran ympärillä liikkui ja mitä nämä huhupuheet mahdollisesti kertovat tavallisten turkulaisten koleran pelosta. Kolmannessa kappaleessa käsittelen sanomalehdissä julkaistuja kolerarukouksia uskonnollisena reaktiona kriisitilanteeseen.

Alkuperäisaineistosta tehdyt käännökset ovat kaikki kirjoittajan omia. Olen pyrkinyt mahdollisuuksien mukaan modernisoimaan ja yksinkertaistamaan 1800-luvun pitkiä ja polveilevia lauserakenteita, jotta kirjoitusten viesti välittyisi helpommin nykylukijalle. Nykylukijaa helpottaakseni puhun tässä artikkelissa myös Suomesta, vaikka alue oli tuolloin nimeltään Suomen autonominen suuriruhtinaskunta.

Karanteeneja ja tiedotusta - Pelko viranomaisten toiminnassa

Kolera ei saapunut Turkuun yllättäen. Pelottavan taudin etenemistä pitkin Eurooppaa seurattiin lehdistössä tiiviisti, ja erityisesti emämaan puolella toimivat kirjeenvaihtajat kirjoittivat paljon kolerasta ja sen leviämisestä Venäjällä.⁹ Kolera oli kolkutellut Euroopan rajoja jo kerran aiemminkin, vuonna 1817 alkaneen pandemian aikana. Tuolloin poikkeuksellisen kylmä talvi kuitenkin pysäytti taudin leviämisen Venäjän rajoille.¹⁰ Vasta toinen eurooppalainen pandemia¹¹ kulkeutui Pohjois-Eurooppaan asti. Tämän pandemian voidaan katsoa alkaneen Intian niemimaalla ja alkaneen levitä kaupan ja kolonialismin mukana Eurooppaan vuonna 1829.¹² Suomen ja Turun se tavoitti ensimmäistä kertaa kuitenkin vasta vuonna 1831.

Taulukko 1. (Paasikivi)

Turun koleravuodet	Kuolleet aikalaislähteiden mukaan	Kuolleita tutkimuskirjallisuuden mukaan
--------------------	-----------------------------------	---

⁹ Ks. esim. Cholera ja Sota Sanomia S:t Pietarborgista. Turun Wiikko-Sanommat 25.06.1831, 1–3. ja S:t Pietarborgista. Turun Wiikko-Sanommat 03.09.1831, 1–2.

¹⁰ Pollitzer 1954, 430.

¹¹ Historioitsija Christopher Hamlin on moittinut monien koleratutkijoiden Eurooppa-keskeisyyttä. Hänen mukaansa ensimmäinen kolerapandemia tapahtui jo 1761–1804, mutta tämä pandemia levisi Euroopan sijasta Aasiaan ja on jäänyt pitkälti huomioimatta eurooppalaisilta tutkijoilta, kuten Pollitzerilta, jonka mukaan ensimmäinen kansainvälinen pandemia sai alkunsa vasta vuonna 1817. Kansainväliseen aineistoon perehdyttyä on syytä huomioda, että suuri osa tutkimuksesta on erittäin eurooppakeskeistä. (Ks. lisää Hamlin 2009, 43–46 ja Pollitzer 1954.)

¹² Pollitzer 1954, 431–432.

1831–1832	577	659
1848	903	164
1849	603	82
1853	727	532
1856		6
1858		8
1866	muutamia	3
1872		5
1894		

Taulukosta 1. käyvät ilmi Turun epidemiavuodet ja niissä menehtyneiden lukumäärät sekä aikalaislähteiden että tutkimuskirjallisuuden mukaan. Luvut antavat paremman käsityksen siitä, kuinka vakavista epidemioista oli kyse, erityisesti kun ne suhteutetaan Turun kaupungin väkilukuun, joka vuonna 1831 oli hieman yli 14 000 asukasta.¹³

Erot tutkimuskirjallisuuden ja aikalaislähteissä esiintyvien lukujen välillä ovat huomattavia ja edellyttävät lähempää tarkastelua sen suhteen, mitä lähteitä on hyödynnetty. Suurin osa taulukon alkuperäislähteistä on tässä tapauksessa sanomalehtiaineistoa, kun taas osa tutkimuskirjallisuudesta on hyödyntänyt sanomalehtiaineiston lisäksi esimerkiksi viranomaisten toiminnasta syntynyttä arkistoa.¹⁴

On syytä muistaa myös se, että 1800-luvun diagnostiset mahdollisuudet olivat rajalliset. Vaikka kolera eroaakin oireiltaan jossain määrin muista suolistotaudeista, joukossa saattaa olla kuolemia, joiden taustalla oli jokin muu syy kuin kolera. Mahdotonta koleran erottaminen muista suolistotaudeista ei kuitenkaan ole, ja jo 1800-luvulla lehdissä julkaistiin myös ohjeita siitä, miten punataudin, koleran ja lavantaudin voi erottaa toisistaan.¹⁵ Koleralle on ominaista poikkeuksellisen nopea itämisaika sekä niin kutsuttu ”riisivesiripuli”¹⁶, jonka avulla se on mahdollista erottaa esimerkiksi punataudista ja lavantaudista.

Taudin saapuminen Suomeen pyrittiin estämään karanteeneilla, vaikkakin tuloksetta. Karanteeniasemia perustettiin ympäri rannikkoa, esimerkiksi Korppooseen ja Öröhon, ja karanteeniin asetettiin kaikki Eestistä, Liivinmaalta ja Kuurinmaalta saapuvat alukset.¹⁷ Voutien tehtävänä oli huolehtia karanteenien noudattamisesta, ja kansalaisille myös tehtiin selväksi, että kyseessä oli vakavasti otettava toimenpide, jota tuli noudattaa:

¹³ Haartman: 1832, Tabell öfver Cholerans gång uti Åbo Stad.

¹⁴ Paasikivi, 2016.

¹⁵ Tietoja Johdatukseksi eroittamaan ja oikein käyttämään Watta- Puna ja Choleratauteja, aiwotut niille maakunnan asujille jotka owat kaukana eroitettuna Lääkäreistä. *Turun Wiikko-Sanomats* 13.08.1831, 1–4.

¹⁶ Eng. “rice-water stool”. Kolerapotilaan ripuli on usein vetistä ja vaaleaa, sillä nesteet kulkevat ruumiin läpi niin nopeasti, ettei mikään ehdi imeytyä. Erite muistuttaa ulkonäöltään riisin keitinveettä. Ks. Medical dictionary: Rice water stool.

¹⁷ Yhteinen Julistus Cholerataudista. *Turun Wiikko-Sanomats* 09.07.1831, 2–3.

” - - kehoitan Läänin asukkaita merimailta ja saarilla, niin totta kuin he omaa terweyttänsä ja hengeänsä rakastawat, ahkerasti wälttämään kaikenlaista kanssakäymistä niiden kanssa, kuin edellämaituista Guvernementeistä tulewat aluksilla ja paateilla ja eiwät ole Suomen satamassa quarantäniä pitänet - - ”¹⁸

Kun tauti kuitenkin tästä huolimatta pääsi kaupunkiin, pyrittiin sairastuneet eristämään muista kaupungin sisällä. Sairastuneen lisäksi tuli eristää myös häntä hoitamaan määrätty henkilö:

” - - jos yhtähywin joku tähän tautiin lankeis, pitää se sairastawa ja se elikkä ne kuin häntä hoittaman määrätään, kohta eroitettaman kaikesta yhteydestä muiden kanssa - - - ”¹⁹

Turussa ihmisiä käskettiin myös sytyttämään kynttilä ikkunalaudalle tai asettamaan lyhty talon edustalle merkiksi siitä, että talossa oli koleraa ja että lääkäri piti kutsua paikalle.²⁰ Siinä missä Turussa koleratartunnasta viestittiin melko arkisten kynttilöiden ja lyhtyjen avulla, Tukholmassa ikkunasta laitettiin ulos pieni valkoinen lippu tai talon seinään maalattiin valkoinen risti, jotta vierailijat osaisivat pysyä kaukana sairastuneista.²¹ Vaikka Turussa ei viestitty aivan yhtä dramaattisesti kuin Tukholmassa, vaikutti talon edustalla näkyvä varoitus sairaudesta varmasti myös turkulaisten kokemukseen kaupunkiympäristöstä. Vaikka kolera ei olisi vienytkään ketään juuri omasta lähipiiristä, olivat lyhdyt kaduilla näkyvä muistutus tilanteesta.

Ensimmäinen epidemia oli pahimmillaan juuri Turussa, jossa se kesti 4 kuukautta, puolet kauemmin kuin esimerkiksi Helsingissä, ja tappoi sairastuneita kaikista yhteiskuntaluokista.²² Qvist esittää Turun epidemian poikkeuksellisen pitkän keston syyksi sitä, että ihmisten annettiin liikkua vapaasti eri kaupunginosien välillä. Qvist näki Turun epidemian poikkeuksellisenä myös siksi, että Turussa ihmisiä menehtyi säätyyn katsomatta. Vielä 1800-luvun lopulla kolera liitettiin voimakkaasti köyhyyteen ja epidemia koettiin erityisen vakavaksi, mikäli siihen menehtyi myös säätyläisiä. Köyhien tautina pidetyn koleran murtautumisen säätyrajojen ulkopuolelle merkitsi sen kokemista vakavampana ja pelottavampana niissä yhteiskuntaluokissa, jotka ajattelivat normaalisti olevansa taudilta turvassa.

”Köyhyys ja siitä seuraava huono hygienia, erityisesti huonot asumukset, auttavat merkittävästi kulkutautien kehittymistä, kuten lähteemme osoittavat. Ainoastaan aivan erityistapauksissa ovat myös parempiosaiset luokat olleet

¹⁸ Yhteinen Julistus Cholerataudista. Turun Wiikko-Sanommat 09.07.1831, 2–3.

¹⁹ Yhteinen Julistus Cholerataudista. Turun Wiikko-Sanommat 09.07.1831, 4.

²⁰ Pesonen 1980, 150.

²¹ Tallerud 1991, 48.

²² Qvist 1872, 10 ja 43.

*yhtä korkeassa vaarassa taipua pahalaatuisen koleran edessä.
(talvi-epidemia Turussa 1831—32)”²³*

Kattavakin karanteeni oli monella tapaa toimimaton ja ennen kaikkea kallis toimenpide. Se ei estänyt taudin pääsyä kaupunkiin kerta toisensa jälkeen, ja kaupankäynnin tyrehtyessä siitä aiheutui suuria taloudellisia tappioita. Niin kansainvälisesti kuin suomalaistenkin lääkäreiden parissa alettiin käydä keskustelua karanteenin tarpeellisuudesta, ja 1800-luvun puolivälissä matkustamista koskevista laajoista karanteeneista pääasiassa luovuttiin lääkärien todettua ne tehottomiksi.²⁴ Päätökseen vaikuttivat todennäköisesti myös taloudelliset tekijät.

Karanteenin lisäksi yksi tärkeimmistä viranomais-toimenpiteistä oli epidemiasta ja taudin hoidosta tiedottaminen ja kansalaisten neuvominen. Lehdissä julkaistiinkin runsaasti erityisesti läänin maaherran ja kaupungin terveystoimikunnan jäsenen Lars Gabriel von Haartmanin kirjoituksia. Hänen kirjoituksiaan julkaistiin niin ruotsiksi kuin suomeksi käännettyinäkin, ja pääosa artikkeleista kertoo siitä, miten koleralta voi suojautua ja miten koleraan sairastuneita tulisi hoitaa.²⁵ Yhteinen julistus koleraudista -tiedotteessa L.G. von Haartman antaa kansalaisille konkreettisia ohjeita koleran välttämiseksi:

”- - - pitää asuntopuonot joka päivä puhdistettamaan, toimitettamaan niihin terwellistä ilmaa suitsuttamisen kautta Etikalla taikka Katajan hawolla, akkunat awettamaan kauniilla ilmalla ja usein poisvietämään taloin ympäristöltä kaikki pahanhajuset ainet, jotka tekisit ilman rutolliseksi, ja erinomattain tulee kaikkein kawahtaa heitensä tulisista mielenliikunnoista, pyytän pitää tasaista ja lewollista mieltä.”²⁶

Carl von Haartman puolestaan suosittelee jo koleraan sairastuneelle lääkkeeksi esimerkiksi oopiumia, vismuttia, cajeput-öljyä ja elohopeakloridia.²⁷ Tämä ei estänyt markkinaraon syntymistä uusille ihmelääkkeille, joita mainostettiin lehdissä. Monet näistä lääkkeistä sisälsivät raskasmetalleja tai muita vaarallisia aineita – aivan kuten Carl von Haartmaninkin suosittelemat hoidot – mutta lääkkeen myyjä on todennäköisesti hyötynyt epidemian aiheuttamasta pelosta ja hädestä.²⁸

L.G. von Haartmanin sanomalehtikirjoitukset ovat pääosin sävyltään optimistisia ja niissä korostetaan ajan lääketieteelle tyypillisesti rohkean ja levollisen mielen merkitystä. Hänen veljensä, lääketieteen professori Carl von Haartman yhtyi näihin optimistisiin näkemyksiin ja arveli jopa omassa koleraa käsittelevässä teoksessaan, että vuoden 1831 epidemia jäisi

²³ Qvist 1872, 43. Kaikki eivät hyväksyneet Qvistin näkemystä, Vuoden 1851 Notisbladissa huomautetaan, että kolera vaikuttaisi olevan vaarallinen myös ”hyvintoimeentulevissa luokissa” (”inom de välmående classer”). Medicinal Statistik. Notisblad 7/1851, 110–111 Juli.

²⁴ Finska Läkare-Sällskapetets Sammanträden 1853. Notisblad 1854, 56.

²⁵ Ks. esim: L. G. Von Haartman & C. E. Heurlin: Bihang till Åbo Underrättelser. Åbo Underrättelser 22.06.1831, 5–12 ja L. G. von Haartman: Bihang till Åbo Tidningar. Åbo Tidningar 03.09.1831, 5–6.

²⁶ Yhteinen Julistus Cholerataudista. Turun Wiikko-Sanomats 09.07.1831, 4.

²⁷ Haartman 1832, 6.

²⁸ Ett nytt Medel emot Cholera. Åbo Tidningar 13.07.1831, 1–2.

ainutlaatuisiksi vitsaukseksi eikä kolera palaisi Suomeen satoihin vuosiin.²⁹

Molemmat Haartmanit olivatkin tiukasti 1700—1800-luvulla vallinneen *miasma*-teorian kannattajia. *Miasma*-teorian mukaan taudit leviävät pahasta ilmasta, mutta monet yhdistelivät *miasma*-teoriaa humoraalioppiin, jonka mukaan terveyteen vaikuttivat myös säätila, ympäristö sekä ihmisen oma mielentila.³⁰ *Miasma*-teoria itsessään ei sisällä ajatusta siitä, että taudit voisivat tarttua ihmisestä toiseen, mutta Vuorinen huomauttaa, että monien aikalaislääkärien ajatusmaailma oli joustava, ja moni *miasma*-teorian kannattaja saattoi samalla ajatella, että miasmaattiset tekijät edesauttoivat tartuntojen saamista.³¹ Esimerkiksi von Haartmanien näkemykset pohjautuivat vahvasti *miasma*-teorian rinnalla kulkeneeseen humoraalioppiin, johon kuului ajatus siitä, että voimakkaat mielenliikutukset altistivat ihmisen sairauksille.³² Yksi lääkärien tehtävä olikin siis suojella myös ihmisten mieltä ja valaa heihin toivoa epidemian keskellä.

Ensimmäisen epidemian aikaan *Åbo Tidningar* ja *Åbo Underrättelser* julkaisivat taulukoita, joihin oli merkitty sairastuneet, menehtyneet ja yhä sairaana olevat.³³ On helppoa kuvitella, että tällaisten taulukoiden selaaminen lehdestä oli omiaan ruokkimaan ihmisten pelkoja. Käytännöstä luovuttiinkin heti ensimmäisen epidemian jälkeen, ja menehtyneiden määrät alettiin ilmoittaa lehdissä vasta kun epidemia oli ohi. Tämä on saattanut olla osa laajempaa lehdistösensuuria, mutta taustalla on todennäköisesti ollut myös tarve lievittää kansalaisten kokemaa pelkoa ja kontrolloida kolerasta käytyä keskustelua. Näin toimittiin muuallakin: esimerkiksi vuonna 1848 Hampurin viranomaiset päättivät olla julkaisematta säännöllisiä raportteja taudin kulusta ja keskittyä sen sijaan rohkaisevien ja taudin vähenemisestä kertovien kirjoitusten julkaisemiseen.³⁴

L. G. ja Carl von Haartmanin optimistiset kirjoitukset edustivat aikansa lääketieteellisiä näkemyksiä. Koska voimakkaat tunteet - erityisesti negatiiviset sellaiset - saattoivat entisestään altistaa kansalaisia sairastumiselle, oli viranomaisten tehtävä valaa ihmisiin tulevaisuudenuskoa ja toivoa pelottavassa tilanteessa. Aikalaislääkäreiden optimistiset kirjoitukset eivät siis välttämättä ole osoitus yleisesti pelottomasta ilmapiiristä, vaan tulkintani mukaan kyse oli myös erityisestä tarpeesta luoda toiveikkautta lohduttomalta tuntuneen kriisin keskellä.

“Nauruttawaisia syitä tautien alkuun ja lewiämiseen” - Huhupuheet koleraepidemioiden ympärillä

²⁹ Haartman 1832, 3.

³⁰ Thorsheim 2006, 22.

³¹ Vuorinen 2006, 52.

³² Spary 2011, 86.

³³ Ks. esim. Företeckning Uppå de Inwanare Åbo Stad, som blifwit angripne i epidemiska Sjukdomen, Cholera.

Åbo Tidningar 31.12.1831, 1.

³⁴ Helenius 1999, 81.

Epidemia ja sen pelko aiheuttivat myös voimattomuuden tunnetta, sillä 1800-luvun lääketieteellä oli vain vähän mahdollisuuksia taistella koleraa vastaan. Tämä loi ihmisille tarpeen löytää epidemialle jokin konkreettisempi syy ja sai etsimään syyllisiä muista ihmisryhmistä. Koleraa saatettiin pitää tahallisenä myrkytyksenä, tai joitain ihmisryhmiä saatettiin syyttää taudin tahallisesta levittämisestä alueelle. Koleran oireet - oksentaminen, ripulointi ja lihaskrampit - muistuttivat myrkytysoireita ja antoivat näin ollen pontta epäilyksille. Asiaa ei ainakaan parantanut se, että taudin hoitoon ja ehkäisyyn tarkoitettuja juomat, suitsukkeet, pillerit ja pulverit saattoivat itsessään olla myrkyllisiä.³⁵

Vastaavia reaktioita löytyy ympäri maailmaa, eikä Suomi ollut missään nimessä poikkeustapaus. Ensimmäiset Euroopasta tunnetut huhut levisivät Moskovassa ja Pietarissa, missä myrkytyksistä syytettiin puolalaisia ja juutalaisia vähemmistöjä.³⁶ Osa venäläisistä puolestaan uskoi koleran olevan peitetarina, jonka varjolla valtaapitävät myrkyttivät kansaa. Tämä johti siihen, että esimerkiksi Pietarissa väkijoukot tunkeutuivat sairaaloihin vapauttamaan sairastuneet ja lääkäreitä pahoinpideltiin.³⁷ Ei siis ole ihme, että levottomuudet ja huhupuheet levisivät myös Suomeen. Viranomaiset paheksuivat puheita ja pyrkivät suitsimaan niitä, joten suoria kirjoituksia tällaisista huhuista ei ole säilynyt sanomalehdissä. Jonkinlaista kuvaa puheiden sisällöstä antaa kuitenkin *Sanomia Turusta* -lehden kirjoitus vuodelta 1854:

”Niinkuin kaikkein kulkutautien ilmestyistä, antaa yksinkertainen kansa hulluja ja nauruttawaisia syitä tautien alkuun ja lewiämiseen. - - - Sekä wiimis kesänä että erinomattain vuonna 1831, jolloin kolera ensikerran kohteli meitä, mitä turhia puheita liikkui yksinkertaisen kansan seasta? Kaiwoja myrkytettiin, ruttotomua puhallettiin mäillä, kolera ratsasti sisään Turkuun walkoisen meran³⁸ selässä ja muuta senlaista joutawata patinata pidettiin.”³⁹

Turussakin pelättiin siis kaivojen myrkytyksiä ja ”ruttotomua”. Asiasta ei kuitenkaan kirjoitettu Turussa tämän enempää. Kirjoitusten puute saattaa johtua toimituksessa itsenäisesti tehdystä päätöksestä olla julkaisematta ”joutavana patinana” pidettyjä kertomuksia tai korkeammalta taholta tulleesta sensuurista. Taustalla lienee joka tapauksessa vaikuttanut halu olla lietsomatta näitä huhuja.

Ulkomailla myrkytyksestä syytettiin usein erilaisia kielellisiä tai etnisiä vähemmistöjä, alueen poliittisesta tilanteesta riippuen. Turussa aikalaislehdistö keskittyi pääasiassa huhujen tuomitsemiseen, eikä esimerkiksi *Sanomia Turusta* mainitse lainkaan keiden epäillään näissä kertomuksissa olleen kaivojen myrkyttämisen taustalla.⁴⁰ Joitain esimerkkejä tästä on

³⁵ Hamlin 2009, 26 ja 83–84.

³⁶ Hamlin 2009, 82, Hempel 2007, 12–13.

³⁷ Hempel 2007, 13.

³⁸ Tamman (ruots. mähr, eng. mare).

³⁹ Kulkutaudit. *Sanomia Turusta* 17.01.1854, 3.

⁴⁰ Kulkutaudit. *Sanomia Turusta* 17.01.1854, 3.

kuitenkin muualta Suomesta. Vuodelta 1894 löytyy *Keski-Suomi*-lehdessä julkaistu kirjoitus, jossa kerrotaan Viipurin alueella leviävän huhun, jonka mukaan ”herrat ja tohtorit yksistä tuumin owat ruvenneet myrkyttämään ’mustaa kansaa’”.⁴¹ Artikkelissa referoidaan myös muita vastaavia tarinoita, joissa kaikissa myrkytyksestä syytetään ”herroja” ja usein syyllisiksi listataan myös lääkärit.⁴² Lääkäreiden syyttäminen ei ollut poikkeuksellista, kuten aiemmat esimerkit Pietarissa vallatuista sairaaloista kertovat. Asiaan on todennäköisesti vaikuttanut myös se, että vaikka 1800-luku nähdään usein teollistumisen ja uusien teknologioiden aikakautena, käytettiin lääketieteessä vielä monin paikoin samoja menetelmiä kuin keskiajalla.⁴³ Myös luokkayhteiskunta loi syvää epäluottamusta yläluokkia ja viranomaisia kohtaan, mikä heijastui myös kolerakeskusteluun. Tätä vasten tarkasteltuna onkin erikoista, etteivät aikalaislääkärit käsitelleet näitä tarinoita tai lääkäriin kohdistuneita epäluuloja mitenkään esimerkiksi *Notisbladissa*. Christopher Hamlinin mukaan lääkäreiden suhde ympärillä pyöriviin kauhutarinoihin vaihteli kuitenkin suuresti: moni heistä pyrki epätoivoisesti keksimään uusia tapoja auttaa kolerapotilaita, joiden hyväksi he eivät voineet tehdä juuri mitään. Tämä on johtanut siihen, että osa ammattikunnasta testasi uusia kokeellisia hoitoja nimenomaan köyhillä potilailla, joilla ei ole ollut varaa maksaa lääkärille.⁴⁴ On kuitenkin syytä muistaa, etteivät kaikki 1800-luvun lääkärit hyväksyneet kokeellisimpia hoitoja.⁴⁵

Monissa maissa syyllisiä etsittiin usein etnisistä ja poliittisista vähemmistöryhmistä, riippumatta siitä uskottiinko kyseessä olevan tartuntataudin vai myrkytyksen.⁴⁶ Myös tietynlaiseen käytökseen tai rohdosten kanssa asiointiin oli syytä kiinnittää huomiota, sillä esimerkiksi Tukholmassa epäilyttävältä vaikuttavien liemien tai pulverien kantaminen saattoi olla vaarallista ja aiheuttaa epäilyksiä kanssaihmisissä.⁴⁷ Osittain kyse oli ihmisille tyypillisestä tarpeesta saada pelottavalle asialle edustaja, jota vastaan on mahdollista taistella, mutta syytökset olivat myös mitä suurimmassa määrin poliittisia, keskittyivät ne sitten luokkaan, etnisyyteen, poliittiseen kantaan tai uskonnolliseen vakaumukseen. Turusta ei ole säilynyt suorina mainintoja siitä, keitä kaupungissa syytettiin kolerasta, mutta on hyvin todennäköistä, että maailmalla yleistä ilmiötä esiintyi myös Turussa.

Huhupuheet myös kytkeytyvät osittain kolonialistisen ajan retoriikkaan. Hamlinin mukaan Euroopassa eli yleisenä ajatus siitä, että kolera oli peräisin kaiken sivistyksen ja järjestyksen ulkopuolelta.⁴⁸ Tämä näkyy myös kotimaisissa lähteissä, sillä ainakin Carl von Haartman

⁴¹ Pimeyttä Kiwennawalla. *Keski-Suomi* 09.08.1894, 3.

⁴² Pimeyttä Kiwennawalla. *Keski-Suomi* 09.08.1894, 3. Esimerkiksi Englannissa lääkäreihin koskeviin syytöksiin vaikutti se, että murhaaja- ja ruumiinryöstäjäkaksikko Burke & Hare olivat ihmisillä yhä tuoreessa muistissa. Myös Preussissa levisi tarinoita, joissa kuninkaan arveltiin maksavan lääkäreille palkkioita koleraan kuolleista ihmisistä. Ks. lisää Karlen 2000, 217.

⁴³ Karlen 2000, 217.

⁴⁴ Hamlin 2009, 86.

⁴⁵ Esimerkiksi sähköshokkeja sekä fenolia eli karbolihappoperäruiskeita testattiin koleran hoitamisessa. Voimakkaasti syövyttävä fenoli toimii hermomyrkykynä ja sitä käytetään nykyisin esimerkiksi desinfiointiaineissa. Ks. lisää Hamlin 2009, 84–86.

⁴⁶ Hamlin 2009, 82–83.

⁴⁷ Tallerud 1991, 57.

⁴⁸ Hamlin 2009, 23.

rinnastaa koleran aggressiivisen luonteen, nopean leviämisen ja taudin aiheuttaman äkillisen kuoleman sotatilaan ja sivistysmaita vastaan hyökkääviin barbaareihin.⁴⁹

Pelot ja huhut eivät kaikkialla Suomessa jääneet puheiden tasolle, vaan ainakin yhdessä tapauksessa tilanne eskaloitui väkivaltaan asti. Turusta ei löydy mainintoja koleran lietsomasta väkivallasta, mutta itäsuomalaisessa Salmin pitäjässä nimismies Georg Neiglickiä syytettiin kansalaisten myrkyttämisestä koleraepidemian aikana. Aikalaislehdissä Neiglickin arvellaan joutuneen pitäjäläisten vihan kohteeksi tiukkojen karanteenimääräysten vuoksi, mutta tutkijoista sekä Matti Klinge että Kai Häggman uskovat kansalle jaettujen koleralääkkeiden aiheuttaneen epäilyksen myrkytyksestä.⁵⁰ Häggman mainitsee, että Neiglick tunnettiin myös tiukkana verojen kerääjänä, mikä on myös saattanut vaikuttaa nimismiehen epäsuosioon alueella.⁵¹ Georg Neiglickin kannalta tarina kuitenkin päättyi surullisesti, sillä hänet poltettiin elävältä.⁵²

Myrkytyspelkojen sijaan tai ainakin niiden lisäksi kapinoitu myös epidemian vuoksi asetettuja rajoitteita kuten karanteenimääräyksiä vastaan. Esimerkiksi Hampurissa kansalaisten parissa aiheutuneet levottomuudet olivat yksi syy karanteenimääräysten purkamiseen.⁵³ Karanteenit saivat ihmisissä aikaan pelkoa ja epäluuloa sekä aiheuttivat mittavia tappioita kaupankäynnille. Lisäksi epidemiat tuntuivat jylläävän karanteeneista huolimatta, joten niistä luovuttiin lopulta suurimmassa osassa Eurooppaa 1800-luvun edetessä.⁵⁴

Toivoa ja turvaa Jumalasta ja lyriikasta

E erityisesti ensimmäiseen, vuoden 1831 epidemiaan reagoitiin myös uskonnon kautta. Koleraa käsittelevät rukoukset saivat lehdissä lähes yhtä paljon palstatilaa kuin lääkäreiden ja virkamiesten ohjeet. Tästä tosin poikkesi tuolloin ainut suomenkielinen sanomalehti, *Turun Wiikko-Sanomat*, jossa ei julkaistu pitkiä rukouksia vaan Jumalalta pyydettiin apua lyhyesti – lähes sivulauseessa – ja usein samassa yhteydessä, jossa apua aneltiin myös Venäjän keisarilta.⁵⁵ Sen sijaan molemmissa Turussa tuolloin ilmestyneissä ruotsinkielisissä lehdissä, *Åbo Tidningarissa* ja *Åbo Underrättelserissä* julkaistiin monia pitkiä rukouksia, joissa Jumalaa pyydettiin pelastamaan kansa kulkutaudilta.⁵⁶ Osa rukouksista ladottiin samaan tapaan kuin lehtiartikkelitkin ja ne tunnistaa rukouksiksi vasta sisällöstä, osassa taas haettiin selvästi runomuotoisempaa ilmettä ja ne erottuvat lehden sivuilta selkeästi. Usein rukoukset saivat kunniapaikan heti lehden ensimmäiseltä sivulta.

⁴⁹ Haartman 1832, 1.

⁵⁰ Klinge 1997, 92 ja Häggman 1995, 157.

⁵¹ Muutama viikkokausi Wenäjän-Karjalasta. Laatokka 06.02.1883, 3. ja Häggman 1995, 157–158.

⁵² Häggman 1995, 158.

⁵³ Helenius 1999, 81–82.

⁵⁴ Ks. esim. Helenius 1999, 81–82 ja Finska Läkare-Sällskapet Sammanträden 1853. Notisblad 1854, 56.

⁵⁵ Cholera ja Sota Sanomia St. Pietarborgista. *Turun Wiikko-Sanomat* 25.06.1831, 1–3.

⁵⁶ Bön. *Åbo Tidningar* 28.12.1831, 1–2. ja Cholera Morbus. *Åbo Underrättelser* 12.01.1831, 1–2.

Osa rukouksista muistuttaa synnintunnustuksia, joissa kulkutauti nähdään Jumalan oikeutettuna rangaistuksena ihmisten synneistä.

”Oi herra, herra Jumala, Taivaallinen Isä! Oikeudenmukainen kaikissa päätöksissäsi ja pyhä kaikissa teoissasi! Sinun pyhän sanasi olet sinä puhunut sinun kansaasi vastaan! Ja huutanut myrkyllistä ilmaa ja pestilentiaa koetellaksesi lakiesi rikkojia ja niitä jotka eivät halua ääntäsi kuulla.”⁵⁷

Lainaus on osa lähes kolmen sivun mittaisesta rukouksesta, joka on sävyltään synkkä ja anova. Rukouksen jumalkuva on ankara ja jopa pelottava – Jumala suorastaan huutaa myrkyllistä ilmaa kansansa päälle – ja kolera näyttäytyy pahana ja kauheana rangaistuksena ihmisten synneistä. Hamlinin mukaan myös muualla Euroopassa kolera nähtiin Jumalan rangaistuksena, joskin asia korostui erityisesti maissa, joiden enemmistö ei ollut kristittyjä.⁵⁸ Myös oman kansan syntejä kuitenkin paheksuttiin, ja esimerkiksi yllä lainatussa rukouksessa mainitaan turkulaisten itse osoittaneen heikon uskonsa ja aiheuttaneen Jumalan rangaistuksen.⁵⁹

Kaikki rukoukset eivät kuitenkaan ole yhtä ankaria, vaan osassa on vallalla huomattavasti armeliaampi jumalkuva. Esimerkiksi vuonna 1831 *Åbo Tidningarissa* julkaistussa rukouksessa Jumalaa ylistetään hänen armeliaisuudestaan koleraepidemian keskellä. Samassa yhteydessä pyydettiin Jumalaa siunaamaan myös muita maita, jotka painivat kulkutaudin kanssa, ja erityisesti Englanti mainitaan maana, jonka puolesta kaivataan rukouksia ja Jumalan armoa.⁶⁰ Ainakin eurooppalaisten kristittyjen valtioiden kesken esiintyi siis solidaarisuutta jo 1830-luvulla, vaikka Hamlin esittääkin, että vasta 1850-luvun jälkeen Euroopassa alettiin laajemmin nähdä kolera syntisten rankaisemisen sijaan kansojen yhteisenä koettelemuksena. Hän liittää tämän asenne- ja jumalkuvan muutokseen protestanttisen maailmankuvan sisällä.⁶¹

Jumalan apua pyydettiin myös myöhempien epidemioiden aikana, mutta monta sivua pitkät rukoukset ovat nimenomaan ensimmäisen epidemian ilmiö. Kyse saattaa olla muutoksesta lehdistön toiminnassa ja siitä, että kirkolliset asiat olivat siirtyneet erilaiseen rooliin sanomalehtien sivuilla. Vuonna 1831 ihmiset olivat myös uuden ja eksoottisuudessaan pelottavan epidemian äärellä. Kenties uskontoon turvaututtiin voimakkaammin kriisin keskellä siitä syystä, ettei kolerasta ollut aiempaa kokemusta, kun taas myöhempien 1800-luvun epidemioiden yhteydessä tauti oli jo eräällä tavalla tuttu ja sitä kautta vähemmän pelottava. On myös syytä muistaa, etteivät uskonnolliset varokeinot kuten rukoilu sulkeneet

⁵⁷ Bön, som under än påstående Cholera-härjningar, i alla Rysslands Evangeliska Kyrkor uppläses. *Åbo Tidningar* 05.03.1831, 1–3.

⁵⁸ Hamlin 2009, 73–74.

⁵⁹ Bön, som under än påstående Cholera-härjningar, i alla Rysslands Evangeliska Kyrkor uppläses. *Åbo Tidningar* 05.03.1831, 1–3.

⁶⁰ Bön. *Åbo Tidningar* 28.12.1831, 1–2.

⁶¹ Hamlin 2009, 87.

pois lääketiedettä, vaan usein hartaimmatkin kristityt turvautuivat Jumalan avun lisäksi myös maallisiin hoitokeinoihin.⁶²

Uskonnon rooli koleraa käsittelevien pelkojen tulkinnassa näkyy myös kulkutaudin aikana perustetuissa epidemiahautausmaissa sekä niistä käydyssä keskustelussa. Erilliset epidemiahautausmaat olivat toisaalta osa viranomaistoimenpiteitä ja pyrkimys estää taudin leviäminen, mutta niiden tuli myös vastata ihmisten uskonnollisiin tarpeisiin, tarjota mahdollisuuksia käsitellä menetystä sekä pyrkiä edes osittain täyttämään ne vaatimukset, joita sääty-yhteiskunta asetti hautajaisille ja hautapaikoille. Erilliset hautausmaat mahdollistivat vainajien hautaamisen siunattuun maahan, mutta kolerahautausmaita ei silti nähty yhtä arvokkaana lepopaikkana kuin tavallista kirkkomaata. Ruotsissa omaiset kokivat kolerahautausmaan jopa niin häpeälliseksi hautapaikaksi, että kävivät kaivamassa läheistensä arkut yöllä ylös ja hautaamassa ne uudelleen ilman lupaa tavallisen hautausmaan muurien sisäpuolelle.⁶³ Tämä näkemys on todennäköisesti peräisin siitä, että hautausmaan muurien ulkopuolelle hautaaminen on ollut häpeärangaistus, joka oli tarkoitettu esimerkiksi rikollisille tai itsemurhan tehneille.⁶⁴ Turusta ei löydy mainintoja yhtä voimakkaasta kolerahautausmaiden vastustamisesta kuin Ruotsista, mutta asiaan voi vaikuttaa se, että merkittävästi Turkua suuremmissa Tukholmassa myös epidemiahautausmaat olivat kenties jakautuneet sosioekonomisiin perustein. Ehkä turkulaisia rauhoitti ajatus siitä, että Turussa kolerahautausmaalla lepäsivät kaikki tautiin menehtyneet aina pormestarista rahvaaseen, ja vaikka tavalliset hautajaiset olivat joitain poikkeuksia lukuun ottamatta kielletty, pappi kuitenkin siunasi maahan haudatut vainajat.

Turussa on säilynyt kaksi kolerahautausmaata, joista Itäharjun kolerahautausmaa on hoidettu ja suojeltu muinaisjäännös, jossa on yhä useita hautamuistomerkkejä pystyssä. Kakolanrinteellä nykyisen Pakkarinkadun kohdalla sijaitseva toinen kolerahautausmaa on sen sijaan hävinnyt katumaisemasta ja jäänyt piiloon teiden sekä parkkipaikkojen alle. Koleran pelottavuus näkyy omalla tavallaan Turun Itäharjulla sijaitsevassa Anders Gustav Simeliuksen hautakivessä. Hautakiveen on kaiverretty teksti, jossa kerrotaan hänen olleen ”riehuvan kuoleman uhri”. Vaikka 1800-luvun hautakivetekstit ovat kenties olleet nykyisiä pidempiä ja kuvailevampia, on kyseessä kuitenkin vaikuttava sanamuoto, josta välittyy läheisten epätoivo ja voimattomuus menetyksen äärellä.

Käsittelen vielä lyhyesti kiinnostavaa runoa, joka mielestäni tarjoaa poikkeuksellisen lähteen 1800-luvun koleraepidemioihin. Kyseessä on vuonna 1831 *Åbo Underrättelserissä* julkaistu runo, jonka on kirjoittanut nimettömäksi jäänyt lääketieteen opiskelija. Runossa kuvataan koleran hoitoa sekä lääkäriopiskelijan kokemia ammatillisia haasteita epidemian keskellä. Pitkä, 12 säkeistön runo on saanut paljon arvokasta palstatilaa, ja vaikka kirjoittajan nimeä ei mainita, on runo selvästi nähty lehden toimituksessa arvokkaana. Ensimmäiset kolme säkeistöä

⁶² Hamlin 2009, 73.

⁶³ Tallerud 1991, 57.

⁶⁴ Miettinen 2012, 3 ja 8–9.

antavat kiinnostavan kuvan siitä, millaisena nuori, valmistumassa oleva lääkäriopiskelija on nähnyt koleraepidemian:

*Oi kolera! Pleonastisesti kutsumme sinua Morbukseksi sillä sekä murhaava
että raakimus olet;
Sinä hengität; lakastuvat uhrit iskustasi kaatuvat
kuin ruiskorsi; talonpojan leikatessa viljaansa*

*Sinua vastaan on turha savuttaa ja polttaa!
Pulvereista ja pillereistä huolimatta kuljet eteenpäin!
Mutta kiitos olkoon sille,
Joka on kehottanut meitä vastustamaan sinua
Aseenamme suruton ja iloinen mieli*

*Vaikka minua ei vielä lääkärinä ole promovoitu
Olen silti taidossa harjaantunut ja uskallan kirjoittaa Kolera-ryökälettä
vastaan
Tämän neuvon mukaisesti pienen reseptin- -⁶⁵*

Runon seuraavat säkeistöt kehottavat unohtamaan huolet ja murheet ja rakastamaan läheisiään. Runon kirjoittaja pysyttelee pääasiassa maallisissa ja optimistisissä neuvoissa siitä, miten hyvä ja iloinen mieli suojaa ihmistä koleralta. Vaikka runon alussa luodaan värikäs kuva voittamattomasta Kolera Morbuksesta, johon pillerit ja pulverit eivät tehoa, runo päättyy kuitenkin optimistisiin sanoihin, joissa todetaan, että maailmasta voi tulla todellinen paratiisi, mikäli ihmiset luopuvat peloistaan ja suruistaan ja keskittyvät auttamaan toisiaan.⁶⁶

Runo kuvaa kiinnostavalla tavalla 1800-luvun lääketieteen näkemyksiä. Yhtäältä tauti tappoi suorastaa ”mellastavalla” voimalla ja oli hyvin vähän mitä ajan lääketiede pystyi asialle tekemään, toisaalta sekä lääkäreiden että potilaiden tuli pysyä pelottomana ja jopa iloisena sen edessä. Tämä heijastelee voimakkaasti miasma-teoriaan rinnalla olevaa humoraalioppia, jonka mukaan tasainen ja positiivinen mieli suojasivat ihmisiä sairauksilta.

Lopuksi

Viranomaiset pyrkivät hillitsemään koleraa niin karanteenien kuin tiedotuksenkin avulla. Karanteenien kaltaista taloudellisesti haitallista ja vaikeasti valvottavaa toimenpidettä ei olisi

⁶⁵ “O Cholera! Om pleonastist wi kalla dig Morbus: dock morbisk och Buse du är! Du andas; - de wisnande slagtoffren falla, som rågstrån, då bonden sin åkerteg skär! / Mot dig är det fåfangt att osa och röka, trots pulwer och piller din hårfärd du gör! Men tack ware den, som oss rådt att försöka dig mota med sorgfritt och glättig humör! / Fasthän jag, som läkare, ej hunnit blifwa *promotus*, jag bdock är i konsten adept, och vågar mot Cholera-busen att skrifwa, i följd af det rådet, ett litet recept.” Cholera Morbus. Åbo Underrättelser 12.01.1831, 1.

⁶⁶ Cholera Morbus. Åbo Underrättelser 12.01.1831, 2.

käytetty, ellei huoli taudin aiheuttamista tuhoista olisi ollut hyvin todellinen. Pelko näkyy myös siinä, miten tiiviisti lehdet kirjoittivat taudin etenemisestä Euroopassa ja miten aihe toistui esimerkiksi Pietarin kirjeenvaihtajan teksteissä.

On mahdotonta sanoa, lopetettiin koolleisuus-tilakorttien julkaiseminen ensimmäisen epidemian jälkeen sensuurin vuoksi, lehtien omalla päätöksellä vai siksi ettei niitä enää koettu relevanteiksi. Näkisin kuitenkin hyvin todennäköisenä, että tarkkojen lukujen jatkuva julkaiseminen lehtien sivuilla oli omiaan ruokkimaan aikalaisten pelkoa koleraa kohtaan. Se, että myöhempien epidemioiden kuolleisuusluvut ilmoitetaan vasta epidemioiden laannuttua, on siis hyvinkin saattanut johtua siitä, että aikaisempi käytäntö on aiheuttanut ihmisissä levottomuutta.

Lääkärien ja virkamiesten kirjoituksen rauhoitteleva ja optimistinen sävy saattoi myös heijastella pelon kyllästämää ilmapiiriä. Pelko ei ollut ainoastaan yhteiskunnallinen vaan myös terveydellinen huoli. Pelko voimakkaana tunteena koettiin vaaralliseksi, ja sitä pidettiin vähintäänkin taudille altistavana tekijänä. Humoraaliopin ja *miasma*-teorian sävyttämässä 1800-luvun lääketieteessä toivo oli yksi tärkeimmistä lääkkeistä. Toisaalta lääkäreiden kirjoituksissa näkyy myös ammatillinen epävarmuus uuden taudin edessä, ja turhautuneisuus hoitokeinojen puutteellisuuteen.

Kaikkein selkein merkki koleran pelosta ovat mielestäni huhupuheet. Ne myös päästävät meidät lähimmäksi sitä, millainen saattoi olla tavallisen turkulaisen kokemus tilanteessa, jossa näkymätön vihollinen tappoi naapureita, ystäviä ja läheisiä. Pelko ja avuttomuuden tunne synnyttivät tarpeen saada tilanteelle jokin nimetty syyllinen, ja tarinat myrkytetystä kaivovedestä myös vastasivat ihmisten arkikokemukseen sairauden lähteestä. Syyllisiksi näissä tarinoissa valikoituivat usein ne ryhmät, joiden kanssa oli jännitteitä jo valmiiksi. Nämä tarinat ovat kuitenkin säilyneet meille vain viranomaisten välittämänä, ja niitä julkaistiin lehdissä vain, jotta ne voitaisiin kumota ja niitä voitaisiin paheksua. Huhupuheita käsittelevissä kirjoituksissa näkyykin voimakkaasti virkamiesten ja koulutetun yläluokan suoranainen paheksunta kansan parissa leviäviä tarinoita kohtaan. Huhupuheet eivät tietenkään edusta jokaisen tavallisen turkulaisen kokemuksia ja uskomuksia kolerasta, mutta ne antavat yhdenlaisen ikkunan ajatusmaailmaan, jota on nykylähteiden kautta muutoin vaikea saavuttaa.

Myös uskonto toi turvaa pelottavan kriisitilanteen keskelle. Jumalalta pyydettiin apua ja armahdusta riippumatta siitä, nähtiinkö hänet ankarana ja rankaisevana vai suojaavana ja tukevana. Monisivuiset rukoukset jäivät kuitenkin sanomalehdistä pois heti ensimmäisen koleraepidemian jälkeen. Avoimeksi kysymykseksi jää, johtuuko tämä kirkon ja sanomalehdistön suhteen muutoksesta, siitä että kolera menettää asemansa uutena ja pelottavana tautina vai yleisestä muutoksesta 1800-luvun uskonnollisuudessa.

Pohjoismaissa koleran ja sen pelon voi nähdä ensi sijassa historiallisena ilmiönä, mutta kansainvälisesti tautia ei ole voitettu, vaan koleraan kuolee yhä vuosittain noin 120 000

ihmistä.⁶⁷ Suurin osa näistä kuolemista olisi ehkäistävissä yksinkertaisella nesteytyshoidolla, joka kuuluu modernin sairaalan perusvarustukseen. Niin 1800-luvulla kuin nykyisinkin kolera uhkasi pahiten niitä ihmisiä, joilla ei ollut pääsyä terveydenhoitoon, puhdasta juomavettä tai varaa toimivien sanitaatoratkaisujen ylläpitoon.

⁶⁷ Arvio vuodelta 2014. Ks. WHO: Fact sheet N°107.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähdekirjallisuus

Haartman, Carl von: *Tankar om Choleran*. St. Petersburg. Tryckt Hos Karl Krat 1832.

Qvist, Carl: *Om Koleran i Helsingfors 1871 och om föregående koleraepidemier i Finland*. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors, 1872.

Sanoma- ja aikakauslehdet:

Keski-Suomi

Pimeyttä Kiwennawalla. *Keski-Suomi* 09.08.1894, 3.

Laatokka

Muutama viikkokausi Wenäjän-Karjalasta. *Laatokka* 06.02.1883, 3.

Notisblad för läkare och pharmaceuter

Finska Läkare-Sällskapets sammanträden 1853. Maj 12-Oct. 29. *Notisblad 3/1854 Bihang till Finska Läkare Sällskapets Handlingar*, 53–63. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1853.

Ilmoni Im, Rabbe F.J, Törnroth L.H, Ingman E.A, Bonsdorff E.J ja Pipping J.W: Förord. *Notisblad för läkare och pharmaceuter, 1/1849 Bihang till Finska Läkare Sällskapets Handlingar*. Januari, 1. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1849.

Medicinal Statistik. *Notisblad för Läkare och Pharmaceuter, 7/1851, Bihang till Finska Läkare Sällskapets Handlingar*. Juli, 110–111. J.C. Frenckell & Son, Helsingfors 1851.

Åbo Tidningar

Bön. *Åbo Tidningar* 28.12.1831, 1–2.

Bön, som under än påstående Cholera-härjningar, i alla Rysslands Evangeliska Kyrkor uppläses. *Åbo Tidningar* 05.03.1831, 1–3.

Ett nytt Medel emot Cholera. *Åbo Tidningar* 13.07.1831, 1–2.

Företeckning Uppå de Inwanare Åbo Stad, som blifwit angripne i epidemiska Sjukdomen, Cholera. *Åbo Tidningar* 31.12.1831, 1.

L. G. von Haartman: Bihang till Åbo Tidningar. *Åbo Tidningar* 03.09.1831, 5–6.

Åbo Underrättelser

Cholera Morbus. *Åbo Underrättelser* 12.01.1831, 1–2.

L. G. von Haartman & C. E. Heurlin: Bihang till Åbo Underrättelser. *Åbo Underrättelser* 22.06.1831, 5–12.

Om den så kallade Swarta Döden. *Åbo Underrättelser* 14.01.1832, 2–3.

Sanomia Turusta

Kulkutaudit. *Sanomia Turusta* 17.01.1854, 3.

Turun Wiikko-Sanomien

Cholera ja Sota Sanomia St. Pietarborgista. *Turun Wiikko-Sanomien* 25.06.1831, 1–3.

Tietoja Johdatukseksi eroittamaan ja oikein käyttämään Watta- Puna ja Choleratauteja, aiwotut niille maakunnan asujille jotka owat kaukana eroitettuna Lääkäreistä. *Turun Wiikko-Sanomien* 13.08.1831, 1–4.

Tutkimuskirjallisuus

Hamlin, Christopher: *Cholera: The Biography*. Oxford University Press, Oxford 2009.

Helenius, Tiina: Koleraepidemat Hampurissa 1830–1892 – tautiteorioita, käytännön toimenpiteitä sekä taudin sosiaalisia vaikutuksia. *Ihminen katastrofissa - Sodan, taudin, ympäristötuhot: kirjoituksia katastrofien historiasta*. Tampereen yliopiston historianopiskelijoiden julkaisuja 1, Tampere 1999.

Hempel, Sandra: *The Medical Detective: John Snow, Cholera and the Mystery of the Broad Street Pump*. Granta Books, Croydon 2007.

Häggman, Kai: Kivennäisvesi, kylpyvesi ja keskisäädyn elämäntapa. *Terveiden lähteillä - Länsimaisen terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Toim. Joutsivuo, Timo & Mikkeli, Heikki. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995, 153–167.

Jutikkala, Eino: *Turun kaupungin historia 1856–1917*. Turun sanomalehti ja kirjapaino Oy, Turun kaupunki 1957.

Karlen, Arno: *Mikrobit ja ihminen*. Terra Cognita, Helsinki 2000.

Klinge, Matti: *Keisarin Suomi*. Schildts, Helsinki 1997.

Miettinen, Riikka: *Itsemurhan rituaalisen rankaisemisen merkitykset uuden ajan alun Ruotsissa ja Suomessa*. *Thanatos* 1/2012.

Nikula, Oscar: *Turun kaupungin historia 1809–1856*. Turun kaupunki, Turku 1972.

Paasikivi, Sofia: *Waikioita waiwoja watasta – Kolera ja siitä käyty keskustelu 1800-luvun Turussa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2016.

Pesonen, Niilo: *Terveiden puolesta, sairautta vastaan*. Terveiden- ja sairaanhoito Suomessa 1800- ja 1900-luvulla. WSOY, Helsinki 1980.

Pollitzer, R: *History of Cholera*. Bulletin of the World Health Organization 3/10 (1954), 421–461. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2542143> [haettu 12.05.2017].

Spary, E.C. Health and Medicine in the Enlightenment. *The Oxford Handbook of History of Medicine*. Oxford University Press, Oxford 2011, 82–99.

Tallerud, Berndt: *Farsoter genom tiderna*. Utbildningsförlaget, Stockholm 1991.

Thorsheim, Peter: *Inventing pollution: coal, smoke, and culture in Britain since 1800*. Ohio University Press, Ohio 2006.

Vuorinen, Heikki S: *Tautinen Suomi 1857–1865*. Tampere University Press, Tampere 2006.

Vuorinen, Heikki S: *Tautinen historia*. Vastapaino, Tampere 2002.

Internetaineistot

Kansallisbiografia: Haartman (1600–) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6639/> [haettu 12.05.2017].

Kansallisbiografia: Haartman, Carl Daniel von (1792–1877) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7589/> [haettu 12.05.2017].

Kansallisbiografia: Haartman, Lars Gabriel von (1789–1859) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3327/> [haettu 12.05.2017].

Kansallisbiografia: Qvist, Carl Immanuel (1827–1897) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3590/> [haettu 12.05.2017].

WHO: Fact sheet N°107

<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs107/en/> [haettu 12.05.2017].

”Siinä katottiin vähän aikaa konepistoolin suuaukkoa”

Traumaattiset kertomukset neuvostopartisaanien iskuista Lapissa ja Kainuussa jatkosodan aikana

Abstrakti

Artikkelissa tarkastellaan kertomuksia pelkoa herättäneistä neuvostopartisaanien hyökkäyksistä siviilikohteisiin Koillis-Lapissa ja Kainuussa jatkosodan aikana 1941–1944. Tutkimusaineistona on vuonna 2017 tehtyjä haastatteluja ja kirjoitettuja kertomuksia, joissa partisaani-iskujen kohteeksi joutuneet ja niistä kuulleet kertovat tapahtumiin liittyvistä muistoistaan, kokemuksistaan ja käsityksistään. Partisaani-iskujen kokijat olivat tapahtumaiikaan lapsia ja kerrotuissa muistoissa palataankin nykyhetkessä muisteltuihin lapsen näkökulmiin. Tutkimuksessa kysytään: mitkä neuvostopartisaaneihin liittyvät tapahtumat ovat jääneet erityisesti mieleen ja koettu pelottavina ja/tai traumaattisina? Kuinka neuvostopartisaanien tekoja ja niiden vaikutuksia omaan ja läheisten elämään muistellaan ja arvioidaan tänä päivänä? Tutkimusaineistoa valotetaan pelon ja trauman näkökulmista, jotka ilmenevät tarkastelluissa kertomuksissa partisaani-iskuja edeltävänä pelon ilmapiirinä, väkivaltaisten hyökkäysten kuolemanpelkona sekä niiden jälkeen seuraavina puhumisen pelkoina ja ylisukupolvisina muistoina.

Avainsanat: kertomus, muistitieto, pelko, trauma

Johdanto

Sota-aika on poikkeustila, jolloin inhimilliset ja moraaliset säännöt horjuvat ja rikkoutuvat. Sotaan kuuluvat pelko, väkivalta ja kuolema sekä niiden aiheuttamat seuraukset koskettavat tavalla tai toisella kaikkia sotaan joutuneita, niin rintamalla kuin sen takana. Sodan aiheuttamat pelot ja traumat kulkeutuvat usein sukupolvelta toiselle tunneperintönä, jonka oireita, esimerkiksi masennusta ja pelkotiloja, työstetään vielä vuosikymmeniä sodan päättymisen jälkeen.¹

Tarkastelen artikkelissani muistitietoon pohjautuvia kertomuksia pelkoa herättäneistä neuvostopartisaanien hyökkäyksistä siviilikohteisiin Koillis-Lapissa ja Kainuussa jatkosodan

¹ Siltala 2016, 15.

aikana 1941–1944.² Neuvostopartisaaneilla oli Suomessa 35 osastoa, joissa kussakin oli 20–200 taistelijaa. Nämä joukot iskivät siviiliväen kimppuun Suomen itärajan pienissä kylissä 45 kertaa surmaten 180 ihmistä, enimmäkseen naisia, lapsia ja vanhuksia.³ Neuvostopartisaanit myös ryöstivät ja polttivat siviilien taloja ja ottivat asukkaita vangeiksi. Keskityn tutkimuksessani siihen, miten neuvostopartisaanien iskuista ja niiden seurauksista kerrotaan nykyään, yli 70 vuoden jälkeen. Tutkimuskysymyksiäni ovat: Mitkä neuvostopartisaaneihin liittyvät tapahtumat ovat jääneet erityisesti mieleen ja koettu pelottavina tai/ja traumaattisina? Kuinka neuvostopartisaanien tekoja ja niiden vaikutuksia omaan ja läheisten elämään muistellaan ja arvioidaan tänä päivänä?

Tutkimusaineistoni koostuu Lapin ja Kainuun partisaanihyökkäyksiä muistelevien haastatteluista sekä kirjoitetuista muistelukertomuksista. Tutkimuksessani mukana olevista kertojista useimmat olivat hyökkäysten aikaan lapsia mutta mukana on myös heidän lapsiaan, sukulaisiaan tai tuttaviaan. Hyökkäysten kohteeksi joutuneista kertojista suurin osa menetti iskuissa joko toisen tai molemmat vanhempansa, sisaruksiaan ja muita sukulaisiaan ja naapureitaan. Hyökkäykset ovat jääneet heidän mieleensä pelon- ja kauhuntäyteisinä kokemuksina, joiden muistelu nostaa vielä tänäkin päivänä voimakkaat tunteet pintaan. Etenkin kirjoitetuissa teksteissä muistellaan etupäässä kirjoittajien vanhempien tai isovanhempien partisaanikokemuksia ja niiden vaikutuksia sekä heihin että kirjoittajaan itseensä erityisesti lapsuudessa. Lähestyn tutkimusaineistoani siinä keskeisesti muisteltujen pelkojen ja traumaattisten kokemusten näkökulmasta, jotka ilmenevät kertomuksissa kolmella tasolla: partisaani-iskuja edeltävänä pelon ilmapiirinä, väkivaltaisten hyökkäysten aikaisena kuolemanpelkona sekä niiden jälkeen seuraavina puhumisen pelkoina ja ylisukupolvisina pelottavina ja traumaattisina muistoina.

Jatkosota ja neuvostopartisaanit

Hieman ennen jatkosodan alkamista Suomi antoi hallituksensa suostumuksella Lapin läänin ja Oulun läänin pohjoisosat saksalaisten sotilashallintoalueeksi. Pian saksalaiset liittoutuivat Suomen kanssa ja aloittivat sodan Neuvostoliittoa vastaan. Vasta talvisodasta toipuva Suomi oli siis jälleen sodassa mutta samalla heräsivät toiveet mahdollisuudesta saada talvisodassa menetetty Karjala takaisin. Suomen itärajan rintamalinjojen taakse kuntien ja seurakuntien tiloihin sekä liikehuoneistoihin majoitettiin saksalaisjoukkoja sekä niiden esikuntia, toimistoja, varikoita ja huoltokeskuksia.⁴ Neuvostoliitossa suomalaiset nähtiinkin saksalaisiin rinnastettavina fasistivihollisina, joita neuvostopartisaanijoukot koulutettiin tuhoamaan.

² Tuhoisimmat ja eniten siviiliuhreja vaatineet neuvostopartisaanien hyökkäykset tapahtuivat Itä-Lapissa ja Kainuussa mutta partisaanit tekivät tuhoja myös Pohjois-Karjalassa (ks. esim. Oksanen & Martikainen 1998, 125).

³ Tietokanta, Arkistojen portti: Partisaanien siviiliuhrit 1941–1944.

⁴ Virrankoski 2001, 896–900; Lähtenmäki 2006, 82; Junila 2003, 106–108.

Neuvostopartisaanit eivät kuuluneet Neuvostoliiton puna-armeijaan, vaan olivat vapaaehtoisista koostuvia erityiskoulutuksen saaneita puolisotilaallisia sissijoukkoja. Suomeen hyökänneissä joukoissa oli sekä miehiä että naisia, joista osa puhui suomea. Suomenkielisten arvellaan olleen 1930-luvulla Neuvostoliittoon loikanneita suomalaisia sekä karjalaisia.⁵ Partisaanijoukkojen tehtävänä oli tehdä väijytyksiä ja hyökkäyksiä vihollisen puolella, aiheuttaa pelkoa ja sekasortoa sekä ottaa vankeja.⁶ Toiminnan alkuperäisenä tarkoituksena on todennäköisesti ollut iskeä suomalaisten ja saksalaisten sotilaskohteisiin, tuhota maantie- ja rautatieyhteyksiä sekä viesti- ja komentopaikkoja. Sodan edetessä terrori kohdistui kuitenkin yhä painokkaammin helpompiin, vartioimattomiin siviilikohteisiin.⁷ Satuttamalla suomalaisille arvokkainta, lapsia, naisia ja odottavia äitejä, pyrkivät partisaanit Maria Lähtenmäen (1999) arvion mukaan horjuttamaan yhteisön turvallisuudentunnetta ja uskoa kykyihinsä puolustaa jäseniään. Näin naisista ja lapsista tuli sodan ideologian ja miehisen maailman koston ja vallankäytön välineitä, joihin kohdistetulla väkivallalla pyrittiin rapauttamaan suomalaisten sotilaiden taistelutahtoa rintamalla.⁸

Jo 1941 tehtiin Suomen rajaseuduilla havaintoja neuvostopartisaaneista ja laskuvarjoilla pudotetuista desanteista⁹. Hyökkäykset lisääntyivät merkittävästi kesinä 1943 ja 1944 mutta sotasensuurin vuoksi niistä ei julkaistu tarkkoja tietoja lehdissä, etteivät ne lietsoisi kauhua ja paniikkia ja entisestään masentaisi sodan varjossa elävää väestöä. Huhut, tiedonpuute sekä epävarmuus lisäsivät pelkoja, eivätkä rajaseudun asukkaat voineet arvioida, kuinka vakavasta uhkasta heidän kohdallaan oli kyse.¹⁰ Jatkosodan alussa lähellä Suomen rajaa asunutta väestöä siirrettiin asuinkuntiansa länsiosiin, kauemmaksi rajasta, mutta vasta jatkosodan lopulla, heinä-elokuun vaihteessa 1944, toteutettiin suurempi evakuointi partisaanitoiminnan vuoksi. Tuolloin 12 000 Lapin läänin pohjoisimpien ja itäisimpien kuntien asukasta siirrettiin länsirajalle.¹¹

Tutkimusaineiston kertojat ja kertomukset

Muutamit Lapissa ja Kainuussa ilmestyvät sanomalehdet¹² julkaisivat alkuvuodesta 2017 laatimani ilmoituksen, jossa kerroin kerääväni tutkimustani varten kertomuksia neuvostopartisaanien hyökkäyksistä Suomen rajaseuduille. Ilmoituksessa kerroin käsillä olevasta tutkimuksestani ja pyysin ihmisiä joko kirjoittamaan aiheesta tai ottamaan yhteyttä haastattelua varten. Ilmoituksessa esitin: ”*Neuvostopartisaanit iskivät rajaseudun*

⁵ Erkkilä 1998, 28–31; Lähtenmäki 1999, 132.

⁶ Useilla mailla oli toisen maailmansodan aikana vastaavanlaisia puolustusjoukkoja estämässä vihollisen tunkeutumista maahan ja häiritsemässä sen toimintaa, kuten Ranskassa vastarintaliikkeen sissiryhmä *Maquis* ja Italian partisaanit. (Grenkevich 1999, 5–6.)

⁷ Vuorenmaa 1995, 429.

⁸ Lähtenmäki 1999, 141–142; Oksanen & Martikainen 1998, 15–16.

⁹ Desanteiksi kutsuttiin vihollisen selustaan laskuvarjolla pudotettuja vakoilu- ja tuhotyöntekijöitä (Suomisanakirja; Martikainen 1998, 14–15.)

¹⁰ Kleemola 2010, 60; Lähtenmäki 1999, 132; Kulju & Tuomikoski 2015, 16; Hakko 1988, 73.

¹¹ Heinänen 1993, 346–347; Lähtenmäki 1999, 132. Syyskuussa 1944 aloitettiin Lapin läänin ja Oulun läänin itäosien väestön laajamittaisempi, noin 150 000 ihmisen evakuointi käsillä olevan Lapin sodan jaloista, kun samaan aikaan eteläisemmässä Suomessa jo kotiutettiin rintamamiehiä. (Tuominen 2015.)

¹² Lapin kansa 21.1.2017; Kainuun Sanomat 2.2.2017; Kuhmolainen 20.1.2017; Ylä-Kainuu 19.1.2017.

suomalaiskyliin ja -taloihin sota-aikana 1940-luvulla surmaten siviiliväestöä. Onko sinulla omakohtaisia kokemuksia iskuista? Oletko kuullut tapahtumista sukulaisiltasi, ystäviltäsi tai tutuiltaisi? Vieläkö tapahtumista kerrotaan? Haluaisitko sinä kertoa?” Myös Yle Radio Suomi Rovaniemi esitti lyhyen haastattelun tutkimuksestani tammikuun lopussa 2017. Pian näiden jälkeen sainkin viisi puhelinyhteydenottoa partisaani-iskujen kohteeksi tavalla tai toisella joutuneilta, joiden kanssa sovin haastatteluista. Lisäksi vastaanotin sähköpostitse kahdeksan kirjoitettua kertomusta. Osassa yhteydenotoista sain myös vinkkejä muista potentiaalisista kertojista, joihin otinkin yhteyttä ja sovin haastatteluista. Helmi-maaliskuun vaihteessa tein Kainuussa, Lapissa ja Pohjois-Pohjanmaalla 10 haastattelua (kestoltaan 1–2 tuntia/haastattelu), jotka yhdessä kahdeksan sähköpostitse saamani kirjoitetun kertomuksen (1–3 sivua/teksti) kanssa muodostavat artikkelini tutkimusaineiston.¹³ Viittaan artikkelissani haastatteluaineistooni H-kirjaimella ja numerolla (esimerkiksi H1) ja kirjoitettuun kertomusaineistooni K-kirjaimella ja numerolla (esimerkiksi K2).¹⁴

Eläkeikäisissä haastateltavissa on mukana seitsemän miestä ja kolme naista, jotka olivat lapsia tai teini-ikäisiä partisaanihyökkäysten aikaan. Nuorin heistä on syntynyt vuonna 1944 ja vanhin 1931. Kirjoitettujen kertomusten lähettäjät ovat haastateltaviani nuorempia, ikänsä ilmoittaneista nuorin on syntynyt 1957 ja vanhin vuonna 1944. He ovat pääosin partisaani-iskuista hengissä selvinneiden lapsia tai läheisiä ystäviä. Kirjoittajat edustavatkin aineistossani toisen polven kertojia, joiden teksteistä on mahdollista tarkastella heidän näkemyksiään partisaanitapahtumien vaikutuksista vanhempiensa elämään ja myös itseensä. Kertojien anonyymiteetin suojatakseni en käytä tutkimuksessani heidän nimiään.

Elämäkerrallisessa kontekstissa toteuttamissani teemahaastatteluissa tutkittavani kertoivat neuvostopartisaaneihin liittyvistä muistoistaan, kokemuksistaan ja käsityksistään omaehtoisesti ja useimmat mainitsivat kokevansa tärkeänä, että kertomukset tallennetaan arkistoon myös jälkipolville. Osa kertoi kokemuksistaan ensimmäistä kertaa perheensä ulkopuoliselle henkilölle mutta toiset olivat olleet aiemminkin haastateltavina samasta aiheesta sanoma- ja aikakauslehtiin ja tietokirjoihin. Pelontäyteiset ja traumaattiset kokemukset olivat heille raskaita muistella ja paikoin vaikeita kertoa, mutta silti useimmat kokivat itselleen hyväksi, että niistä sai kertoa aina uudelleen; kertominen toi henkistä helpotusta ja kertomus tuli jaetuksi. Mutta paikallista yhteisöä kipeästi koskettaneista tapahtumista kertominen ei välttämättä ole aina pelkästään, tai ehkä lainkaan, kertojan keino huojentaa omaa oloa vaan se voidaan myös kokea yhteisöllisesti tärkeänä muistoja ylläpitävänä velvollisuutena. Esimerkiksi eräs haastateltava kertoi pohtineensa usein, pelastuiko hän partisaani-iskusta kertoakseen tapahtumista: *”Tätä vartenko minut pelastettiin, että minä näistä kerron? Minä oonertonu paljon näistä, ja nämä on tosiasioita, minä en missään liiolele.* (H3)¹⁵

¹³ Haastattelut ja kirjoitetut kertomukset tallennetaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon tutkimukseni päätyttyä, mistä kerroin kaikille tutkimukseeni osallistuville. Haastateltavat allekirjoittivat kirjallisen luvan haastattelunsa arkistointiin tutkimuskäyttöä varten.

¹⁴ Aineistoluetteloon (artikkelin lopussa) olen merkinnyt kertojien syntymävuodet.

¹⁵ Tein kaikki haastattelut haastateltavieni kotona ja äänitin ne. Kolmesta haastattelusta minulla on myös videotallenteet, jotka sain näissä haastatteluissa mukana olleelta toimittajalta. Toimittaja keräsi aineistoa aihetta sivuavaa omaa dokumenttiohjelmaansa varten.

Analyysissäni etsin kertomuksista niissä esiintyviä yhtäläisyyksiä mutta myös poikkeamia. Tekstiesimerkeiksi olen poiminut lainauksia kertomuksista, jotka ilmentävät selkeästi kulloinkin käsiteltävänä olevaa aihepiiriä.

Pelottavat ja traumaattiset kokemukset

Pelot ovat keskeinen osa neuvostopartisaaneista kertovia muistoja. Pelolle on ominaista, että se herää silloin, kun emme ole riittävästi perillä niistä uhkista, joille olemme altistuneena. Väkivalta, erilaiset katastrofit ja sairaudet koetaan pelottavina mutta ihmiset myös pelkäävät eri asioita ja reagoivat pelkoihin yksilöllisesti. Osa peloista saattaa olla menneisyyden kokemuksiin pohjautuvia, sosiaalisesti ja kulttuurisesti siirtyviä pelkoja, jotka ohjaavat käyttäytymistä, vaikei välitöntä uhkaa olisikaan.¹⁶ Kuitenkin, pelolla on myös suojaava ominaisuus, sillä se valmistaa kohtaamaan ja tarvittaessa puolustautumaan uhkaavalta vaaralta. Pelon tunne myös auttaa välttämään henkisesti, fyysisesti tai sosiaalisesti pelottavia tilanteita.¹⁷ Kaikki pelottavat asiat eivät jää samalla tavoin muistiin ja järkytä mieltä. Hyvin voimakkaat, intensiiviset väkivallan ja kuoleman pelot voivat kuitenkin olla ylitsepääsemättömiä ja traumatisoivia.¹⁸

Traumassa ihminen altistuu äkilliselle tai toistuvalla psyykkisen ja fyysisen sietokyvyn ylittävälle kokemukselle. Psyykkiset suojamekanismit läpäisevä tapahtuma – kuten väkivaltainen lapsuudenkokemus – tapahtuu usein niin yllättäen, ettei ihminen kykene reagoimaan siihen tehokkaasti. Kun tällaisessa tilanteessa jää ilman kokonaisvaltaista terapeutista kannattelua, suojaa ja tukea, ihminen traumatisoituu.¹⁹ Häpeän, syyllisyyden tai arvottomuuden tunteisiin piilotettu ja työstämätön trauma häiritsee tunteiden säätelyä ja vaikuttaa identiteettiin ja mielenmaailmaan. Ihminen, joka on vain hetkittäin tietoinen traumaattisesta kokemuksestaan, elää ikään kuin itsensä ulkopuolella ja altistuu nopeille mielialanvaihteluille. Yhtäkkiä mieleen tulevat ja pian katoavat traumaattiset muistot voivat aiheuttaa hajoamisen kokemuksia. Työstämätön traumaattinen kokemus pysyy piilotajunnassa kirkkaana ja voi tulla sieltä esiin ruumiillisina aistimuksina ja muistoina sekä toiminnallisina ilmaisuina, esimerkiksi väkivaltana.²⁰

Siviileille ja erityisesti psyykkisiltä puolustusmekanismeiltaan kehittymättömille lapsille sotatraumat ovat erityisen vaikeita, sillä heillä ei ole mahdollisuutta kontrolloida tilannettaan: heitä ei ole valmisteltu sodankäyntiin, eikä heillä ole aseita ja kykyä puolustautua, kuten sotilailta.²¹ Haastateltavistani useimmat olivat jatkosodan aikaan lapsia. He piiloutuivat tai pakenivat partisaanien konekiväärien tähtäimiä, pistimiä ja nyrkkejä henkensä edestä ja moni näki läheistensä kuolevan ja haavoittuvan silmiensä alla. Osa kertojista taas on lapsesta saakka

¹⁶ Bauman 2006, 2–3.

¹⁷ Turunen 2004, 127.

¹⁸ Greenwald 2012, 74; Reuther 2012, 264–268.

¹⁹ Erikson 1976, 153–154; Siltala 2016, 32.

²⁰ Siltala 2016, 32.

²¹ Vrt. Hunt 2010, 12.

kuullut tapahtumista, vaikkei itse ole niissä mukana ollutkaan tai on ollut tapahtumien aikaan vasta vauvaikäinen. Emotionaalisesti voimakkailta tapahtumilla ja kokemuksilla on taipumus jäädä muistiin pysyvästi.²² Pelottavat, kauhuntäyteiset lapsuuden kokemukset, niin omakohtaisesti koetut kuin muiden kautta eletyt, ovatkin jättäneet monelle elämänmittaiset muistot, joita ei saa mielestä, vaikka haluaisikin.

Tutkimukseni kertomukset ovat muistitietoon pohjautuvaa kokemushistoriaa. Suullisessa ja kirjallisessa muodossa esitetyt kertomukset neuvostopartisaani-iskuista pitävät sisällään kerrontahetkessä muisteltua menneisyyttä, sitä koskevaa tietoa ja tulkintoja. Muistot pohjautuvat omakohtaisiin tai yhteisöllisiin kokemuksiin ja kertovat siitä, mitä kertojat uskovat, käsittävät ja tulkitsevat partisaani-iskuissa ja sen jälkeen tapahtuneen. Kertomuksissa myös pohditaan ja perustellaan omaa ja muiden toimintaa.²³ Ihminen ei elä muistojensa kanssa eristyksissä ympäristöstään, vaan peilaa niitä toisilta ihmisiltä, tiedotusvälineistä ja muulta kuulemaansa ja lukemaansa tietoon ja käsityksiin, ja käy niiden kanssa dialogia. Näin henkilökohtaiset kokemukset ja muistot saavat jaettuina tulkintoja ja myös uusia merkityksiä.

Partisaanihyökkäyksistä on kulunut kauan ja useat kertojat ovatkin käsitelleet aihetta läheistensä kanssa keskustelemalla ja kertomalla tapahtumista ulkopuolisille haastattelijoille (toimittajille tai tutkijoille). Jotkut ovat käyneet myös terapiassa. Partisaanien uhreja 2000-luvun alkupuolella haastatellut psykiatri Ritva Tuomaala havaitsi, että traumasta selviäminen on ollut heille vaikeampaa kuin sotaveteraaneille, mihin on vaikuttanut pitkäaikainen muistoista väkijäritys. Traumaattiset kokemukset ovat aiheuttaneet muun muassa vuosikausia jatkuneita painajaisia, pelkoja, ahdistavia mielikuvia, häpeää ja vihaa.²⁴

Hyökkäyksen uhka ja kuoleman kosketukset

Toisen maailmansodan aikaan suurin osa Suomen väestöstä asui maaseudulla, jossa elettiin pitkälti omavaraisesti ja pääasiallinen toimeentulo saatiin pienviljelyksestä, metsätöistä ja pohjoisessa myös porotaloudesta.²⁵ Pientilojen lapset ja nuoret osallistuivat vanhempiansa rinnalla työntekoon, kuten karjanhoitoon ja pelto- ja metsätöihin heti kun kynnelle kykenivät. Työnteon aloittamisikä perheessä määräytyi pääasiassa sen mukaan, mikä oli työvoiman tarve.²⁶ Jatkosodan aikana taistelukykyiset suomalaismiehet olivat rintamalla ja maataloista ja lapsista huolehtivat naiset ja vanhukset. Neuvostopartisaanien hyökkäykset tapahtuivat kesäaikaan, jolloin talojen väki liikkui ja työskenteli paljon ulkona, mutta hyökkäyksiin varauduttiin myös talvella. Haastatteluaineistoni kertojat muistelevat, kuinka jo jatkosodan alkuaikoina rajaseudun kylien ympäristössä tehtiin havaintoja venäläisten joukkojen ja yksittäisten desanttien läsnäolosta jo ennen kuin varsinaiset hyökkäykset tapahtuivat. Metsissä ja lähisoilla nähtiin tuntemattomia miehiä, löydettiin leiri- ja piilopaikkoja, eväspusseja, tupakan natsoja ja ruuan tähteitä. Kylien ympäristössä ja luonnossa kulkiessa saatettiin

²² Kensinger & Schacter 2010, 602; Tepora 2015.

²³ Tieteen termipankki 2017; Fingerroos & Haanpää 2006.

²⁴ Tuomaala 2008, 231–233.

²⁵ Virrankoski 2001, 833–834.

²⁶ Tuomaala 2004, 87–88.

tunnistaa venäläisen tupakan (Mahorkan) hajut. Syrjemmässä olevissa riihissä, heinäladoissa ja autiokämpissä saatettiin havaita asumisen ja yöpymisen merkkejä. Hyökkäysten lähestyessä kotipihoille ja pelloille voitiin kuulla merkkivihellyksiä ja talojen koirat saattoivat ilmoittaa haukkumalla vieraista kulkijoista. Näiden merkkien perusteella taloissa varauduttiinkin äkillisiä pakenemisiä silmällä pitäen:

”Kun ne rupes liikkumaan sieltä nämä ihmiset [partisaanit], niin se koira haukku ja se haukku niin kauon ja kovemmasti, mitä likemmäs ne tuli, sitä lujemmin se haukku. Ja sitte ku ne lähti poijes ja menivät, niin se heitti koiraki haukkumasta. Eli aina tiettiin, koska ne on liikkeellä. (--) Talven aikana, kun oli isot hanget, lunta hirviän paljon, niin met kaivettiin aina (--) semmosia käytäviä aina, hangen sinne, ne oli valtavan suuria ja ne tuettiin aina sitten jollakin, että siellä pysty liikkumaan siellä alla. Ja siellä meillä oli patjoja. (--) Ja ikkunasta pääsee sitten, takaikkunasta [pakenemaan lumikäytävään].”(H6)

Varmaa tietoa partisaanien liikkeistä ja aikeista ei ollut, mutta uutiset naapurikyliin tehdyistä partisaanihyökkäyksistä levittivät epävarmuutta ja saivat aikaan pelon ilmapiirin. Myös metsissä liikkuvat Neuvostoliiton vakoojat, desantit, herättivät pelkoa, vaikkeivat he aiheuttaneetkaan suoranaista uhkaa kyläläisille. Lapsia muun muassa kehoitettiin nukkumaan kengät jalassa siltä varalta, että yöllä on lähdeävä neuvostoliittolaisia hyökkääjiä pakoona, kuten eräs haastateltavani muistelee:

”Se muka pelejättiin, että piti kengät jalassa nukkuaki, että lähethän tässä, pakhoon lähtö. Se oli semmonen, olin 10-vuotias silloin 1944 keväällä. Ja sitten niin tuli se kesä [jolloin partisaanit hyökkäsivät kertojan kylään], niin nähtiin melekein joka päivä jossaki kävi, nähtiin ja kuultiin niitä vakoojia.”(H10)

Kun ensimmäinen partisaanihyökkäys tapahtui Lapissa Savukosken Kuoskun kylässä kesällä 1941, määrättiin itärajan kylien suojaksi suomalaisosastoja, jotka kuitenkin olivat pieniä ja koostuivat lähinnä sodassa haavoittuneista ja kotiutetuista miehistä.²⁷ Pääasiassa kylien asukkaat jätettiin evakuoimatta vielä silloinkin, kun partisaani-iskut toden teolla alkoivat. Joissain paikoin taloihin kuitenkin jaettiin aseita itsepuolustusta varten, jos niissä sattui olemaan sellaista väkeä, joka osasi aseita käsitellä. Monissa kodeissa ei tällaisia henkilöitä kuitenkaan ollut, kuten eräs haastateltavanikin totesi: *”Siihen aikaan oli, missä [taloissa] oli vanhempiakin miehiä, nehän antovat kiväärin sinne, niin kuin turvaksi. Mutta meillä ei ollu mittään semmosta. Eikä naapurissakaan ollu, kun se isäntä oli rintamalla.” (H2)*

Kesäaikana maataloissa oli hoidettavana heinätyöt luonnonheinäniityillä, soilla ja metsissä käytiin marjastamassa ja kalaa pyydettiin säännöllisesti. Kotiin ei voinut linnoittautua

²⁷ Haastattelut; Lähteenmäki 1999, 132; Tikkanen 1999, 351–353.

odottamaan, vaikka neuvostopartisaanien hyökkäysuhka olikin ilmassa. Haastateltavani kertoivat, että lapsina he huomasivat vanhempiensa levottomuuden ja kuulivat, kuinka partisaaneista puhuttiin ja heitä myös varoiteltiin oudoista kulkijoista. Lapsi kuitenkin elää vanhempiensa ja muiden aikuisten turvaan luottaen, eikä samalla tavalla kannan jatkuvaa huolen taakkaa. Kotien lähellä saatettiin nähdä tuntemattomien miesten liikkuvan, mutta joissakin tapauksissa paikalliset ihmiset saattoivat luulla, että kyseessä olivat partisaanijoukkojen perään lähetetyt suomalaisjoukot. Tällaisissa tilanteissa ei osattu toden teolla varautua partisaani-iskuun, vaikka muualla tapahtuneista iskuista oltiinkin jo kuultu:

”Sitten meille tuli minun täti ja kaksi serkkua käsikivillä jauhamaan jyviä. Ja ne toi tullessaan sanan, että sieltä tulloo, tulloo suomalaisia joukkoja haravoimaan sitä partisaanijoukkoa. Ja mehän nähtiin (- -), nähtiin kotoa, että siellä liikkuu, vaan me ei tietty, me luultiin, että ne on suomalaisia. Me ei tietty. Vaan pelekohan se oli, kun me oltiin kuultu jo siitä tapauksesta”.
(H3)

Traumaattisia muistoja voi olla raskasta muistella ja vaikea pukea sanoiksi niin, että kerronta pystyisi ilmaisemaan tunteen merkittävyuden ja traagisuuden sen kaikessa laajuudessaan. Kertomuksesta saattaakin muodostua paikoin sekava ja keskeneräinen. Onkin tavallista, että tuskalliset muistot ja traumat voivat aiheuttaa myös muistin pirstaloitumista, minkä vuoksi tapahtumia voi olla mahdotonta muistaa ja muodostaa niistä eheää kertomusta.²⁸ Partisaaniskujen tapahtumien muistelun emotionaalisesti kuohuttavimmat tapahtumat ja syvimmat pelon tunteet kohdistuvat partisaanien hyökkäyksiin ja surmatöihin. Useat haastatteleman kertajat ovat nähneet, kuinka heidän läheisensä – äidit, isät, sisarukset, sukulaiset ja naapurit – surmattiin heidän silmiensä alla, joko ampumalla tai pistimillä lävistämällä. Kaikki tapahtui yleensä yllättäen ja nopeasti, eikä lasten silmiä voitu, eikä ehditty sulkea kauheilta tapahtumilta. Kuoleman pelko ja sen läheisyys tulivat kuitenkin lapsen ymmärryksellekin nopeasti selviksi partisaanien tunkeutuessa kodin piiriin, kuten partisaanihyökkäyksestä täpärästi selvinnyt haastateltavani tuo esille muistellessaan pelon ja kauhun täyteisiä kesäyön tapahtumia hänen ollessaan 11-vuotias. Hän tähdentää kertomuksessaan hyökkääjien ylivoimaa, raskasta aseistusta ja kuolemalla uhkailua, jotka eivät jättäneet arvailujen varaa partisaanien aikomuksista:

”Sitten kun saunaan tuli suikkalakkisia miehiä, 17 miestä, jokaisella oli konepistooli. Jokaisella oli konepistooli. Ja ne oli hiljasia miehiä. Ensimmäisenä kun tuli mies, niin se oli suomalainen loikkari. (- -) Se ei pystynyt ampumaan se suomalainen mies, vaikka sille oli annettu se tehtävä. Se näytti meille, että teijät ammutaan. Ja kyllähän me kaikki nähtiin, että tämä on viimeinen päivä meille kaikille.” (H3)

²⁸ Laitinen & Uusitalo 2008, 112–113.

Muistellessaan partisaanien hyökkäyksiä nyt aikuisina, kertojat samalla pohtivat, miksi juuri he säästyivät hengissä. Kertomuksissa toistuu, kuinka he lapsina hyökkäyksen kohteeksi joutuessaan ovat olleet hämillään mutta tajunneet varsin nopeasti tilanteen vakavuuden. Isommat lapset ovatkin pyrkineet hyökkääjiltä salaa suojaamaan pienempiä sisarusiaan. Eräs toinen haastatteleminen kertojista oli 8-vuotias herätessään kesäyönä neuvostopartisaanien aseiden paukkeeseen. Hetket muistuvat haastatteluissa hänen mieleensä lyhyinä, nopeasti etenevinä episoideina:

"(- -) ovi jäi auki, se oli ulospäin aukiava ovi niin siihen heti yks konepistoolimies hyökkäsi siihen ovelle ja kynnyksen ulukopuolella näin seiso ja siinä konepistoolilla ampu. - - Minäki välittömästi heräsin ja minä en onneksi lähtennä ylös nousemaan. Se tuntu, että minnuu olis joku painanna, painanna siihen, että "älä nouse nyt". Siskotyttö kansa rupesi jo hättäälemmään siinä, se oli 7-vuotias, minä siskotyölleikki peittoa nakkasin, työnsin vain korville, jotta tuota "nyt ollaan hilijaa"." (H2)

Laukaukset surmasivat kertojan isän ja lähellä aitassa nukkumassa olleen äidin ja osan sisaruksista. Muistojen kerronnasta voi kuulla lapsen avuttomuuden tunteet äkillisessä tilanteessa, jossa vanhemmat ja sisarukset yhtäkkiä kuolevat hänen edessään:

" (- -) äitinhän ne ampu siihen ja velipojan. Äiti kuatu vähän niin ku vinottain. Minä ensi ku heräsin (- -), kun ensimmäiset laukaukset niin todennäköisesti menivät siihen äitiin ja velipoikaan. Nii minä heräsin siihen, äiti oli jo kaatunu siinä, mutta tuota, sillä oli valakone, vaalea yöpuku piällä, niin se veriläiskä tuossa oli [näyttää rintaansa] minä sen huomasin ja tuota, ei kyllä liikkunna eikä virkkanna mittää ennää. Velipoika kävi sen verran, että veri korrasi suussa oikein ja kerran nosti päätään ja kahto sinne minnuun päin. Niin minä kysyin siinä, että "minnekä myö lähetää?", silloin retkahti pää [kertoja alkaa itkeä]. Sitte minä huomasin, kun äitillä se veriläiskä rupesi isonemmaa ja isonemmaa, ja se oli kokonaan rinta veressä. Sitte minä niin ku hoksasin, että..." [äiti oli kuollut]. (H2)

Vaikka kuvatut tilanteet ovat hirvittäviä, haastateltavat eivät tuo kerronnassaan juurikaan esille, miltä heistä tuntui tuossa tilanteessa, jotta tunteet eivät ottaisi valtaa ja kertominen olisi ylipäänsä mahdollista. Kun kertomus etenee kohtaan, jossa muistelija joutuu kohtaamaan läheisensä kuolleen, itku kuitenkin katkaisee kerronnan ja kertomisen jatkaminen on tunnekuohon vuoksi vaikeaa. Kerrottujen tapahtumien traumaattisuus ei jää kuulijalle epäselväksi.

Lapset saattoivat kohdata partisaaneja kotiensa lähiympäristössä myös aivan yllättäen, kesken leikkiensä. Isommat lapset osasivat erottaa neuvostopartisaanit omista ja saksalaisista sotilaista jo vaatetuksen perusteella ja heille oli opetettu, että ampumista paetessa kuuluu juosta

mutkitellen, kuten eräs haastateltavani kertoi muistellessaan tapausta, jolloin hän oli 11-vuotias:

”Siinä oli se sotilasparakki. Siitä oli semmonen 150 metriä suunnilleen, missä me olimme sillä kertaa. Me olimme sen toisen minun ikusen pojan kanssa, se sano, hoksi siinä että ”no nyt, tuossa on ryssä!” Sillä oli konepistooli puun kylvässä, ja meitähän se sillä tähtäs. Ja siinä katottiin vähän aikaa konepistoolin suuaukkoa. No, eihän siinä sitte kauan ruvettu kattamaan, kaks muuta poikaa oli vähän siellä toisessa kohti, niin mehän lähimmä siitä tietysti karkuun. Meitähän oli jo silloin neuvottu, että se pitää laukkoa sillä lailla mutkiin (- -). No me lähettiin siitä juoksemaan sitä parakkia kohti. (- -) Mutta ei se ampunu, ei se ampunu.” (H9)

Konepistoolilla surmatuksi tulemisen uhka oli haastateltavalleni lapsena niin pelottava kokemus, että hän kertoi yhä toisinaan näkevänsä painajaisia, joihin ilmestyy asetta pitelevän partisaanin kasvot ja hän itse pakenee henkensä edestä.

Lapset saattoivat myös nähdä suomalaisten ampuvan neuvostopartisaaneja ja käydä katsomassa verisiä ruumiita. Lapset olivat myös usein todistamassa tilanteita, joissa iskuissa kuolleiden sukulaisten ja kyläläisten ruumiita koottiin yhteen ja nosteltiin kuljetusta varten autojen lavoilta. Väkivalloin ruhjeltuja ruumiita lapsena nähneet pohtivatkin juuri niiden muistojen palautuvan yhä mieleen, vaikka niistä haluaisi päästä eroon.

Puhumisen välttely ja ylisukupolviset muistot

Heti sotaa seuraavina vuosina ei oltu valmiita muistelemaan julkisesti kaikkia sodan koettelemuksia, tapahtumat olivat vielä liian lähellä ja ne haluttiin mieluummin siirtää pois mielestä ja keskittyä tulevaisuuden rakentamiseen. Sodan päätyttyä Neuvostoliitto harjoitti eurooppalaisittain poikkeuksellista laitonta pintavakoilua Suomessa aina 1960-luvun loppuun saakka. Jatkosodassa tapahtuneesta Suomen yllätyshyökkäyksestä viisastuneena Neuvostoliitto halusi olla tietoinen siitä, mitä Suomessa ja sen rajaseuduilla tapahtui, minkä vuoksi se vakoili itärajan läheisyydessä asuvia, työskenteleviä ja liikkuvia suomalaisia. Toimintaan värvättiin viina-, tupakka- ja kaviaaripalkalla ja maiden välisen ystävyyden hengessä väkeä Suomen rajaseuduilta. Heidän tehtävänään oli raportoida neuvostotiedustelulle esimerkiksi mahdollisista suojeluskuntajärjestelyistä, linnoittautumisista ja asukkaiden puoluetustoista.²⁹ Rajaseutujen ihmiset olivat tietoisia, että heidän toimintaansa, mahdollista neuvostovastaisuuttaan ja poliittista suuntautumistaan seurattiin, mikä varmasti osaltaan vaikutti myös siihen, ettei sodanaikaisista neuvostopartisaanien hyökkäyksistä uskallettu kodin ulkopuolella juuri puhua. Poliittinen ilmapiiri vaiensi monen sota-ajan muistelut, mikä tuli haastatteluissanikin esille. Puheet suljettiin perheiden sisälle ja kokoontumisiin, joissa oli mukana tuttuja, luotettavia ihmisiä:

²⁹ Pohjonen 2014, 63–65.

”Mummihan oli semmonen kova puhumaan, kyllä niistä puhuttiin. Mutta tuota, eihän ne ollu semmosia julkisia. Mutta ihan tuttavien kesken tietenki puhuttiin. (- -) Kyllä julkisesti ois pitänyt ruveta puhumaan aikasemmin, mutta tuota, ei kai niistä saanu puhua, ku eikö se ollu vähän, ryssän vallan alasena oltiin. Nii, siinähan meni aikaa, ennenkö nämä tuli julkiseksi.”(H8)

Hävityn sodan jälkeinen poliittinen ilmapiiri vaati varovaisuutta Neuvostoliiton suuntaan, eikä sodan muistelua julkisesti katsottu suopeasti. Vaitonaisuuteen vaikutti se, että näkemykset partisaanien toiminnasta erosivat merkittävästi: Suomessa neuvostopartisaanien teot nähtiin siviileihin kohdistuvina rikoksina mutta Neuvostoliitossa partisaaneja juhlittiin arvostettuina sotasankareina. Myös suomalaisten ja saksalaisten epäonnistuminen rajaseudun suomalaissiviilien suojelemisessa vaikutti osaltaan siihen, ettei tapahtumia juuri puitu julkisuudessa. Partisaanitapahtumien jälkipuintia tarkastellut Maria Lähteenmäki toteaa, ettei partisaanien teoista kuitenkaan vaiettu kokonaan, vaan niistä kirjoitettiin pian sodan päätyttyä muun muassa rajaseutujen paikallislehdissä, *Kansa taisteli – miehet kertovat* -lehdessä, suomennetuissa venäläiskirjoituksissa sekä kaunokirjallisissa sotaromaaneissa.³⁰ Hieman myöhemmin 1960–1970-lukujen taitteessa aiheesta ilmestyi myös muutamia tietokirjoja³¹ mutta tarkemmat selvitykset käynnistyivät vasta muistelukulttuurin vapauduttua 1980–1990-luvuilla ja Neuvostoliiton hajottua. Silloin partisaani-iskujen tapahtumia alettiin dokumentoida laajemmin, perustettiin Jatkosodan Siviiliveteraanit ry (rekisteröity 1999) ja julkaistiin aiheeseen liittyviä sanoma- ja aikakauslehtiartikkeleita ja tietokirjoja.³²

Silloin kun ihminen ei kykene jakamaan kipeitä kokemuksiaan kollektiivisesti ne ikään kuin eristyvät ympäristöstään ja jäävät kokijansa taakaksi. Joskus yhteisön muut jäsenet voivat kokea mielenrauhansa järkkävän toisten järkyttävistä ja vaikeista muistoista ja suhtautua niihin siksi torjuvasti ja korvansa sulkien, mikä vaikeuttaa traumasta selviämistä.³³ Lapset, jotka menettivät partisaani-iskuissa vanhempansa tai toisen heistä, joutuivat usein ottamaan hyvin varhain vastuuta jäljelle jääneestä perheestä. Järkytyksen ja läheisten menetyksen lisäksi he olivat pakotettuja raskaisiin maatilain töihin. Partisaani-iskujen jälkeisten tapahtumien vaikeudesta viestii haastateltavieni vaikeus kertoa ääneen järkyttävistä tapahtumista vielä yli 70 vuotta tapahtumien jälkeen. Muistot voivat olla niin kipeitä, että niiden mieleen palauttaminen voi saada aikaan fyysisiä reaktioita, esimerkiksi äänen katoamisen, kuten että eräs haastateltavani totesi itkien kysytyäni, miten elämä jatkui partisaani-iskun jälkeen:

”Saankohan minä ääntäkään... Se on selevä, äiti on vanhin ja minä 10-vuotias, ja isän saappaissa. Ja nuo minusta nuoremmat vielä. Niin kyllä siinä mietitytti lujasti. (- -) Minähän olin isän asemassa. - - No, sen tietää, että ei joutanu koulua käymään. Tätä ihimettelee kyllä moni muu, mutta se oli totuus.” (H1)

³⁰ Lähteenmäki 2017.

³¹ Aapa 1968; Seppälä 1971; Tikkanen 1971.

³² Ks. Heiskanen 2011; Erkkilä 1998; 2011; Martikainen 1998; 2004; Oksanen & Martikainen 1998; Tikkanen 1997; 1998, 277–363; Tikkanen 1999, 351–362.

³³ Kivimäki 2008, 173–174.

Osa haastateltavista kertoi myös menetyksenä, etteivät he perheen elannonhankintaan osallistumisensa ja taloudellisen niukkuuden vuoksi saaneet mahdollisuutta pidempään koulunkäyntiin. Moni kertoja, kuten yllä olevassa esimerkissäkin, halusi painottaa kertomiensa tapahtumien ja kokemustensa todenperäisyyttä, mikä antaa olettaa, ettei heidän kokemuksiaan ole aina otettu todesta tai niiden vakavuutta ei ole ymmärretty. Vähättelevä suhtautuminen on varmasti osaltaan lisännyt traumaattisesta kokemuksesta selviämistä.

Neuvostopartisaanien hyökkäyksistä puhumisen pitkä vaikenemisen aikakausi pitkittikin niiden kohteiksi joutuneiden toipumista. Osa iskujen kohteeksi joutuneista on vaiennut tapahtumista vuosikymmeniksi jopa perhepiirissään, mikä tulee esille tutkimusaineistoni nuoremman polven kirjoittamissa teksteissä. Äitinsä pitkäaikaisesta vaikenemisesta kirjoittanut tytär kirjoittaa, kuinka hänen äitinsä kertoi partisaani-iskuista ja kokemuksistaan ensimmäisen kerran vasta 40 vuotta tapahtumien jälkeen häntä haastatelleelle miehelle:

”Mielestäni hän muuttui elämäänsä myönteisemmin suhtautuvaksi silloin, kun sai ensimmäisiä kertoja puhua tapahtuneesta partisaaniuhreja haastatelleen miehen kanssa. (- -) Tuosta haastattelusta äitini kertoi silloin meille kolmelle tyttärelleen, ja samalla me kuulumme tragediasta ensimmäisen kerran. Vasta silloin käsitin lapsuudessa ja nuoruudessa kokemani äidin, välillä itsetuhoisen, käytöksen. Hän jäi meille silloin etäiseksi, mikä piirre näkyy osin vielä tänä päivänä suhteessa toisiimme. Äidille tapahtuma oli ilman muuta traumaattinen, mikä heijastui jälkielämään.” (K5)

Vanhemmat eivät ole aina halunneet puhua traumaattisista kokemuksistaan perheessä, sillä omia lapsia on ehkä haluttu suojella raaimpien tapahtumien kuulemiselta. Lapsille puolestaan on voinut olla vaikeaa kysyä vanhempiensa raskaista muistoista varsinkaan, jos heillä ei ole ollut niistä aavistustakaan.³⁴ Lapset eivät olekaan aina ymmärtäneet vanhempansa masentuneisuuden ja itsetuhoisuuden johtuneen traumatisoitumisesta. Vasta aikuisina kuultuaan, mitä heidän vanhempansa on joutunut lapsena kohtaamaan, he ovat kyenneet paremmin ymmärtämään heitä. Eräs nainen kirjoittaa isästään, joka joutui 15-vuotiaana saman ikäisen toisen pojan kanssa noutamaan partisaanien surmaamat sukulaistytöt surmapaikalta pelon vallassa. Isän kehonkieli on paljastanut tyttärelle, että kokemus on ollut isälle syvästi järkyttävä, vaikkei yksityiskohtia ole hänelle lapsena paljastettukaan:

”Isäni ei koskaan kertonut tästä ruumiiden hakumatkasta mitään yksityiskohtia. Mutta voin kuvitella, millainen järkytys hänelle on ollut nähdä serkkunsa raiskattuina ja tapettuina. (- -) Aina kun isä puhui tästä, hänen ilmeensä muuttui melkein irvistykseksi ja ääni madaltui ja kuulosti karhealta. Hän ei koskaan unohtanut tätä reissua.” (K7)

³⁴ Vrt. Siim 2016, 79.

Rintamalta palanneet miehet saattoivat viettää aikaa toistensa kanssa ja purkaa vaikeita kokemuksiaan vaikka juopotellen, mutta kotirintamalla traumatisoituneet naiset ja lapset olivat kiinni kotitöissä ja jäivät vaille omia yhteisöjä, joissa käsitellä sotaan liittyviä pelkojaan ja traumaattisia kokemuksiaan.³⁵ Sodan aiheuttamia mielen järkkymisiä ja niiden hoitoa tunnettiin huonosti, eikä hoitoa edes osattu tarjota. Hoidon puutteeseen ovat varmasti vaikuttaneet aikakaudella vallinneet asenteet mielen häiriöihin ja sairauksiin. Ville Kivimäen tutkimusten mukaan sotapsykiatriassa ei tuolloin vielä tunnistettu sotaolosuhteissa syntyneitä psyykkisiä häiriöitä ja näin ollen sodan koitoksissa traumatisoituneiden oireet eivät olleet helposti tunnistettavissa ja nimettävissä. Sodassa ”tärähtäneiden” mielen häiriöitä selitettiin rakenteellisilla ja perinnöllisillä syillä, joita olivat fyysiset vammat (pään ruhjeet) ja sielunrakenteelliset viat (luonnevikaisuus, vähä-älyisyys, heikkohermoisuus, epäterveet asenteet). Mielen häiriöihin liitettiin pitkään moraalinen aspekti, jonka mukaan ajateltiin, että hitaasti toipuva potilas käytti oireitaan tietoisesti tai tiedostamattaan jonkin päämäärän saavuttamiseksi ja perimmäinen syy oireisiin oli potilaassa itsessään, hänen rakenteellisessa tai sielullisessa heikkoudessaan. Psyykkisiä häiriöitä hävettiin, minkä vuoksi myöskään sodassa mieleltään murtuneet eivät saaneet osakseen ymmärrystä eivätkä sotasankarin kunniaa.³⁶

Voi hyvin ymmärtää, etteivät partisaanihyökkäyksissäkään mieleltään järkkyneet ehkä halunneet leimautumisen pelon vuoksi puhua avoimesti henkisistä ongelmistaan. Traumatisoituneet lapset eivät ole varmasti aina edes osanneet kertoa ahdistuksistaan ja peloistaan, eivätkä vanhempansa menettäneiden lasten huoltajiksi määräytyt aikuiset ole välttämättä ymmärtäneet huollettaviensa traumatisoituneen. Iskuista hengissä selvinneet haastateltavani kertoivat, että lapsuuden kipeät muistot eivät jättäneet rauhaan vaan kulkeutuivat uniin varsinkin heti iskujen jälkeen. Osa kertoi painajaisunien tavallisuudesta yhä tänä päivänä. Unissa juostaan pakoon ja piilotellaan partisaaneja, ja pelko tuntuu koko kehossa vielä herätessäkin.

Tutkimusaineistoni haastateltavissa on kaksi kertojaa, joista toinen oli sylivauva ja toinen äitinsä kohdussa partisaani-iskujen tapahtuma-aikaan. He olivat jo aivan lapsina kuulleet kertomuksia järkyttävistä partisaani-iskuista, jotka kauheudessaan jäivät lapsen mieleen. Toinen näistä haastateltavista kertoo olleensa alle vuoden ikäinen vauva silloin kun hänen kotikylänsä joutui partisaanien hyökkäyksen kohteeksi. Myöhemmin lapset olivat kuulolla, kun aikuiset puhuivat näistä tapahtumista. Hän ihmettelee yhä, miten kirkkaina nuo kotona kuullut tarinat ovatkaan säilyneet hänen mielessään:

”Minen tiää, miten ne jäi sitten lapseen niin. Elehtikö ne [kertojat] sitten niin vai oliko ne [tarinat] sitte semmosia, että ne jäi. Se on minusta niin ihmeellistä, kun minulla ei oikein hyvä muisti ole, niin miten nämät tarttu nämä asiat niin päähän. Oliko se sitten, puhuttiinko ne sillä äänenpainolla taikka semmosessa liikustilassa, että se lapsikin niin ku jotenki suhtautui eri tavalla niihin.” (H5)

³⁵ Näre 2008, 344.

³⁶ Kivimäki 2013, 265–275, 403.

Toinen, edellisen kertojan kanssa suunnilleen samanikäinen haastateltavani muistelee myös, kuinka kotona puhuttiin partisaani-iskuista silloin, kun yhteen kokoontui saman kylän väkeä. Ensimmäisten partisaanivainojen aikaan kertojan äiti oli raskaana odottaen häntä. Myöhemmin lapsena ja nuorena hän kuuli perhepiirissä ja kotona partisaanitarinoita. Tarinat jäivät lapsen mieleen pelottavina mielikuvina. Vielä vuosikymmenten jälkeen aikuisena hänelle tuli venäläisen tupakan tuoksun tuntiessaan tai venäjän kieltä kuullessaan selittämättömiä pelkotiloja ja fyysisiä pahan olon tuntemuksia, tai ”kehon muistoja”, niin kuin hän itse asiaa tulkitsee:

”Kyllä niistä puhuttiin sitten, kun tuota tuli tällöisiä kavereita, joilla oli samanlaisia kokemuksia ja muuta. Mutta minä ite oon kuvitellu sen sillä lailla, että minulla ei ole tällöistä, miksi muistiksi sitä sanottas, että mulla on vaan se ruumiin muisti, taikka kehon muisti on vaan siitä, silloin kun on liikkunu näitä partisaaneja. Että minä oon niinku oikeestaan äidiltä sen saanu, että joskus tuntuu niin, että olis helpompi, jos muistas ihan todellisuudessa niitä. Eikä vaan niin kun tämän kehonkielen kautta tulis ne muistot.”(H4)

Erään tekstinsä lähettäneen kirjoittajan äiti oli ollut nuori tyttö partisaanien hyökätessä. Tyttö oli onnistunut piiloutumaan heinäpellon ojaan partisaanien ampuessa muutaman kymmenen metrin päässä muita kyläläisiä. Tapahtumat olivat jättäneet kirjoittajan äitiin elinikäiset arvet ja hänen ja muiden eloonjääneiden kertomusten herättämät pelot siirtyivät myös seuraaville, sodan jälkeen syntyneille sukupolville:

”Kertomukset, joita pelastuneet kertoivat, aiheuttivat meihin lapsiin pelkotiloja, me pelkäsimme ihan tosissaan, että koska ryssä taas hyökkää ja kyllä aikuisetkin olivat varuillaan, eikä vielä 60-luvullakaan kukaan lähtenyt ilman asetta metsään ja meitä kakaroita vannotettiin kertomaan oudoista hiippareista. Katkeruutta aiheutti myöskin se, että virallinen taho vaikenä tapahtuneesta tyystin ja venäläiset vääristelevät tapahtunutta vieläkin.”(K1.)

Yllä olevista tekstilainauksista voi nähdä, että järkyttävien kokemusten ääneen kertomisen merkitys ei suinkaan ole aina sama niiden kertojille ja kaikille kuulijoille. Lapset ovat tässäkin yhteydessä erityinen ryhmä, joka ei välttämättä kykene käsittämään ja käsittelemään kuulemiaan pelottavia kertomuksia. Niiden ääneen kertominen ja jakaminen saattavat kuitenkin tuoda kevennyttä kertojansa henkiseen taakkaan. Kun mieltä järkyttävää kertomusta ei kykene ymmärtämään vaan se aiheuttaa ylitsepääsemättömiä ja käsittelemättömiä pelkoja, saattavat pelot jatkaa elämäänsä vaikuttaen vielä seuraaviinkin sukupolviin.

Johtopäätökset

Tarkasteltaessa neuvostopartisaanien siviiliväkeen kohdistamaan toimintaan liittyviä kertomuksia pelon ja trauman käsitteiden valossa, piiryy niistä esiin traagisia, vuosikymmenien ajaksi käsittelemättömiksi jääneitä lapsuusmuistoja. Suurimmalle osalle haastattelemistani kertojista kuolemanpelon värittämät kokemukset ovat olleet sekä pelottavia että järkyttävyydessään myös traumaattisia. Olen tuonut artikkelissani esille, kuinka rajaseudun partisaani-iskuihin liittyvät pelot ja henkilökohtaiset muistot elävät vielä tänä päivänä, vaikka tapahtumista on kulunut yli 70 vuotta. Kertojat ovat oppineet tulemaan toimeen vaikeiden muistojensa kanssa, eivätkä ne enää vaikeuta heidän jokapäiväistä elämäänsä. Muistojen pysyvyys kuitenkin kertoo traumaattisille kokemuksille ominaisesta luonteesta; niiden unohtamisen vaikeudesta, jopa mahdottomuudesta. Kertomuksissa pelot kiteytyvät neuvostopartisaanien iskuja edeltävään pelon ilmapiiriin, kuolemanpelon ja väkivallan siivittämiin hyökkäyksiin, sekä puhumisen pelkoon ja ylisukupolvisiin vaikeisiin muistoihin. Kokemuksistaan ja muistoistaan kirjoittaneen nuoremman sukupolven teksteissä neuvostopartisaanien toiminta Suomessa näyttäytyy etupäässä heidän vanhempiansa ja muiden kyläläisten välittämänä pelkoina ja niiden synnyttämänä negatiivisina asenteina itärajaa ja neuvostoliittolaisia, myöhemmin venäläisiä kohtaan.

Monen haastattelemanin kertojan lapsuus loppui omaan kotipiiriin ja läheisiin ihmisiin kohdistuviin väkivaltaisiin partisaani-iskuihin ja moni lapsi jäi niiden myötä orvoksi ja vaille aikuisen ihmisen pyyteetöntä huolenpitoa, lämpöä ja turvaa. Tarkastelemistani haastattelu- ja kirjoitusaineistoista käy ilmi, etteivät lapsena aseellisten hyökkäysten kohteeksi joutuneet eivätkä niistä myöhemmin kuulleet lapset ole olleet henkisesti kypsiä käsittelemään voimakkaita väkivallan ja kuoleman kokemuksia ja kertomuksia. Traumaattisten muistojen käsittely on voinut jäädä kokonaan tekemättä tai se on päässyt alkuun vasta aikuisena vuosikymmeniä tapahtumien jälkeen. Vaikeiden ja traumaattisten muistojen kertominen on yksi tapa yrittää ymmärtää menneitä tapahtumia ja niiden seurauksia itselle sekä läheisille ihmisille, jolloin samalla myös pyritään tietoisesti tai tiedostamatta vapautumaan ahdistavista muistoista. Muistelemalla ja muille kertomalla paitsi puretaan vaikeita kokemuksia, myös välitetään niihin liittyviä asenteita ja tunteita seuraaville sukupolville – sekä hyvässä että pahassa. Nuoremmalle sukupolvelle partisaanitarinat kertovat kyllä rajaseutujen sota-aikaa koskevasta menneisyydestä mutta pahimmillaan ne voivat myös aiheuttaa ylisukupolvisia traumoja.

Neuvostopartisaanien toimintaan liittyviä tapahtumia on käsitelty varsin runsaasti julkisuudessa etenkin viimeisen parinkymmenen vuoden ajan ja niistä on julkaistu yksityiskohtaisia selontekoja jo varsin paljon. Muistot, kokemukset ja kertomukset eivät kuitenkaan ole vielä tyhjentyneet vaan niiden kertomiselle näyttää olevan yhä tilaa ja tarvetta. Tätäkään tutkimusta varten ei ollut hankalaa löytää muistoistaan ja näkemyksistään mielellään kertovia. Useimmat tutkimukseni kertojista toivat vahvasti esille, että heille on tärkeää saattaa kipeät muistonsa tulevienkin sukupolvien tietoon, minkä vuoksi he haluavat kertoa kokemuksistaan yhä uudelleen, vaikei kertominen olekaan helppoa. Kun pelottavan ja

traumaattisen kokemuksen voi jakaa samanlaisia asioita kokeneiden kanssa ja saattaa sen myös muiden tietoon, muuttuu muisto ja kokemus luonteeltaan kollektiiviseksi. Samalla syntyy henkinen yhteys toisiin, samaan tapaan kuin yhteisen kielen ja kulttuurin kohdatessa.³⁷ Pitkästi rajaseutujen sisäpiirien paikallisena muistitietona ja kertomusperinteenä eläneistä traagisista tapahtumista ja niiden seurauksista on nyt mahdollista keskustella ja puhua laajemmin myös yhteiskunnallisella tasolla, jolloin myös traumaattisia kokemuksia voidaan purkaa ja käsitellä yhdessä. Suomen itärajan syrjäisissä kylissä käydystä partisaanisodasta voikin nähdä viimein 2000-luvulla tulleen osa jatkosotamme kulttuurisesti jaettua kokemushistoriaa, jonka analyttinen käsittely on edelleen käynnissä.

³⁷ Erikson 1994, 231–232.

Lähteet ja kirjallisuus

Haastatteluaineisto

10 haastattelua Kainuussa, Lapissa ja Pohjois-Pohjanmaalla 2017, aiheena neuvostopartisaanien hyökkäykset Suomen itärajalle jatkosodan aikana. Haastattelijana artikkelin kirjoittaja. Artikkelissa haastateltavat on anonymisoitu ja haastatteluihin viitataan kirjaimella H ja numerolla 1–10.

- H1: Mies, s. 1932.
- H2: Mies, s. 1936.
- H3: Mies, s. 1931.
- H4: Nainen, s. 1943.
- H5: Mies, s. 1944.
- H6: Nainen, s. 1938.
- H7: Mies, s. 1932.
- H8: Nainen, s. 1936.
- H9: Mies, s. 1931.
- H10: Mies, s. 1934.

Kirjoitetut kertomukset

Kahdeksan sähköpostilla artikkelin kirjoittajalle lähetettyä kirjoitusta, aiheena neuvostopartisaanien hyökkäykset Suomen itärajalle jatkosodan aikana. Kirjoittajat on anonymisoitu ja kirjoituksiin viitataan artikkelissa kirjaimella K ja numerolla 1–8. Kaikki kirjoittajat eivät ilmoittaneet syntymävuottaan.

- K1 Mies, s. 1948.
- K2 Mies
- K3 Nainen
- K4 Mies, s. 1944.
- K5 Nainen
- K6 Mies, s. 1945.
- K7 Nainen, s. 1957.
- K8 Mies, s. 1942,

Internet-lähteet

Tietokanta, Arkistojen portti: Partisaanien siviiliuhrit 1941-1944.
http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Partisaanien_siviiliuhrit_1941-1944. (Katsottu 15.5.2017.)

Suomisanakirja, desantti: <http://www.suomisanakirja.fi/desantti> (Katsottu 15.5.2017.)

Tieteen termipankki (folkloristiikka), muistitieto:
<http://tieteen termipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:muistitieto> (Katsottu 15.5.2017.)

Tutkimuskirjallisuus

Aapa, Uula 1968. Partisaanit iskevät [teos Partio väijyksissä täydennettynä]. Otava, Helsinki.
Bauman, Zygmunt 2006. *Liquid Fear*. Polity Press, Cambridge.

Erikson, Kai T. 1976. *Everything in Its Path*. Simon and Schuster, New York.

Erikson, Kai 1994. *A new species of trouble. Explorations in disaster, trauma, and community*. W.W. Norton & Co, New York.

Erkkilä, Veikko 1998. *Vaiettu sota. Neuvostoliiton partisaanien iskut suomalaisiin kyliin*. Arator, Helsinki.

Erkkilä, Veikko 2011. *Viimeinen aamu. Neuvostopartisaanien vaietut jäljet*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki*.

Greenwald, Ricky 2012. *Childhood and adolescent trauma*. In Figley Charles (toim.) *Encyclopedia of Trauma: An Interdisciplinary Guide*. Sage, Thousand Oaks, Kalifornia. 74–77.

Grenkevich, Leonid 1999. *The Soviet partisan movement 1941–1944. A Critical Historiographical Analysis*. Frank Cass, London.

Hakko, Mirja (toim.) 1988. *Naiset kertovat sodasta. Rintamanaisten Liitto ry, Oulu*.

Heinänen, Hannu 1993. *Sallan historia. Sallan kunta ja srk, Salla*.

Heiskanen, Liisa 2011. *Pielisjärven lapset ja partisaanit. Sotakesän 1944 tapahtumia Lieksan Kuorajärvellä ja Enon Ihannossa*. Kustannuskynnyks, Saarivaara.

Hunt, Nigel C. 2010. *Memory, War and Trauma*. Cambridge University Press, Cambridge.

Junila, Marianne 2003. *Saksalaiset sotilaat Lapissa*. Teoksessa: Massa, Ilmo & Snellman, Hanna (toim.). *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 106–108.

Kensinger, Elizabeth A. & Schacter, Daniel L. 2010. *Memory and Emotion*. Teoksessa: Lewis, Michael & Haviland-Jones, Jeannette M. & Feldman Barret, Lisa (toim.) *Handbook of Emotions*. Third Edition. The Guilford Press, New York, 601–617.

Kivimäki, Ville 2008. *Rintamaväkivalta ja makaaberin ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan*. Teoksessa: Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.). *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga, Helsinki, 135–179.

Kivimäki, Ville 2013. *Murtuneet miehet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Werner Söderström osakeyhtiö, Helsinki.

- Kleemola, Olli 2010. Siviilien tuska. Teoksessa: Lagerbohm, John & Kirves, Jenni & Kleemola, Olli (toim.). *Me puolustimme elämää. Naiskohtaloita sotakuvien takaa*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki, 58–69.
- Kulju, Mika & Tuomikoski, Pekka 2015. Tuntematon jatkosota. TK-miesten sensuroidut dokumentit. Gummerus, Helsinki.
- Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula 2008. Narratiivinen lähestymistapa traumaattisten elämäkokemusten tutkimuksessa. Teoksessa: Raimo Kaasila, Raimo Rajala & Kari E. Nurmi (toim.) *Narratiivikirja: menetelmiä ja esimerkkejä*. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi, 106–151.
- Lähteenmäki, Maria 1999. Jänkääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Lähteenmäki, Maria 2006. Terra Ultima. Matka Lapin historiaan. Otava, Helsinki.
- Lähteenmäki, Maria 2017. Pahan jälkipuhunta. Partisaanien siviili-iskut Itä- ja Pohjois-Suomeen. Teoksessa Satu Lidman & Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 200–222.
- Martikainen, Tyyne 1998. Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–44. Kemi-Sompion kairan Kuosku, Maggan talot, Seitajärvi ja Lokka partisaanihyökkäysten kohteina. Savukosken kunta, Savukoski.
- Martikainen, Tyyne 2002. Partisaanisodan siviiliuhrit. Kustannus-Värisuora, Kemi.
- Martikainen, Tyyne (toim.) 2004. Rauha on ainoa mahdollisuutemme. Partisaanisodan kansainvälinen sovitusseminaari Sodankylä 27.–29.09.2002 = meždunarodnyj seminar-primirenje partizanskoj vojny v g. Sodankülâ 27.-29.09.2002 g. Jatkosodan Siviiliveteraanit: [Hautajärvi], Kemi.
- Näre, Sari 2008. ”Kuin viimeistä päivää” – sota-ajan sukupuolikulttuuri ja seksuaalinen väkivalta. Teoksessa: Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.). *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga, Helsinki, 335–380.
- Oksanen, Tauno & Martikainen, Paavo 1998. Painajainen Pielisjärvellä. Neuvostopartisaanien toiminta kesällä 1944. Pieliseläinen Ky, Lieksa.
- Pohjonen, Juha 2014. Pintavakoilua rajalla. Teoksessa: Björn, Ismo (toim.). *Rajan maakunta. Pohjois-Karjalan historia 1939–2014*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 63–65.
- Reuther, Bryan T. 2012. Fear, Posttraumatic. Teoksessa Charles, R. Fingley (toim.) *Encyclopedia of Trauma: An Interdisciplinary Guide*. Sage, Thousand Oaks, Kalifornia, 264–269.
- Seppälä, Helge 1971. Neuvostopartisaanit toisessa maailmansodassa. Suomen sotatieteellisen seuran julkaisuja 10. WSOY, Porvoo.

- Siim, Pihla 2016. Family stories untold. Doing Family through Practices and Silence. *Ethnologia Europea. Journal of European Ethnology*, 46:2, 74–88.
- Siltala, Pirkko 2016. Taakkasiirtymä. Trauman siirto yli sukupolvien. *Therapeia-säätiö*, Helsinki.
- Tepora, Tuomas 2015. Mikä tekee sota-ajasta muistettavan? Sota ja kollektiivinen muistaminen. *Ennen ja nyt: historian tietosanomat*, (2).
- Tikkanen, Pentti H. 1971. Partisaanit hyökkäävät. Karisto, Hämeenlinna.
- Tikkanen, Pentti H. 1998. Sissejä ja partisaaneja. Karisto, Hämeenlinna.
- Tikkanen, Pentti H. 1999. Lappi sodissamme. Karisto, Hämeenlinna.
- Tuomaala, Saara 2004. Työätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939. *Bibliotheca Historica. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Tuomaala, Ritva 2008. ”Kyllähän nyt pitäis olla jo semmonen aika, että pääsis niin kö keskustelemhan näistä asioista.” Tutkimus lappilaisten huutolaisten, sotavankien ja partisaanien uhrien elämäkulusta, voimavaroista, terveydestä ja sairauksista. Turun yliopisto, Turku.
- Tuominen, Marja 2015. Lapin ajanlasku. Teoksessa: Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.) *Rauhaton rauha*. Vastapaino, Tampere, 39–69.
- Virrankoski, Pentti 2001. Suomen historia 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Turunen, Kari E. 2004. Tunne-elämä. Atena-Kustannus Oy, Jyväskylä.
- Vuorenmaa, Anssi 1995. Partisaanit naisten ja lasten kauhuna. Teoksessa: [toimitusneuvosto] Sinerma, Martti & Laine, Maire & Malmberg, Raili & Palmunen, Rainer & Tiilikainen, Heikki (toim.). *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939–1945 Suomen vapauden puolesta*. Oy Valitut Palat – Reader’s Digest Ab, Helsinki.

Pelkoa ja uhkakuvia

Suomalaisen median kuva Venäjän toiminnasta arktisella alueella

Abstrakti

Venäjä on pinta-alaltaan suurin arktinen valtio ja se hallinnoi Koillisväylän liikennettä, sekä suuria luonnonvaraesiintymiä arktisilla meri- ja maa-alueillaan. Kansallisten intressien turvaaminen on arktisten valtioiden (Venäjä, Norja, Tanska, Yhdysvallat, Kanada, Suomi, Ruotsi, Islanti) toiminnan keskeinen lähtökohta. Suomella on historiallisesti tiiviit suhteet Ruotsiin ja Venäjään, mitkä heijastuvat myös arktisen yhteistyön areenoille. Suomalaiseen identiteettipolitiikkaan liittyvä näkemys Venäjästä vihollisena, heijastuu myös arktiseen kontekstiin, vaikka alueen tulkinta rauhan ja yhteistyön paradigman kautta onkin yleinen.

Venäjä kuvataan usein suomalaisessa lehdistössä uhkakuvien kautta. Arktinen alue taas näyttäytyy usein stereotyyppisenä, eksoottisena paikkana. Vakiintuneet tavat puhua arktisesta alueesta liittyvät ilmastonmuutoksen nopeuteen ja niihin taloudellisiin mahdollisuuksiin, joita muutos tuo mukanaan. Ristiriita arktisen alueen kuvaamisessa toisaalta mahdollisuuksien paikkana ja toisaalta potentiaalisen sotilaallisen konfliktin näyttämönä näkyy median esittämässä arktisen alueen kuvastossa.

Tässä artikkelissa selvitetään, millä tavalla Venäjää kuvataan suomalaisessa mediassa arktisen kontekstissa. Artikkelin taustana toimii suomalaisen Venäjä-pelon ja median venäläiskuvien tutkimus. Aineistoa lähestytään temaattisen analyysin keinoin. Artikkelin lähtökohtana on pyrkimys paikantaa niitä keskeisiä teemoja, jotka liittyvät Venäjän toimintaan arktisella alueella kahdessa suomalaisessa sanomalehdessä – Lapin Kansassa ja Helsingin Sanomissa.

Asiasanat: Venäjä, arktinen alue, pelko, uhkakuvat, media

Johdanto

Venäjän-pelko Suomessa on aihe, joka aika ajoin nousee esiin suomalaisessa julkisessa keskustelussa. Uudenlaiset uhkakuvat, kuten hallitsematon siirtolaisuus, kyberuhkat ja ympäristöriskit valtaavat mediatilaa Venäjästä uutisoitaessa.

Pelko-keskustelu on usein liittynyt Venäjällä tapahtuneisiin poliittisiin muutoksiin tai kriiseihin, monesti myös sotilaallisiin konflikteihin, kuten tapahtui Venäjän vallattua Krimin niemimaan vuonna 2014. Kiinnitin huomiota vuosina 2014–2015 varsin aktiiviseen kirjoitteluun *Lapin Kansassa* ja *Helsingin Sanomissa*, missä journalistit ja kansalaiset

ilmaisivat huolensa Venäjän arktisella alueella lisääntyneen sotilaallisen varustautumisen myötä.¹ Kyselytutkimusten mukaan Venäjää pelätään² nykyisin enemmän kuin vielä muutama vuosi sitten, mihin on vaikuttanut kansainvälispoliittinen tilanne, eritoten Venäjän toimet Ukrainassa.

Tämä keskustelu johti pohtimaan sitä, liitetäänkö Venäjän toimintaan arktisella alueella erityisiä uhkakuvia tai pelkoja. Lapin näkökulmasta sijainti arktisella alueella³ saattoi olla syy siihen, miksi Venäjän sotilastukikohtien avaaminen Suomen rajan läheisyyteen herätti huolestuneisuutta erityisesti pohjoisessa. Toisaalta oman kiinnostuksen herättäjänä aiheeseen on toiminut 1980-luvun lopulla Suomessa käyty ympäristötuhokeskustelu, missä Neuvostoliitolla oli merkittävä rooli pelkojen ja uhkakuvien luoja.⁴

Viime vuosina Venäjän toimet pohjoisilla alueilla on nähty usein ristiriitaisessa valossa. Venäjän taloudelliset intressit arktisilla alueilla ovat valtavat sen suurten hiilivetyvarantojen vuoksi, mutta arktinen palvelee myös Venäjän nykyistä poliittista eliittiä suurvaltaidentiteetin rakentamisessa, johon kytkeytyvät Venäjän ”iäkäinen” pohjoisuus, luonnonvarat ja Venäjän pohjoisten alueiden koko ja merirajojen pituus. Olennainen osa pohjoisen politiikkaa ovat myös Venäjän arktiset alkuperäiskansat, joiden perinteiset elintavat ovat vaarassa arktisen alueen muutoksen vuoksi.⁵ Venäjän Kansallisen turvallisuuden ohjelmassa arktinen alue mainitaan juuri energiaressurssiensa vuoksi paikkana, missä pitkällä tähtäimellä on olemassa riski kansainväliseen konfliktiin.⁶

Suomen puheenjohtajuus Arktisessa neuvostossa (2017–2019) tuonee arktisen kehittämisen ympäristö- ja turvallisuushaasteet entistä ajankohtaisemmiksi ja näkyvämmiksi myös mediassa. Arktinen merkitsee kuitenkin yhä enenevässä määrin käyttämättä olevia luonnonvaroja ja liiketoimintamahdollisuuksia. Se käy ilmi eri valtioiden arktisia strategioita lukemalla ja julkista keskustelua seuraamalla.⁷ Tässä artikkelissa tarkastellaan mediassa

¹ Venäjä varustaa vanhaa suomalaishyllyä arktisille sotajoukoille. HS 14.01.2015; Venäjä lisää sotilaallista voimaa – jalkaväkirykmentti saapui lähelle Suomen rajaa. HS 13.01.2015; Venäjä keskittää asevoimaa pohjoiseen. HS 08.02.2015; Venäjä vahvistaa varuskuntaansa Suomen rajan tuntumassa. HS 08.02.2015.

² Suomalaisten Venäjän-pelko kaksinkertaistunut neljässä vuodessa, HS 27.09.2014. Tulokseen vaikutti todennäköisesti aktiivinen pohdiskelu mediassa siitä, voisiko Ukrainan kohtalo toistua myös Suomen kohdalla.

³ Viitaan tässä arktisella alueella napapiirin pohjoispuoliseen alueeseen, vaikka Suomen arktinen strategia määrittelee koko Suomen arktiseksi alueeksi. Suomen arktinen strategia 2013. Valtioneuvoston kansallisen julkaisusarja 14/2013.

⁴ Arktiseen ympäristöön kohdistuvat riskit nousivat valtakunnalliseksi uutisaiheeksi Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuuden jälkeen 1986. Mediassa käyty keskustelu kietoutui vahvasti Venäjän ympäristöuhkien ympärille. Lapissa huolta herätti erityisesti Kuolan niemimaan teollisuuden päästöt ja Lapissa esiintyneet selittämättömät metsätuhot. Kts. perusteellinen selvitys mediassa käydyistä keskustelusta Väliavaruuden 1996.

⁵ Alkuperäiskansojen kohtelu Venäjällä on herättänyt huolta arktisen yhteistyön parissa. Venäjän alkuperäiskansojen kirjo arktisella alueella on hyvin laaja, mutta kansojen itsemääräämisoikeudet ja kielioikeudet eivät ole toteutuneet, minkä lisäksi alkuperäiskansoja Arktisessa neuvostossa edustava järjestö RAIPON on julistettu ulkomaiseksi agentiksi. Barents observer 28.01.2016.

⁶ Strategija natsionalnoi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii do 2020 goda, 2009.

⁷ Arktinen alue – uusia mahdollisuuksia Suomelle. Kokoomuksen eduskuntaryhmä.

<http://www.kokoomus.fi/assets/arktinen-raportti.pdf>; Paavo Lipponen. Pohjoinen tahtotila. Suomen edellytykset arktiseen talouskasvuun. [https://ek.fi/wp-content/uploads/Pohjoinen tahtotila.pdf](https://ek.fi/wp-content/uploads/Pohjoinen_tahtotila.pdf); Kai Paananen: Venäjä, Itämeri ja arktinen yhteistyö Suomen mahdollisuuksina, Domus baltica, pulloposti nro 24/2013,

esitettyjä teemoja liittyen Venäjän toimintaan arktisella alueella 1990-luvulla, sekä 2000- ja 2010-luvuilla.⁸

Artikkelin aineisto koostuu sanomalehtiartikkeleista ajanjaksolta 1994–2016, mutta selkeä painopiste on 2010-luvulla. Olen kerännyt aineistoni *Helsingin Sanomien* digitaalisesta arkistosta ja *Lapin Kansan* artikkelit Suomen Media-arkistosta hakusana-yhdistelmällä ”venäjä AND uhka* AND arkti*”. Hakusana-yhdistelmäni⁹ ohjasi löytämään sellaista aineistoa, jossa potentiaalisesti käsiteltäisiin Venäjän arktiseen alueeseen liitettyjä uhkakuvia. Aineiston rajaus voi tuottaa yksipuolisen kuvan arktista aluetta koskevasta kirjoittelusta, mutta on perusteltua siksi, että artikkelin tarkoituksena ei ole luoda kokonaiskuvaa arktista aluetta koskevasta uutisoinnista, vaan pyrkiä tuomaan esiin niitä keskeisiä diskursseja, joissa rakennetaan kuvaa potentiaalisesti uhkaavasta Venäjän toiminnasta arktisella alueella. Aineisto on koodattu käyttäen atlas.ti –ohjelmaa.

Taulukko 1. Aineiston määrä ja jakautuminen ajanjaksoittain¹⁰

Ajanjakso	Helsingin Sanomat	Lapin Kansa
1996–1997	18 (7 %)	37 (15 %)
2008–2009	10 (4 %)	20 (8 %)
2012–2016	77 (31 %)	88 (35 %)
Yhteensä (N=250)	105 (42 %)	145 (58 %)

Hypoteesinä aineistonkeruuta ohjaamassa on ollut ajatus suomalaisten Venäjä-pelosta ja Venäjään usein liitetystä uhkakuvista. Käsillä oleva artikkeli kuitenkin rajautuu arktisen kontekstiin, jota olen tarkastellut valtakunnallisen ja maakunnallisen sanomalehden

<http://www.centrumbalticum.org/pulloposti/ven%C3%A4j%C3%A4-it%C3%A4meri-ja-arktinen-yhteisty%C3%B6-suomen-mahdollisuuksina>; Suomi tavoittelee kasvua arktisilta merialueilta, Tekes 22.01.2014, <http://www.tekes.fi/nyt/uutiset-2014/suomi-tavoittelee-kasvua-arktisilta-merialueilta/>; Heinäluoma: Suomi tarvitsee arktisen yhteistyön ministerin, HS 09.11.2013.

⁸ 1990-luvulta ja 2000-luvulta aineistoa kertyi verrattain vähän suhteessa 2010-lukuun. Silti 1990-luku on mukana analyysissä nimenomaan osoittamassa niitä muutoksia, joita Venäjän arktiseen alueeseen liittyvässä keskustelussa on tapahtunut. Toisaalta aineiston vähäinen määrä myös kertoo siitä, että ”arktinen” ei ollut samalla tavoin yleinen termi 1990-luvulla kuin nykyään (vrt. Barentsin alue 1990-luvulla).

⁹ Päädyin tähän rajaukseen, koska esimerkiksi hakusanat venäjä ja arkti* tuottivat yli 1102 hakutulosta aikavälille 1.1.1994 - 31.12.2006.

¹⁰ Aineisto kerättiin Suomen Media-arkistosta ja Helsingin Sanomien arkistosta. Haku tehtiin ajanjaksolle 01.01.1994–31.12.2016 siitä syystä, että Media-arkisto sisältää Lapin Kansan digitaalisessa muodossa vasta vuodesta 1994 alkaen. Aineiston kokonaismäärä em. ajanjaksolle oli HS (173) ja LK (244). Huomionarvoista on, että osa artikkeleista esiintyi aineistossa kahteen kertaan ja osa oli tutkimukseen kelpaamatonta, kuten esim. tv-ohjelmatiedot. Artikkelissa käytetyt vuodet valittiin sillä perusteella, että haluttiin verrata eri ajanjaksoina mediassa käytyä keskustelua. Kävi kuitenkin ilmi, että keskustelu on aktivoitunut reilusti 2010-luvulla ja siksi varhaisemmat ajanjaksot jäivät analyysissä vähemmälle.

näkökulmasta. Artikkelissa ei keskitytä sanomalehtien Venäjä-uutisoinnin vertailuun, mutta yhteenvedon luvussa pohdin tätä kysymystä liittyen uutisoinnin eroihin ja yhteneväisyyksiin. Empiirisen aineiston lisäksi tukeudun tutkimus-kirjallisuuteen suomalaisen Venäjä-pelon, mediatutkimuksen ja arktisen alueen tutkimuksen aihepiireistä. Analysoin aineistoani temaattisen analyysin avulla. Temaattinen analyysi tai teemoittelu antaa mahdollisuuden poimia verrattain laajasta aineistosta tutkimusongelmaa valaisevia teemoja.¹¹ Pysin löytämään keskeiset aiheet, jotka esiintyvät aineistossa Venäjän arktisista uhkakuvista kirjoitettaessa. Tällöin on mahdollista vertailla eri teemojen esiintymistä ja ilmenemistä aineistossa.¹²

Median roolia julkisen keskustelun organisoijana voidaan arvioida kehystämisen käsitteen kautta. Määrätyt kehykset ohjaavat journalistista toimintaa, jonka avulla uutisaihe tai ilmiö asetetaan tulkinnalliseen kontekstiin, joka kertoo mistä jutussa on kyse ja antaa samalla ohjeen sen lukemiselle.¹³ Journalismin tutkijat ovat median ja kansalaisten Venäjä-kuvia tutkiessaan havainneet, että ennakkokäsitykset Venäjästä ohjaavat tulkintoja uhkan, mahdollisuuden tai toiseuden tulkintakehyksiin.¹⁴ Jukka Pietiläinen on tutkinut Venäjä-uutisoitua Suomessa ja havainnut, että Suomessa uutisointi ei ole kansainvälisesti arvioituna poikkeuksellisen kielteisistä, mutta uhkiin liittyvät uutiset näyttäisivät painottuvan enemmän 2000-luvulla kuin 1990-luvun alussa, jolloin Venäjään liitettiin enemmän mahdollisuuksiin painottuvia uutisia.¹⁵ Uutiset ovat tarinoita paitsi muotonsa vuoksi, myös siksi, että ihmiset tulkitsevat niitä sellaisina silloinkin, kun yksittäiset uutistekstit eivät täyttäisikään tarinan kriteerejä.¹⁶ Kulttuurin jaetut tarinat tarjoavat perustan yhteisille käsityksille ja tulkinnoille.¹⁷ Mediatutkimuksessa median tuottamia sisältöjä voidaan tutkia narratiiveina, vaikka objektiivisuuteen pyrkivä uutiskuvaus ei ensisilmäyksellä vaikuta kertomukselta. Minua kiinnostaa, esiintyykö Venäjän arktista käsittelevissä jutuissa toistuvia teemoja, joita voisi tulkita kertomuksina. Hyödynnän analyysissäni edellä mainittuja uhkan, mahdollisuuden ja toiseuden tulkintakehyksiä, sekä teema-analyysiä.

Venäjä-pelko Suomessa

Liitän nykyisen Venäjä-pelon historialliseen ryssäviha-ilmiöön. Aiheen urauurtavana tutkimuksena pidetään Matti Klingen *Vihan veljistä valtiososialismiin*, missä Klinge osoittaa, ettei ryssäviha Suomessa ollut vuosisataista vaan sai alkunsa sisällissodan vuosina 1917–1918.¹⁸ Timo Vihavainen on samoilla linjoilla ja toteaa, että vuotta 1918 voidaan pitää ryssävihan alkusysäyksenä.¹⁹ Ryssäviha ei heidän mukaansa siis ole ikaikainen suomalaisten ominaisuus, vaikka Klingen tutkimusta on myös kritisoitu ja esitetty, että viha juontaa juurensa

¹¹ Eskola & Suoranta 2003 (1998), 174.

¹² Eskola & Suoranta 2003 (1998), 174.

¹³ Ojajärvi & Valtonen 2011, 30.

¹⁴ Ojajärvi & Valtonen 2011, 31.

¹⁵ Pietiläinen, 2011, 172; 180-181. Jukka Pietiläinen tutki uhan ja mahdollisuuden esiintymistä Helsingin Sanomissa hakemalla uutisia yhdistelmällä uhka/mahdollisuus ja Venäjä.

¹⁶ Nieminen & Pantti 2009, 126.

¹⁷ Patterson & Monroe 1998.

¹⁸ Klinge 1972 (viitattu Karemaa 2006, 490).

¹⁹ Vihavainen 2013, 201.

jo 1700-luvulta.²⁰ Samoin Venäjän-pelon voidaan ajatella juontuvan vanhemmasta, syväkulttuurisesta tasosta, jonka kuvaavia piirteitä ovat uhkaavuus, pelko ja toiseus²¹. Vilho Harle ja Sami Moisio liittävät ”ryssävihan” kansalliseen identiteettiin, jolla kansallista identiteettiä on rakennettu korostamalla Venäjän ja venäläisten toiseutta ja jopa vihollisuutta.²² Suomessa on tutkittu runsaasti suomalaisten käsityksiä Venäjästä, sekä median luomaa Venäjä-kuvaa.²³ Pentti Raittila on vertaillut suomalaisten asenteita venäläisiä kohtaan vuosina 1989 ja 2000. Hän on tutkimuksessaan *Venäläiset ja virolaiset suomalaisten toisina* purkanut mediassa rakentunutta kuvaa venäläisyydestä. Raittila perustaa analyysinsä *kulttuurisen muistin* käsitteelle. Kulttuurisella muistilla hän tarkoittaa kulttuurin piirissä olevia puhetekoja ja käytäntöjä, joissa historia yhdistyy nykyisyyden kanssa.²⁴ Venäjän-pelon tutkimukseen liitettynä kulttuurisen muistin käsite toimii taustaolettamana sille, että nämä tiedostetut ja tiedostamattomat rakenteet sisältävät vuosisatojen aikana kertyneitä aineksia, jotka aktuaalistuvat yhteiskunnallisen tilanteen muuttuessa.²⁵

Suomalaisten mielikuva Neuvostoliitosta ja sen uhkaavuudesta muuttui 1960–70-luvuilla hyvinkin paljon, kun vanha ryssäviha ja -pelko jäivät taustalle.²⁶ Vesa Puuronen on nostanut esiin venäläisvihan ja rodullistamisen *Rasistinen Suomi* teoksessaan. Hänen mukaansa Suomessa hallitsevat puhettavat venäläisistä ovat sidoksissa aikakauteen ja hän on jakanut puhettavat kolmeen kategoriaan. Vuoden 1917 aikana venäläis-diskurssissa voimistui rodullistava venäläisviha, joka näkyi puhettavassa. Toisen maailmansodan jälkeen rodullistaminen purkaantui ja tilalle tuli neuvostoystävyyden diskurssi ja NL:n hajoamisen jälkeen uudelleen rodullistaminen tai kulttuurillistaminen.²⁷ Puuronen esittää, että vanha ”ryssäviha” (*lainausmerkit VP*) on yleistynyt Neuvostoliiton hajottua ja käyttää esimerkkinä tuosta uudesta ryssävihasta muun muassa ProKarelia -yhdistystä, jonka tarkoituksena on saada Karjalan luovutetut alueet palautettua Suomen yhteyteen.²⁸

Median tarinoihin liittyy usein myös uhkakuvia, joihin kytkeytyy vahvasti pelon elementti. Pelko on kautta aikojen toiminut vallankäytön välineenä ja sen kytkös politiikkaan on aina ollut tiivis, jolloin pelko on tunteen lisäksi myös poliittinen väline²⁹. Pelko syntyy meidän ulkopuolella ja projisoituu vieraaseen, ”toiseen”. Pelkoreaktio on itsessään riippuvainen tietyistä jo olemassa olevista kertomuksista, jotka kertovat mikä ja ketkä ovat pelottavia.³⁰ Timo Vihavaisen mukaan suomalaisen kansallisuuden kannalta Venäjä on ollut mahdollinen kuolemanuhka. Suomalaiset ovat vierastaneet Venäjän uskontoa ja yhteiskunnallisia

²⁰ Karemaa 2006, 290.

²¹ Raittila 2011, 126

²² Harle & Moisio 2000, 65.

²³ Esim. Helsingin Sanomien säätiön rahoittama: Venäjä Suomen mediassa 2009–2011 -hanke.

²⁴ Raittila 2004, 39.

²⁵ Raittila 2014, 40.

²⁶ Raittila 2004, 65.

²⁷ Puuronen 2011, 79.

²⁸ Puuronen 2011, 80.

²⁹ Robin 2004 (viitattu Koskela 2009, 71).

³⁰ Ahmed 2003, 199.

instituutioita, sekä sotilaallista voimaa. Tällöin pysyvänä tekijänä suhteissa on ollut suomalaisten Venäjää kohtaan tuntema pelko.³¹

Arktisen yhteydessä on puhuttu myös geopolitiikan paluusta ja uudesta kylmästä sodasta. Marko Lehti on tutkinut geopoliittista mielikuvitusta ja todennut ”*Itämeren alueen, Barentsin alueen ja uuden pohjoisen olevan keksintöjä, joiden avulla on hahmotettu ja hallittu kylmän sodan jälkeistä Eurooppaa*”.³² Tässä artikkelissa lähdetään Marko Lehden tavoin siitä, että arktinen alue rakentuu geopoliittisen retoriikan keinoin, jolloin median kertomukset Venäjän arktisesta alueesta osallistuvat tuon alueen merkityksen tuottamiseen ja samalla muokkaavat suomalaisten käsitystä siitä.

Venäjän arktisen alueen muuttuva kuva

Venäjän maapinta-alasta kolmasosa sijaitsee napapiirin pohjoispuolella ja rantaviivasta liki 20 000 kilometriä rajautuu arktisille merialueille. Maantieteellisestä ja geostrategisesta näkökulmasta Venäjä on arktinen suurvalta. Venäjän vuonna 2013 hyväksymän arktisen strategian³³ kantava teema on Venäjän kansallisten etujen turvaaminen pohjoisella pallonpuoliskolla. Nämä pyrkimykset ja toisaalta arktisen alueen kehittymättömyys ja heikot sosioekonomiset puitteet ovat olleet omiaan vahvistamaan lännen käsityksiä Venäjän sotilaspoliittisista intentioista pohjoisessa.

Arktisen alueen kehittäminen ja kansallisen turvallisuuden vahvistaminen pohjoisessa on prosessi, joka sai alkunsa presidentti Vladimir Putinin ensimmäisen kauden alussa. Jo vuonna 2001 Venäjä ensimmäisenä valtiona jätti hakemuksen YK:n merioikeuteen mannerjalustavaateineen. Vuonna 2004 Venäjän valtakunnanneuvosto³⁴ (*Gosudarstvennii sovjet*) julkaisi muistion, jossa käsiteltiin pohjoisia alueita ja käytiin läpi jo varsinaisen arktisen strategian (2013) teemoja.³⁵ Venäjän Arktinen alue tai kirjaimellisesti ottaen arktinen vyöhyke (*zona*), määriteltiin merialueita lukuun ottamatta presidentin ukaasilla 2.5.2014. Vyöhykkeeseen luetaan pääasiassa alueet, jotka sijaitsevat napapiirin pohjoispuolella, vaikka mukaan on otettu myös napapiirin eteläpuoleisia alueita, kuten Arkangelin alue.³⁶ Venäjän hallituksen alainen Arktinen komissio (*Goskomissija po razvitiju Arktiki*) perustettiin Vuonna 2015 perustettiin koordinoimaan aluetta koskevaa hallintoa, mikä merkitsi päätöksenteon keskittämistä Moskovaan alueiden kustannuksella.

Venäjän pohjoisuus on siis maantieteellinen tosiasia, mutta myös identiteettipoliittinen narratiivi. Venäjällä pohjoinen ja arktisuus ovat olleet vahvasti osa kansallista identiteettipoliittikkaa presidentti Putinin valtakaudella. Laajat alueet määritettiin

³¹ Vihavainen 2004, 435; 437.

³² Lehti 2003, 110.

³³ Strategija razvitija Arktičeskoi zony Rossiskoi Federatsii i obesbetšenija natsionalnoi bezopasnosti na period do 2020 goda.

³⁴ Presidentin alaisuudessa toimii aluejohtajista koostuva neuvonantava elin eli valtakunnanneuvosto (*Gosudarstvennii sovjet*).

³⁵ Zasedanie prezidiuma Gosudarstvennogo sovjeta No 36, 28.04.2004.

³⁶ Ukaz presidenta Rossiiskoi Federatsii, No 296, 02.05.2014.

Neuvostoliiton ja vielä Venäjänkin aikana pohjoiseksi (*severnyje*) tai ”pohjoiseen rinnastettaviksi” (*privavnjonnyje k severu*) alueiksi, mutta nyt niiden rinnalle on tullut narratiivi arktisesta Venäjästä. Venäjän arktisen alueen rooli muotoutui jo 1930-luvulla keskeiseksi. Varhaiset tutkimusretket polaarialueille loivat pohjaa myöhemmin Neuvostoliitossa alkaneelle arktisten alueiden ”valloitukselle” (*osvojenije severa*). Ensimmäisen viisivuotissuunnitelman aikaan ilmailun ja merenkulun sankaritarinat kietoutuivat osaksi Neuvostoliiton suuruuden hegemoniaa ja sankarimyyttiä vahvistettiin sosialistisen realismin hengessä taiteen ja kirjallisuuden piirissä.³⁷ Arktinen hegemonia liittyi vahvasti nationalistiseen ajatteluun ja tieteellä oli siinä keskeinen rooli.³⁸

Venäjän nykyisessä kansallisen identiteetin rakentamisessa on nähty samankaltaisuuksia Stalinin ajan Neuvostoliittoon, eikä arktinen alue tee tässä suhteessa poikkeusta. Pavel Baev on todennut, että Venäjän johto pyrkii käyttämään venäläisten alitajuista käsitystä Venäjän pohjoisuudesta oman politiikkansa välineenä yhdistäessään stalinistisen propagandan keinoja nykyaikaisten viestintäteknologioiden kanssa.³⁹ Tästä yhtenä esimerkkinä voidaan pitää venäläisen tutkimusretkikunnan suorittamaa Venäjän lipun laskemista pohjoisnavan aliseen merenpohjaan vuonna 2007.

Edellä mainittu 1930-luvulla alkanut pohjoisen valloittaminen on toiminut jonkinlaisena esikuvana nykyiselle arktisten alueiden kehittämiseksi. Toisaalta, historiallisesta katsannosta Venäjän pohjoista leimaa karkotusten, pakkotyön ja vankileirien saariston muisto, mikä liittyy alueiden teollistamiseen ja kaupungistamiseen 1920-luvulta lähtien. Siksi onkin ristiriitaista⁴⁰, että juuri sama alue on nykyisen Venäjän politiikassa keskeisessä roolissa kansallisen identiteetin rakentamisessa tai eräänlaisena ”kansakuntaisuuden lippulaivana”.⁴¹

Alexander Sergunin ja Valery Konyshchev ovat todenneet, että Venäjän arktisesta politiikasta esitetään hyvin äärimmäisiä mielipiteitä tutkimuksen piirissä, sillä objektiivista tutkimusta on olemassa hyvin vähän.⁴² Heidän mukaansa läntiset tutkijat kuvaavat Venäjän arktista politiikkaa usein ekspansionistiseksi ja aggressiiviseksi. Toinen ryhmä, johon kuuluvat lähinnä venäläiset tutkijat, esittää Venäjän aiheet arktisella alueella anteeksipyytelevään sävyyn lähinnä puolustukseen keskittyvinä, jonka taustalla on Venäjän oikeutettujen intressien suojeleminen. Kolmantena ryhmänä – tosin marginaalisena – Sergunin ja Konyshchev mainitsevat länsivastaiset kirjoittajat, jotka eivät epäröi kutsua Venäjää revisionistiseksi ja ekspansionistiseksi suurvallaksi, jonka arktisen politiikan tulisi olla määrätietoista lännen ”tunkeutumisen”

³⁷ McCannon 1998, 82.

³⁸ Kts. Nilsson 2009, 10–12.

³⁹ Baev 2010.

⁴⁰ Tämä ristiriitaisuus ei kuitenkaan ole tavatonta Venäjällä. Vastaava identiteettiin liittyvä historiallinen tapahtuma on Suuri isänmaallinen sota, joka on presidentti Putinin valtakaudella tuotu onnistuneesti osaksi nyky-venäläisten identiteettiä ja arkipäivää, huolimatta sodan valtavista tappioista ja siihen liittyneistä kauheuksista.

⁴¹ Marlene Laruelle (2014) on todennut Arktiksen olevan keskeinen Venäjän identiteetin rakennuksessa.

⁴² Sergunin & Konyshchev 2014, 69.

estämiseksi.⁴³ Tutkijoiden näkemys noudattelee Venäjän ulkopolitiikan keskeistä periaatetta aggressiivisesta lännestä, jonka tarkoituksena on aiheuttaa hajaannusta Venäjällä.

Serguninin ja Konyshevin esittämä näkemys läntisten tutkijoiden näkökulmasta Venäjän arktiseen alueeseen sopii yhteen sen mediassa käydyn kiistelyn kanssa, joka liittyi Ulkopoliittisen instituutin julkaiseman Venäjä-raportin⁴⁴ jälkipuintiin. Raportissa Venäjän arktinen alue esitettiin arvaamattomana. Timo Koivurova kommentoi raporttia HS:n vieraskynässä⁴⁵, että hän ei voi yhtyä tutkijoiden näkemykseen siitä, että ”yleinen epävakaus arktisella alueella on kasvanut, turvallisuustilanne heikentynyt ja perinteinen turvallisuuskonfliktti voi tehdä paluun alueelle”. Koivurova painottaa Venäjän noudattavan kansainvälisiä sopimuksia arktisella alueella ja korostaa Arktisen neuvoston ja Barentsin yhteistyön jatkuneen Krimin tapahtumista huolimatta.⁴⁶ Samalla tavoin korostivat Harri Mikkola ja Juha Käpylä Venäjän arktista aluetta dialogin ja yhteistyön tilana, vaikka heidän kirjoituksensa Helsingin Sanomissa antaakin ristiriitaisen viestin. Kirjoittajat analysoivat maailmanpoliittisen tilanteen muuttumista vuoden 2014 Krimin valtauksen jälkeen ja pohtivat Venäjän arvaamattomia toimia pohjoisessa. Alueen turvallisuuspoliittinen tilanne on heidän mukaansa muuttunut ja epäluulo Venäjää kohtaan kasvanut.

”Epävarmuutta eivät myöskään vähennä Venäjän yliammut arviot Arktisen kautta tulevasta ulkoisesta uhasta ja merkittävät panostukset arktisen sotilasvoiman kehittämiseen. Venäjä on myös perustanut uuden arktisen alueen sotilaskomento-rakenteen. Tämän toimintaa on testattu ennalta varoittamatta massiivisissa valmiusharjoituksissa, joissa Venäjä on osoittanut kykynsä nopeaan sotilaalliseen toimintaan.”⁴⁷

Kirjoituksessa ei määritellä tarkemmin, mitä nuo edellä mainitut yliammut arviot ovat, mutta diskurssi on hyvin toisenlainen kuin vuonna 2009. Tuolloin Rauna Kuokkanen kirjoitti näkökulma-puheenvuorossa Lapin Kansassa:

”Nimellisesti liittoutumattomien maiden Ruotsin ja Suomen lisääntyvä osallistuminen Naton toimintaan on keskeinen ulottuvuus sotilasliiton arktisen alueiden militarisointi-suunnitelmissa. (...) Nato on maailman suurin ydinaseiden haltija ja sotakoneisto. Sotilasliiton rynnistäminen pohjoisille maa- ja vesialueille on osa arktisen militarisointia, jossa myös Venäjä on enenevässä määrin mukana. Venäjän sotilaskoneet ovat lentäneet arktisilla alueilla ja Norjan rannikolla kesästä 2007 lähtien.”⁴⁸

⁴³ Sergunin & Konyshev 2014, 69–70.

⁴⁴ Muuttuva Venäjä Suomen lähialueilla, 2016. Ulkopoliittinen instituutti.

⁴⁵ Uhkaako Venäjä arktisen alueen turvallisuutta? Helsingin Sanomat 11.09.2016.

⁴⁶ Helsingin Sanomat 11.09.2016.

⁴⁷ Helsingin sanomat 29.08.2015.

⁴⁸ Lapin Kansa 05.07.2009.

Kuokkanen viittaa Naton läsnäoloon ja aktiivisuuteen pohjoisilla alueilla, sekä kylmän sodan hengen paluuseen. Tämä näkökulma taustoittaa Kuokkasen huolta alueen alkuperäiskansojen oikeuksista ja sotilaallisen toiminnan vaikutuksista poronhoitoon. Hän tuo myös esiin Naton vahvan roolin arktisen militarisoinnissa, sekä Pohjoismaiden osallistumisen tähän prosessiin. Tässä katsannossa yksin Venäjä ei uhkaa koko muuta arktista aluetta, vaan käynnissä on prosessi, johon kaikki arktisen valtiot osallistuvat.

Lehdistön kuva: ympäristökysymykset pohjoisessa

Ilmastonmuutos on aihe, joka esiintyy mediassa tasaisin väliajoin pohjoisista alueista puhuttaessa. Siperiassa on ilmaston lämpenemisen seurauksena havaittu maaperän vajoamia, joiden uskotaan syntyneen ikeiroudan sulamisen seurauksena. Aineistossa ilmastonmuutokseen viitataan 51 artikkelissa (12 %)⁴⁹, mikä on yleisimmin mainittu asiaana koko aineistossa. Useimmissa artikkeleissa ilmastonmuutos ei kuitenkaan suoraan liity Venäjän rooliin arktisella alueella, vaan sen avulla kehystetään narratiivia nopeasti muuttuvasta alueesta, jonka tulevaisuuteen liittyy paljon epävarmuustekijöitä. Ilmastonmuutoksen tutkimiseksi yhteistyö venäläisten kanssa on tärkeää suomalaisille tutkijoille ja Siperia mielenkiintoinen tutkimuskohde.⁵⁰

Suomessa 1990-luvulla keskustelu ympäristöstä kiertyi Kuolan ympäristöuhojen ympärille. *Lapin Kansassa* vuosina 1996–1997 viitataan Kuolan niemimaalla sijaitseviin teollisuuslaitoksiin ja ydinjätekeskittymiin, joiden olemassaolon paljastuminen 1980-luvulla glasnostin aikana, oli osaltaan aiheuttamassa Suomessa puhjennutta ympäristöuhokeskustelua. Ympäristöuhkiin liittyen mielenkiintoisen puheenvuoron vuonna 1997 kirjoitti Ilmari Susiluoto, joka viittasi Venäjällä tapahtuvaan potentiaaliseen ympäristökatastrofiin.

”Valtiotieteen tohtori Ilmari Susiluodon mielestä maassamme käydyin turvallisuuspoliittisen keskustelun, Nato-problematiikan ja helikopterihankintojen varjoon on jäänyt se mikä meitä todellisuudessa kaikkein eniten uhkaa, nimittäin ekokatastrofi idästä. Millaisin eväin me olemme siihen valmistautumassa? Oikea vastaus on: ei millään tavalla, koska monilla tahoilla halutaan sulkea ekologiset kysymyksenasettelut pois turvallisuuspolitiikasta.”⁵¹

Susiluoto rinnastaa Suomen turvallisuuspolitiikan ja ympäristökatastrofiin valmistautumisen. Tässäkin tapauksessa uhka tulee idästä, mutta se edustaa uudenlaista uhkaa, johon Suomi ei ollut samalla tavoin varautunut kuin sotilaallisiin uhkiin. Kylmän sodan päättyminen oli vielä lähimuistissa. *Lapin Kansan* kolumnisti Markku Torkko muistutti jo vuotta aikaisemmin, Tšernobylin 10-vuotispäivänä, että emme saisi tuudittautua turvallisuudentunteeseen, koska

⁴⁹ Prosentti on laskettu aineistomäärästä (N=417) koko ajanjaksolta 1996–2016 mukaan lukien molemmat sanomalehdet (HS ja LK).

⁵⁰ Helsingin Sanomat 24.03.2015, 31.03.2015.

⁵¹ *Lapin Kansa* 17.11.1997.

”*Novaja Zemljan arktinen ydinhausta sijaitsee hyvin lähellä Suomea*”.⁵² 2000-luvulla ydinjätteistä ei enää kirjoitettu, mikä ei merkitse sitä, että ongelma olisi poistunut vaan pikemminkin siitä, että uudenlaiset esimerkiksi ilmaston lämpenemiseen ja kiihtyvään hiilivetyjen hyödyntämiseen liittyvät ympäristöuhkat ovat tulleet tilalle. Laajat alueet Venäjän arktisella vyöhykkeellä ovat jo nyt pahoin saastuneita. Pahiten neuvostoajan välinpitämättömyydestä kärsineitä ovat Murmanskin, Norilskin ja Arkangelin alueet ja Länsi-Siperian öljy- ja kaasukenttien ympäristö. Lisähuolta aiheuttavat ydinjätteen varastointi ja koko maailman laajin, käytöstä poistettujen sekä uusien ydinkäyttöisten siviili- ja sotilasinstallaatioiden keskittymä alueella.⁵³

Lännen asettamien talouspakotteiden seurauksena Venäjän kanssa tehtävä ympäristöyhteistyö on ollut jäissä. Huolensa asian suhteen on ilmaissut mm. Paavo Lipponen, jonka mielestä nyt olisi todellinen kiire puuttua Venäjän mustan hiilen päästöihin.

*Luoteis- ja Pohjois-Venäjällä on tuhansia paikallisia lämpövoimaloita, jotka käyttävät raskasta polttoöljyä ja kivihiihtä erittäin alhaisella hyötysuhteella. Lumen ja jään päälle laskeutunut musta hiili sulattaa vauhdilla napa-alueita. Viivyttelyyn ei ole varaa, Lipponen sanoo. Venäjä pitää saada mukaan. Se ei vain ole kovin yksinkertaista.*⁵⁴

Paavo Lipponen ei ole ollut ainoa huolestunut, sillä useat kansanedustajat toivoivat ympäristöyhteistyön jatkumista pakotteista huolimatta, ollen erityisesti huolissaan Itämeren tilanteesta.⁵⁵ Ekologiset ongelmat ovat ihmisen toiminnan ja yhteiskunnallisen päätöksenteon seurauksia eli tässä mielessä yhteiskunnallisia ongelmia.⁵⁶ Poliitikkojen tarve pyrkiä jatkamaan ympäristöyhteistyötä jännitteisistä suhteista ja talouspakotteista huolimatta kertonee siitä, että ympäristöasiat ovat helpommin lähestyttäviä kuin kovaan turvallisuuteen liittyvät kysymykset. Ympäristöyhteistyö oli Suomen ja Venäjän välillä aktiivisessa vaiheessa vielä ennen EU-pakotteiden voimaantuloa. Kuolaan oli suunnitteilla uusia suojelualueita, kuten Itä-Saariseläksi kutsuttu alue UKK-puiston jatkeeksi Venäjän puolelle.⁵⁷ Ympäristöyhteistyö kuvataankin poikkeuksetta hyvänä asiana, jota Suomen tulisi jatkaa poliittisista jännitteistä huolimatta. Venäjältä uhkaava ympäristökatastrofi on muuttunut 1990-luvun ydinjäte- ja metsätuhokeskusteluista ikiroudan sulamisen ja ilmastomuutoksen narratiiveihin.

Lehdistön kuva: sotilaallinen varustautuminen

Kylmän sodan perintö arktisen alueen hallinnassa ei ole hävinnyt, vaikka 1990-luvun lopulla elettiinkin aikoja, jolloin Arktis ei juuri ollut poliittisen mielenkiinnon keskiössä. Suomi oli

⁵² Lapin Kansa 26.04.1996.

⁵³ Sergunin & Konyshov 2014, 73.

⁵⁴ Helsingin Sanomat 15.11.2015. Samassa haastattelussa Paavo Lipponen kertoo Pohjoisen ulottuvuuden politiikkaa, jonka alkusysäyksenä oli huoli Kuolan niemimaan päästöistä ja Venäjän ydinjätteistä. Yhteistyö johti lopulta EU:n ja Venäjän ympäristökumppanuuteen.

⁵⁵ Helsingin Sanomat 15.01.2015.

⁵⁶ Väliverronen 1996, 38.

⁵⁷ Lapin Kansa 06.12.2013.

mukana perustamassa Barentsin euroarktista neuvostoa vuonna 1993 ja vuonna 1996 Arktista neuvostoa, mitä edelsi vuonna 1991 alkanut Rovaniemi-prosessiksi kutsuttu hallitustenvälisen ympäristöyhteistyön aloittaminen. Edellä mainitut elimet eivät käsittele sotilaallisia kysymyksiä, mutta ne olivat silti tulosta kylmän sodan päättymisestä sekä Mihail Gorbatšovin puheesta vuonna 1987 alkaneesta lännen ja Venäjän suhteiden lieventymisestä. Kylmä sota -narratiivi kehystää tarinaa arktisesta alueesta sotänäyttämönä, joka poliittisen tahtotilan kautta on kehittynyt nykyiseksi ”rauhan alueeksi”.⁵⁸

Aktiivinen keskustelu Venäjän varustautumisesta pohjoisessa ajoittuu vuosille 2014–2015, jolloin mediassa uutisoitiin taajaan Venäjän uusista joukoista Suomen itärajan tuntumassa. Venäjän arktisen alueen tilanne näyttäisi kärjistyvän usein *Nato vastaan Venäjä –keskusteluksi*, mikä jossain määrin heijastelee kylmän sodan aikaista vastakkainasettelua. Venäjän asevoimien päällikkö Nikolai Makarov kommentoi Suomen vierailullaan toukokuussa 2012, että Suomen Nato-jäsenyys olisi uhka Venäjän turvallisuudelle. Hän viittasi Naton ja erityisesti Yhdysvaltojen sotaharjoituksiin arktisella alueella, joihin Suomi on ottanut osaa. Makarov kuitenkin totesi Venäjän pyrkivän ”*Arktiksen säilyttämiseen ja rauhaan*”.⁵⁹ Venäjän vuonna 2015 julkaisema meridoktriini oli selvästi vastaus Makarovin edellä esitettyyn huoleen, sillä siinä todetaan, ettei ”*sotilasliitto Naton kaluston tuominen Venäjän rajoille ole hyväksyttävää*”.⁶⁰

Molemmissa tarkasteltavissa sanomalehdissä pohditaan Venäjän pohjoisten alueiden varustautumisen seurauksia Suomelle. Ari Rautalan mukaan arktisen alueen sotilaallinen merkitys kasvoi kylmän sodan päätyttyä, koska Venäjälle jäi vain osia Mustasta merestä ja rajoitettu alue Itämerellä. Sotilaspoliittisesti huomio kääntyi luontevasti pohjoiseen missä sijaitsevat lisäksi valtavat luonnonvarat.⁶¹ Sen vuoksi kriittinen infrastruktuuri on Venäjän arktisille alueille ensiarvoisen tärkeää, mikä liittyy Muutosten Venäjä -raportin mukaan asevoimien modernisoimiseen ja pelastustoiminnan kehittämiseen, eikä Venäjän tai muiden rantavaltioiden militarisoimiseen.⁶² Kattavan pelastusverkoston luominen arktisille alueille on epäilemättä ollut yksi painopiste Venäjän avatessa uudelleen neuvostoaikaisia sotilastukikohtia. Mediassa on kuitenkin vuoden 2014 jälkeen korostunut kuva jännitteisestä tilanteesta maailmanpolitiikassa, joka on heijastunut myös arktiselle alueelle:

*”Venäjän ja lännen väliset jännitteet ovat korkeimmillaan sitten kylmän sodan päättymisen Ukrainan kriisin vuoksi.”*⁶³

*”Venäjä on muuttanut suhtautumistaan naapurivaltioihin, ja ilmapiirin kylmentyminen on nähtävissä myös tutkijapiireissä.”*⁶⁴

⁵⁸ Arktisen alueen muuttuneista määritelmistä perusteellisen kuvan antaa esim. Keskitalo, E. C. H. 2002, 43–57.

⁵⁹ Helsingin Sanomat 06.06.2012.

⁶⁰ Helsingin Sanomat 10.08.2015.

⁶¹ Rautala 2013, 12.

⁶² Muutosten Venäjä 2012, 24.

⁶³ Lapin Kansa 17.03.2015.

⁶⁴ Lapin Kansa 10.01.2015. Kommentoijana jutussa oli tutkimusprofessori Monica Tennberg.

”Venäjän ja länsimaiden välille on virittynyt kylmän sodan jännite. Ahdistus kasvaa myös Suomessa, kun Venäjä kasvattaa arktisia joukkojaan ja asearsenaaliaan Suomen koillisrajan tuntumassa.”⁶⁵

Lapin Kansassa analysoitiin realistisesti, että Suomessa ahdistus kasvaa, kun rajan läheisyydessä toiminta aktivoituu. Saman jutun yhteydessä kenraalimajuri Jorma Ala-Sankila kommentoi lähiajan otsikoita ”sotahysteriaksi”.

”Suomen kannattaa seurata tarkasti Venäjän varustautumista ja harjoituksia rajan takana, myös Kuolan alueella. Venäjä puolustaa alueella omia intressejään, mutta pahimmassa tapauksessa tällä puolustamisella saattaa olla vaikutuksia myös Suomeen.”⁶⁶

Kenraalimajuri Ala-Sankila jatkaa toteamalla, ettei Suomeen kohdistu suoranaista uhkaa, mutta *”tosiasia kuitenkin on, että emme voi välinpitämättöminä tarkastella naapurin joukkojen aktivoitumista ja kehitystä Venäjällä.”⁶⁷* Ala-Sankilan lausunnon mukaan Venäjä uhkaa Suomea, mihin ei voida suhtautua välinpitämättömästi. Käytännössä narratiivi aggressiivisesta, uhkaavasta Venäjästä kehottaa suomalaisia ryhtymään toimiin Kuolan niemimaalla ja rajan läheisyydessä tapahtuvan militarisoitumisen takia. Ulkopoliittisen instituutin tutkijat olivat raportissaan samoilla linjoilla todetessaan, että *”perinteinen turvallisuuskonfliktti tekee paluun arktiseen politiikkaan”*.⁶⁸ Heidän mukaansa yleinen epävakaus arktisella alueella on selvästi kasvanut ja turvallisuustilanne heikentynyt.

Toisenlaisia näkemyksiä ovat esittäneet useat mielipidekirjoittajat, joiden mukaan Natoon liittymisellä olisi epävakauttava vaikutus pohjoisilla alueilla. Entinen kansanedustaja Esko-Juhani Tennilä vetää suoran yhteyden mahdollisesta Nato-jäsenyydestä Suomen kannalta huononeviin mahdollisuuksiin tehdä yhteistyötä Venäjän kanssa arktisella alueella.⁶⁹ Toisaalta Venäjän joukot on raja-alueella nähty mahdollisuutena:

”Onko Alakurtin uudelleen varustaminen uhka Suomelle? Takaisin suurvallaksi haluavan naapurin toimet herättävät pelkoja, mutta Lapissa siihen ei ole mitään syytä. Mikäli sotilaat oikeasti palaavat Alakurttiin, noin 6000 asukkaan kylä herää eloon.”⁷⁰

Paikallistasolla mahdollisuuksia korostettiin. Sallan kunnanjohtaja Erkki Parkkinen totesi yksikantaan, kuinka *”Alakurtti ei uhkaa Suomea, se on päivänselvä asia”⁷¹*. Kunnanjohtaja näkee Alakurtin prikaatin avaamisen mahdollisuutena Sallan kunnalle, joka mahdollisesti tuo

⁶⁵ Lapin Kansa 06.12.2014.

⁶⁶ Lapin Kansa 04.04.2015. Näkemyksen esitti maavoimien esikuntapäällikkö, kenraalimajuri Jorma Ala-Sankila Sallassa pidetyssä seminaarissa.

⁶⁷ Lapin Kansa 04.04.2015.

⁶⁸ Venäjän muuttuva rooli Suomen lähialueilla 2016, 47.

⁶⁹ Lapin Kansa 03.06.2013.

⁷⁰ Lapin Kansa 09.03.2014.

⁷¹ Helsingin Sanomat 08.02.2015.

lisää matkailijoita ja ostovoimaa Suomen puolelle. Muutos puhetavassa ja suhtautumisessa on tapahtunut lyhyessä ajassa, sillä vuoden kuluttua näistä positiivista arvioista myös Lapissa todettiin ahdistuksen kasvaneen rajantakaisen aktivoitumisen myötä.

Lehdistön kuva: kansalliset intressit ja energia

Kansallisten intressien turvaaminen sanelee usein yhteistyön syvyyden ja muodot, niin myös arktisen kontekstissa. Vuonna 2009 Ulkopoliittisen instituutin tutkija Lotta Numminen kirjoitti *Helsingin Sanomiin* kansallisten intressien uhkaavan vesittää arktisen yhteistyön.⁷² Tuolloin kaikki viisi arktista rantavaltiota Venäjä, Kanada, Yhdysvallat, Norja ja Tanska olivat lisänneet sotilaallista läsnäoloaan Arktiksella. Numminen totesi, että erityistä huolta muissa rantavaltioissa oli herättänyt Venäjän sotilaallisen toiminnan mahdollinen laajeneminen Jäämeren kansainvälisille alueille ja ilmatilaan, mihin Kanada on vastannut lisäämällä arktisia sotaharjoituksia.

”1990-luvulla korostettiin ympäristöturvallisuutta. Nyt sotilaallinen turvallisuusajattelu on tehnyt paluun. Jäämeren rantavaltioiden lisäksi muun muassa Nato ja Euroopan unioni ovat havahtuneet siihen, että sotilaallinen toiminta alueella lisääntyy ja luo lisää haasteita. [...] Venäjä on ollut aktiivisin. Se aloitti uudelleen strategisten pommikoneiden partiointilennot ja on lähettänyt laivastoaan partiointitehtäviin arktisille vesille. Näyttävän ele oli lipun vieminen Pohjoisnavan alle.”⁷³

Venäjä on todennut puolustavansa kansallisia intressejään pohjoisessa.⁷⁴ Venäjän lipun laskeminen pohjoisnavan aliseen merenpohjaan vuonna 2007 oli symbolinen teko, joka tulkittiin monien poliitikkojen toimesta Venäjän yritykseksi ”valloittaa” Pohjoisnapa. On selvää, että strategisten pommikoneiden partiointi alueella on omiaan lisäämään jännitteitä, mutta edellä olevassa sitaatissa asia esitetään sellaisin sanamuodoin, kuin Nato ja EU olisivat yllättäen *havahtuneet* huomaamaan arktisen alueen kehityksen suunnan. Venäjän kohdalla on pitkälti kyse totutusta puhetavasta, jossa Venäjä nähdään arvaamattomana naapurina. Uhka nousee hallitsevaksi tulkintakehykseksi erityisesti silloin, kun Venäjää käsitellään osana kansainvälistä järjestelmää.⁷⁵

”Arktinen alue on ollut kuin kapseloituna muualla lisääntyvältä jännitykseltä. Nyt on kuitenkin nähtävissä merkkejä, että se voi joutua erityisesti Venäjän ja Naton vastakkainasettelun välikappaleeksi.”⁷⁶

⁷² Helsingin Sanomat 09.02.2009.

⁷³ Helsingin Sanomat 27.03.2009.

⁷⁴ Strategija razvitija Arktičeskoi zony Rossiskoi Federatsii i obesbetšenija natsionalnoi bezopasnosti na period do 2020 goda 2013.

⁷⁵ Ojajärvi & Valtonen 2011, 33.

⁷⁶ Lapin Kansa 31.10.2016. Pääkirjoituksessa viitataan Rovaniemellä vierailleiden Ulkopoliittisen instituutin tutkijoiden Juha Käpylän ja Harri Mikkolan pitämään esitelmään. Lapin Kansan pääkirjoitustoimittaja yhtyy tähän analyysiin, vaikka viittaakin kritiikkiin (ei yksilöidysti), jota tutkijat ovat saaneet tutkimuksensa menetelmiin liittyen.

Vuonna 2009 Venäjä julkaisi turvallisuusstrategian, jossa todettiin ”Venäjän saattavan joutua lähitulevaisuudessa rajoillaan sotiin energiavarojen hallinnasta”.⁷⁷ Jutussa viitataan mahdollisiin energiakiistoihin Kiinan kanssa sekä arktisen alueen energiakiistoihin. Vain muutamaa kuukautta aiemmin *Helsingin Sanomat* otsikoi juttunsa *Jäämeren rantavaltiot pelaavat kuumeisesti arktista strategiapeliä*⁷⁸, missä todettiin Pohjoisen jäämeren rantavaltioiden sopineen toukokuussa 2008 Grönlannissa pidetyssä kokouksessa arktisen kilpajuoksun päättyneeksi: ”Ne [rantavaltiot] halusivat varmistaa, että kiistat arktisen alueen energiavarojen omistuksesta hoidetaan kansainvälisiä sopimuksia noudattaen.”⁷⁹ Pertti Joenniemi kehottikin Itämeren kaasuputken rakentamisesta huolissaan olevia ottamaan mallia arktisesta alueesta, missä kansalliset intressit on työnnetty syrjään.

*”Oppia voitaisiin ehkä ottaa Pohjoiselta Jäämereltä. Elokuussa 2007 venäläinen sukellusretkikunta pystytti pohjoisnavan merenpohjaan, yli neljän kilometrin syvyyteen, Venäjän lipun. Pystytys oli sinänsä pelkkä julkisuustemppu, mutta monet pitivät sitä salakavalana siirtona kilpailussa Jäämeren alla olevista mittavista öljy- ja kaasuesiintymistä. (...) Pohjoisen jäämeren piirissä tajuttiin, ettei siviililuonteisia asioita pidä kytkeä turvallisuuspolitiikkaan, ja siksi koko turvallisuuden käsite jätettiin keskustelujen ulkopuolelle. Pelkojen kierre saatiin näin katkaistuksi”.*⁸⁰

On huomattava, että mielipidekirjoituksissa ja haastatteluissa näkemykset Venäjästä tulevat selkeämmin esiin kuin journalistien kirjoittamissa jutuissa. Sanomalehtien mielipiteelliset jutut ovat kärjekkäämpiä silloin, kun kirjoittajana on joku toimituksen ulkopuolinen henkilö, esimerkiksi asiantuntija tai kansalainen.⁸¹

Venäjä aloitti mannerjalustassa sijaitsevan öljyn ensimmäiset poraukset joulukuussa 2013 Prirazlomnajan öljyesiintymällä, joka sijaitsee Petšoran merellä, noin 60 kilometriä mantereelta koilliseen. Prirazlomnajan nimi tuli Suomessa tunnetuksi, kun Greenpeacen lautalla järjestämään mielenilmaukseen osallistunut suomalainen aktivisti Sini Saarela vangittiin Venäjällä. Keskustelua käytiin aktivistien saamien syytteiden rikosnimikkeistä ja Venäjän oikeuslaitoksesta, mutta suurin kysymys eli arktisen ympäristön tila jäi lopulta sivuseikaksi.⁸²

Suomalaisessa mediassa onkin oltu varovaisia Venäjän energiasektorin, erityisesti arktisen öljyn- ja kaasuntuotannon kriittisen käsittelyn suhteen. Ympäristökatastrofikeskustelu 1990-luvulla liittyi perinteisen teollisuuden päästöihin, mutta muutoin sanomalehdissä ei juuri esiintynyt analyysiä pohjoisen luonnonvarojen hyväksikäytön seurauksista.

⁷⁷ Helsingin Sanomat 14.05.2009.

⁷⁸ Helsingin Sanomat 27.03.2009.

⁷⁹ Helsingin Sanomat 27.03.2009.

⁸⁰ Helsingin Sanomat 06.11.2009.

⁸¹ Ojajärvi & Valtonen 2011, 36.

⁸² HS 20.10.2013.

Pohdintaa median Venäjä-kuvasta arktisen kontekstissa

Tässä artikkelissa olen tarkastellut Venäjä toimintaan arktisella alueella liittyvää keskustelua kahdessa suomalaisessa sanomalehdessä. Uhkan, mahdollisuuden ja toiseuden tulkintakehyksiä sovellettaessa aineistoon, Venäjän arktiseen näyttää liittyvän kaikkia edellä mainittuja. Aineistosta nousi melko selkeästi esiin ne teemat, jotka yleisimmin esiintyvät Venäjän arktisista alueista uutisoitaessa. Näistä yleisin oli ilmastonmuutos. Muut keskeiset toistuvat teemat olivat perinteisiä Venäjä-pelkoon liitettyjä aiheita, kuten sotilaallinen varustautuminen, kylmän sodan perintö, Naton ja Venäjän vastakkainasettelu ja uhkakuvat. Myös Itämeren alueen ja Ukrainan tilanne heijastui arktista aluetta koskeviin näkökulmiin. Paikallisen ja valtakunnallisen sanomalehden uutisoinnissa oli havaittavissa eroja aiheiden painotuksissa. Lapin Kansassa korostui useammin paikallinen näkökulma arktisiin kysymyksiin. Helsingin Sanomissa näkökulma arktiseen oli yleisempi, ”ulkoapäin” tuotettu.

Ympäristökysymyksissä Venäjästä muodostui kahtalainen kuva. Ydinjätteet ja Venäjän saastunut arktinen alue esitettiin pelottavana asiana lähinnä Lapin Kansassa, mihin vaikuttaa todennäköisesti Kuolan niemimaan maantieteellinen läheisyys. Arktisen merionnettomuuden mahdollisuus tuli myös esiin. Toisaalta ympäristöyhteistyön merkitys korostui molemmissa lehdissä ja sitä verrattiin Itämeren ympäristönsuojelun hyviin käytäntöihin.

Ylirajaiset globaalit ongelmat koskettavat Suomea, vaikka meillä ei Pohjoisen Jäämeren rantaviivaa olekaan. Tällä hetkellä meneillään olevassa arktisen boomin ”toisessa aallossa” Suomessa pohditaan tapoja hyötyä arktisen alueen tulevaisuudessa avautuvista, ja jo nyt läsnä olevista taloudellisista mahdollisuuksista. Silti ilmeisin yhteistyökumppani alueella vaikuttaa epävakaalta ja arvaamattomalta. Mediassa esitetty kuva Venäjän toimista pohjoisessa painottuu uhkakuviin, joista esimerkiksi ilmastonmuutos ei kuitenkaan koske yksinomaan Venäjää vaan kaikkia valtioita. Näyttääkin siltä, että ilmastonmuutos esiintyy arktista aluetta käsittelevien aiheiden kehystarinassa lähes poikkeuksetta.

Epävakaus arktisella alueella on lisääntynyt vuodesta 2014 lähtien. Kuvan Venäjästä arktisena toimijana voisi tiivistää eräänlaiseen kauhun tasapainoon. Uhkakuvat arvaamattoman Venäjän toiminnasta, jopa sotilaallisesta konfliktista, yhdistyvät ensin Barentsin yhteistyön (1990-luvulla) ja myöhemmin pohjoisen ulottuvuuden ja arktisen neuvoston tarjoamiin mahdollisuuksiin käydä dialogia Venäjän kanssa. Toisaalta Venäjän aktivoituminen ja sotilaallinen varustautuminen näyttävät pelkoa luovina toimina, jotka voivat todellisuudessa rajoittaa Suomen halukkuutta (kahdenväliseen) yhteistyöhön, vaikka kansainvälisellä areenalla yhteistyö on jatkunut Venäjälle langetetuista talouspakotteista huolimatta. Venäjää koskevat arktiset narratiivit näyttävät vahvistavan, että Venäjä ei ole neutraali aihe uutisjutuissakaan, vaan niissä uusinnetaan ennakkokäsityksiä Venäjästä.⁸³ Pelko ja uhka liittyvät Venäjää koskevaan uutisointiin, oli kyseessä sitten Itämeren piiri tai arktinen alue. Jotta mahdolliset

⁸³ Ojajarvi & Valtonen 2011, 39.

arktista aluetta koskevat kertomukset ja niiden mahdollinen erityisyys saataisiin selville, olisi tärkeää tutkia aihetta laajemman lehtiaineiston pohjalta narratiivisen analyysin keinoin.

Lähteet ja kirjallisuus

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat 1996–1997, 2008–2009, 2012–2016 (HS digitaalinen arkisto)

Lapin Kansa 1996–1997, 2008–2009, 2012–2016 (Suomen Media-arkisto)

Internet-aineisto

Arktinen alue – uusia mahdollisuuksia Suomelle. Kokoomuksen eduskuntaryhmä.
<https://frantic.s3-eu-west-1.amazonaws.com/kokoomus/arktinen-raportti.pdf>.

Barents observer 28.01.2016. Indigenous peoples' organization declared as foreign agents.
<https://thebarentsobserver.com/en/society/2016/01/indigenous-peoples-organization-fined-law-foreign-agents>.

Kai Paananen: Venäjä, Itämeri ja arktinen yhteistyö Suomen mahdollisuuksina, Domus baltica, pulloposti nro 24/2013.
<http://www.centrumbalticum.org/pulloposti/ven%C3%A4j%C3%A4-it%C3%A4meri-ja-arktinen-yhteisty%C3%B6-suomen-mahdollisuuksina>

Lipponen Paavo. Pohjoinen tahtotila. Elinkeinoelämän keskusliitto.
[https://ek.fi/wp-content/uploads/Pohjoinen tahtotila.pdf](https://ek.fi/wp-content/uploads/Pohjoinen_tahtotila.pdf).

Strategija natsionalnoi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii do 2020 goda, 2009.
<https://rg.ru/2009/05/19/strategia-dok.html>

Strategija razvitija Arktitšeskoj zony Rossiskoi Federatsii i obesbetšeniija natsionalnoi bezopasnosti na period do 2020 goda.
<http://government.ru/media/files/2RpSA3sctElhAGn4RN9dHrtzk0A3wZm8.pdf>.

Suomen arktinen strategia 2013. Valtioneuvoston kansalian julkaisusarja 14/2013.
<http://vnk.fi/documents/10616/334509/Arktinen+strategia+2013/fc8d6442-daa6-4e94-b774-84b863393977>.

Suomi tavoittelee kasvua arktisilta merialueilta, Tekes 22.01.2014.
<http://www.tekes.fi/nyt/uutiset-2014/suomi-tavoittelee-kasvua-arktisilta-merialueilta/>

Suomi tarvitsee arktisen yhteistyön ministerin, HS 09.11.2013.

Ukaz presidenta Rossiiskoi Federatsii, No 296, 02.05.2014.
<http://graph.document.kremlin.ru/page.aspx?3631997>.

Zasedanie prezidiuma Gosudarstvennogo soveta No 36, ”Osnovnyje napravlenija gosudarstvennoi politiki v otnoshenii severnyh territorii Rossii”, 28.04.2004.
<http://archive.kremlin.ru/text/appears2/2004/04/28/97302.shtml>.

Tutkimuskirjallisuus

- Ahmed, Sara 2003. Pelon politiikka. Teoksessa: Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.). *Erilaisuus*. Vastapaino, Tampere, 189–211.
- Baev, Pavel 2010. Russia's Arctic Policy. Geopolitics, mercantilism and identity-building. *UPI FIIA, Briefing paper 73*.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2003 (1998, 1. painos). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino, Tampere.
- Harle, Vilho & Moisio, Sami 2000. Missä on Suomi? Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka. Vastapaino, Tampere.
- Karemaa, Outi 2006. Suomalaisen venäläisvihan synty. Teoksessa: Nikula, Jouko (toim.). *Katse Venäjään – Suomalaisen Venäjä-tutkimuksen antologia*. Aleksanteri-sarja 3:2006, 490–512.
- Keskitalo, E. C. H., 2002. *Constructing 'the Arctic'. Discourses of international region-building*. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Koskela, Hille 2009. *Pelkokierre. Pelon politiikka, turvamarkkinat ja kamppailu kaupunkitilasta*. Gaudeamus, Helsinki.
- Laruelle, Marlene 2014. *Russia's Arctic Strategies and the Future of the Far North*. M. E. Sharpe, Armonk New York.
- Lehti, Marko 2003. Geopoliittisen mielikuvituksen tutkimus: tilan ja ajan hallinnan politiikka. Teoksessa: Vilho Harle & Sami Moisio (toim.). *Muuttuva geopolitiikka*. Gaudeamus, Tampere, 110–129.
- McCannon, John 1998. *Red Arctic: Polar Exploration and the Myth of the North in the Soviet Union, 1932-1939*. Oxford University Press.
- Martikainen, Toivo, Pynnöniemi, Katri, Saari, Sinikukka & Ulkopoliittisen instituutin työryhmä. Venäjän muuttuva rooli Suomen lähialueilla. *Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 34/2016*.
- Muutosten Venäjä 2012. *Puolustusministeriö*.
- Nieminen, Hannu & Pantti Mervi 2009. *Media markkinoilla. Johdatus joukkoviestintään ja sen tutkimukseen*. Loki-kirjat, Helsinki.
- Nilsson, Annika E. A 2009. Changing Arctic Climate: More than Just Weather. Teoksessa Shadian, J. M. & Tennberg, M. (toim.). *Legacies and Change in Polar Sciences. Historical, Legal and Political Reflections on the International Polar Year*, Ashgate, 9-33.

Ojajärvi, Sanna & Valtonen, Sanna 2011. Karhun ja kassakoneen naapurissa: journalismin ja kansalaisten venäjät. Teoksessa: Lounasmeri, Lotta (toim.). *Näin naapurista. Median ja kansalaisten Venäjä-kuvat*. Vastapaino, Tampere.

Pietiläinen, Jukka 2011. Venäjä – uhka vai mahdollisuus? Teoksessa: Lounasmeri, Lotta (toim.). *Näin naapurista. Median ja kansalaisten Venäjä-kuvat*. Vastapaino, Tampere.

Raittila, Pentti 2011. Venäjä kansalaismielipiteessä. Teoksessa: Lounasmeri, Lotta (toim.). *Näin naapurista. median ja kansalaisten Venäjä-kuvat*. Vastapaino, Tampere, 125–168.

Raittila, Pentti 2004. *Venäläiset ja virolaiset suomalaisten Toisina. Tapaustutkimuksia ja analyysimenetelmien kehittelyä*. Tampere University Press.

Rautala, Ari 2013. Arktinen alue Venäjän sotilaallisesta näkökulmasta. *Maanpuolustuskorkeakoulu, Strategian laitos, Julkaisusarja 4: Työpapereita № 48*. Helsinki.

Robin, Corey 2004. *Fear. The History of a Political Idea*. Oxford University Press.

Sergunin, Alexander & Konyshov, Valery 2014. Russia in search of its Arctic Strategy: between hard and soft power? *The Polar Journal*, Vol. 4, No. 1, 69-87.

Vihavainen, Timo 2013. *Ryssäviha. Venäjän-pelon historia*. Minerva, Helsinki.

Vihavainen, Timo 2009. Uusi asetelma – Uusi identiteetti? Teoksessa: Timo Vihavainen (toim.). *Venäjän kahdet kasvot – Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Edita, Helsinki, 433–443.

Väliveronnen, Esa 1996. *Ympäristöuhkan anatomia. Tiede, mediat ja metsän sairaskertomus*. Vastapaino, Jyväskylä.

Pelko Pohjois-Karjalan Venäjä-keskustelussa ja -uutisoinnissa

Abstrakti

Suomalaisten Venäjä-kuvista on keskusteltu melko paljon, minkä seurauksena julkisten keskustelufoorumien Venäjä-keskustelut kääntyvät usein käsittelemään itseään. Pitkälle kehittyneissä Venäjä-keskusteluissa on tunnistettavissa pitkä historia: Venäläisyys on ollut lähes koko suomalaisuuden itsetietoisuuden historian ajan keskeinen ”toinen” Suomen kansalliselle identiteetille. Tämä näkyy myös Pohjois-Karjalassa, missä Venäjän läheisyys on osa arkipäivää. Moni maakuntalehti Karjalaisessa ja internetin Suomi24-keskustelufoorumilla Venäjä-keskusteluun osallistunut piti itäistä rajanaapuria lähiperspektiivissä mahdollisuutena, mutta suuressa mittakaavassa uhkana. Venäjä-kuvien pelkoon liittyvistä piirteistä ilmenivät yhtäältä vieraus, erilaisuus, tuntemattomuus sekä toisaalta vaihtelevissa määrissä kyseenalaistetut historian ja ajankohtaisuutisoinnin tulkinnat.

Avainsanat: pelko, Venäjä, toiseus, raja, turvallisuus

Johdanto

Uutisista ja populaarikulttuurista on helppo tunnistaa pelon elementin merkityksellisyyttä¹ eikä tämän perusteella ole yllättävää, kuinka se sävyttää voimakkaasti myös monia julkisten foorumeiden keskusteluja. Pentti Raittila² on nostanut tutkimuksestaan esiin, kuinka hänen haastattelemansa suomalaiset kertoivat Venäjän uhkakuvista erityisesti toisten ihmisten näkemyksinä. Kyseisestä huomiosta ilmenee, kuinka pelko ymmärretään sosiaalisesti jaetun käsityksen kautta olemassa olevaksi, vaikkei sitä tunnistettaisi henkilökohtaisena tunnustettavana ja todennettavana tunteena. Tämä sosiaalisesti jaettu pelko on merkittävä osa suomalaisten Venäjä-käsitysten kokonaisuutta. Tässä artikkelissa tarkastelen Venäjän pelkoon liittyviä käsityksiä, jotka määrittelevät sosiaalisia rakenteita. Pohjoiskarjalalaisia voidaan tarkkailla Venäjän pelko-käsitteen asiantuntijoita raja-alueen läheisyyden auktoriteetillaan ja tähän positioon osa keskustelijoista itsensä hahmottikin. Soveltamalla Foucault'n menetelmällä rajoitan tämän artikkelin näkökulmaa pelon käsitteeseen, sosiaalisiin rakenteellisiin, uhkien tulkintaan sekä normien imperatiiveihin. Pelon käsitysten sosiaalista puolta on tärkeää kyseenalaistaa. Pelosta voi tulla itseään toteuttava ennustus³, se yhdistetään

¹ Kts. esim. Altheide 2003, 37.

² Raittila 2011, 137–138.

³ Ferraro 1995.

usein muukalais-vihamielisyyteen ja ennakkoluuloihin, minkä lisäksi sitä voidaan käyttää vallan sekä ihmisten harhauttamisen välineenä.⁴

Tässä tutkimusartikkelissa selvitän Venäjä-pelkojen diskursseja Pohjois-Karjalan maakuntalehti *Karjalaisen* sekä saman alueen Suomi24-verkkofoorumin sisältöjen avulla. Valtioiden raja-alueeseen kuuluvan maakunnan julkinen keskustelu kertoo arkipäiväisen ympäristön, kansallisesti sekä kansainvälisesti jaettujen mediakuvien sekä kollektiivisen muistin yhteyksistä. Venäjä-kuvien kokonaisuudesta se kuitenkin kuvaa vain kapeaa osa-aluetta. Tämä tutkimus liittyy kahteen projekti-kokonaisuuteen, jossa olen mukana: Venäjä-käsitykset Euraasiassa (*Perceptions of Russia Across Eurasia: memory, image, conflict, PREMIC*) sekä Globaalin turvallisuuden monikerroksiset rajat (*The Multilayered Borders of Global Security, GLASE*). Näihin projekteihin liittyen tämän artikkelin tematiikka käsittelee kansallisten ja alueellisten Venäjä-kuvien ”kipupisteitä” sekä turvallisuuden aihepiirin sosiaalista määrittelyä.

Asiayhteydet

Tutkimani aineisto kohdistuu Pohjois-Karjalan julkisille foorumeille. Pohjois-Karjala on maantieteellisesti Suomen itäisin maakunta ja sitä voi luonnehtia raja-alueeksi tai jopa ”syryjäseuduksi”⁵. Niirala-Värtsilän raja-asema erottaa ja yhdistää Suomea Venäjältä ja Karjalan Tasavallasta. Taloudellisesti Pohjois-Karjala hyötyi erittäin paljon Venäjä-kaupan kasvusta erityisesti 2000-luvulla. Vuoden 2014 jälkeen alueen Venäjän kauppa on vähentynyt ruplan ostoarvon ja kansainvälisen tilanteen aiheuttamien kauppajäätteiden myötä, mikä on vaikuttanut heikentävästi alueen taloustilanteeseen.⁶ Aiemmat tutkimukset raja-alueiden asukkaista antavat viitteitä siitä, ettei itärajan läheisyys ole Suomen kansallisessa mittakaavassa selvästi vaikuttanut ihmisten positiivisiin tai negatiivisiin asenteisiin Venäjää kohtaan.⁷

Ensisijaisena tutkimusaineistonani käytän Pohjois-Karjalan maakuntalehti *Karjalaisen* yhteensä 139 paperinumeroa aikavälillä 1.7.–15.11.2016⁸, sekä Suomi24-verkkofoorumin Pohjois-Karjalan keskusteluosastolta 22 viestiketjua aikaväliltä 24.2.2014–17.11.2016⁹. Lähteistä molemmat omaavat vertaistensa joukossa valta-aseman alueen suosittuina

⁴ Weeks 2015, 702.

⁵ Pohjois-Karjalan väestötiheys on kansallisessa mittakaavassa vähäistä, sillä sen väestö ikääntyy ja työttömyysprosentti on 17.1. Niiranen 2016; Pohjois-Karjalan Maakuntaliitto 2017. Työttömien osuus työvoimasta %, maaliskuu 2017.

⁶ Nieminen 2016, 115–122.

⁷ Tutkimusta nuorisosta ja iäkkäistä rajaseudun asukkaista ks. Jukarainen 2000; Laurén 2012.

⁸ *Karjalaisen* menekki vuonna 2014 oli 39 024. *Karjalainen* 2015, 4. Suuri osa sen mielipideosaston kirjoituksista oli lukijoiden lyhyitä tekstiviestejä, joihin viitataan tässä artikkelissa lyhenteellä ”SMS”.

⁹ Sisällytän tähän tutkimukseen verkkokeskusteluja Suomi24:stä huomioidakseni paremmin etnisyyttä-käsitykset sekä suhteuttamisen muihin väestöryhmiin, joita ei käsitelty *Karjalaisessa* valitsemallani tutkimusajavälillä. Koska ulkomaalaisuuteen liittyviä keskusteluja oli Suomi24:ssä paljon, keskityin peilaamaan läheltä ja kaukaa eri syiden vuoksi Suomeen tulleiden ryhmien eroja. Tämän vuoksi tarkensin keskusteluiden asiayhteydeksi venäläisyyteen pakolaisuuden. Hain aineiston 9.–29.11.2016 Suomi24:n Pohjois-Karjalan keskustelualueelta hakusanoilla ”venäläinen” tai ”venäläiset” ja ”pakolainen” tai ”pakolaiset”.

keskustelufoorumeina. Pelko -ja uhkakäsityksiin keskitetyn näkökulmani vuoksi artikkelini ei anna niiden kummankaan Venäjä-kuvista kokonaiskuvaa.

Vaikka sanomalehtien lukeminen on vähentynyt, suomalaiset lukevat edelleen kansainvälisessä mittakaavassa verrattain paljon ja lehdistöllä on vahva alueellinen profiili.¹⁰ Alueellisia sanomalehtiä pidetään paikallisen ”me-tuntemuksen” rakentajina ja niiden Venäjä-aineisto on useammin kokemuserusteista kuin kansallisesti orientoituneilla lehdillä.¹¹ Aikaisemmissa suomalaisissa lehdistötutkimuksissa tutkijat ovat tukeutuneet Greyn ja Brownin teesiin suhteuttaa lehtien mielipideosasto julkiseen mielipiteeseen ”usvaisena heijastuksena”.¹² Tästä artikkelista ei voi siis tehdä yleistäviä johtopäätöksiä vaan sen tarkoitus on havainnoida erilaisia pelko-käsityksiä sellaisinaan. Yleisö-/mielipideosaston kirjoitukset ovat tilan puutteen vuoksi lyhyitä ja kärjekkäitä. Niillä pyritään journalististen periaatteiden mukaan antamaan ”ääni” lehden lukijoille ja kuvaamaan mielipideilmastoa tasapainoisesti. Lehdissä julkaistavat kirjoitukset kuitenkin käyvät läpi toimituksen suodattimen, ennen kuin osa niistä pääsee ”julkiseen tilaan”.¹³ Erityisesti verrattuna virallisiin poliittisiin ja liike-elämän uutisartikkeleihin, yleisöosaston keskustelu Venäjästä on sanomalehdissä ilmennyt sävyiltään huomattavasti negatiivisempänä ja menneisyyden merkityksiä korostavana.¹⁴

Verkkofoorumeiden ominaispiirteitä havainnollistaa se, että esimerkiksi suomalaisten Venäjä-kuvia laajasti käsitelleen *Näin naapurista* -kirjan monipuolisissa tutkimuksissa ei erottunut avoimesti Venäjä-vihamielisiä näkemyksiä muutoin kuin verkkoaineistoissa¹⁵. Verkko keskusteluille on ominaista, että mielipiteitä ilmaistaan vähemmän suodatettuina kuin lehtien mielipideosastoilla, mikä ilmeni myös omassa tutkimusaineistossani. Näiden keskusteluiden vihamielistä taipuvaisuutta muuttua provosoivaksi ja riiteleväksi voi väittää dominoivan niiden tyylilajia, minkä vuoksi niiden yhteiskunnallista merkitystä on vähätelty¹⁶. Kuten sanomalehtien mielipidepalstojen tekstiviestit, myös verkkokeskustelijat esiintyivät usein anonyymeina. Tästä huolimatta, mikäli kirjoittajat eivät muuta väittäneet, he assosioituvat lukijoille perusolettamuksella alueellisesti profiloituneen keskustelufoorumin vuoksi pohjoiskarjalaisiksi¹⁷.

Tutkimukseni aikakonteksti sijoittuu vuoden 2013 jälkeiseen aikaan, jolloin Euroopassa voidaan väittää tapahtuneen suurin muutos ulko- ja turvallisuuspoliittisessa perspektiivissä sitten Neuvostoliiton romahtamisen. Käsitys tästä muutoksesta oli tutkimusmateriaalini perusteella ilmeinen. Venäjän tunnuksettomat erikoisjoukot miehittivät Krimin niemimaan Ukrainalta ja Kreml julisti sen kansanäänestykseen vedoten osaksi Venäjän Federaatiota keväällä 2014. Suomi yhdessä Euroopan Unionin ja eräiden muiden valtioiden kanssa tuomitsi

¹⁰ Lehtisaari&kump. 2012, 12.

¹¹ Ojajärvi&Valtonen 2011, 24.

¹² esim. Laine 2015; Ojajärvi&Valtonen 2011.

¹³ Laine 2015, 98.

¹⁴ emt., Lounasmeri 2011; Ojajärvi&Valtonen 2011.

¹⁵ Lounasmeri (ed.) 2011.

¹⁶ Ojajärvi&Valtonen 2011, 50–51.

¹⁷ Tutkimuseettisistä syistä viitataan verkkokirjoittajiin heidän käyttämistään nimimerkeistä huolimatta tässä artikkelissa vain esittämällä kirjoituksen vuoden ja kuukauden.

tapahtuneen kansainvälisen oikeuden vastaisena ja nämä tahot asettivat Venäjää kohtaan sanktioita, joihin Venäjä on vastannut vastasanktioillaan. Lisäksi Venäjän asevoimat ovat ilmeisesti, mutta omilta tahoiltaan asian pääosin kieltäen osallisia sotaan itäisessä Ukrainassa vuodesta 2014 lähtien¹⁸ sekä virallisesti osallistuneet sotaan Syyriassa. Etenkin Ukrainaan liittyneiden tapahtumien voidaan olettaa vaikuttaneen vuoden 2016 MTS:n mielipidekyselyn tuloksiin: Kyselyyn vastanneista suomalaisista puolet arvioi Venäjän vaikutuksen Suomen turvallisuuteen olevan negatiivinen, kun vuonna 2010 näin vastasi 28 prosenttia¹⁹. Toisaalta, eräiden tutkimusten mukaan suomalaisten venäläisiin liitetyt vierauteen perustuvat ennakkoluulot ja pelot ovat vähentyneet hitaasti lisääntyneiden henkilökohtaisten kohtaamisten seurauksena²⁰.

Ihmisten Venäjä-kuviin on mahdollisesti välillisesti vaikuttanut myös vuonna 2015 selvästi lisääntynyt pakolaisten määrä Euroopassa ja Suomessa. Pohjois-Suomen Venäjän vastaisilla raja-asemilla tapahtui tähän liittyen odottamaton tapahtumasarja, kun Venäjän rajaviranomaiset päästivät yllättäen raja-alueelle 1 741 Suomeen pyrkivää turvapaikanhakijaa loppuvuonna 2015 ja alkuvuonna 2016. Rajalle päästäminen tapahtui valtioiden välisten sopimusten puitteissa, mutta vuosikymmenien vakiintuneen käytännön mukaan raja-alueelle ei ollut aiemmin päästetty ihmisiä ja suomalaiset viranomaiset pelkäsivät voimavarakapasiteettiaan hoitaa tilannetta²¹.

Ajoittaakseni tutkimukseni Krimin liittämisen jälkeiseen aikaan, olen hakenut internet-keskusteluita vuoden 2014 alusta lähtien. Hakusanani määrittivät tutkimusaineistoni keskusteluita Suomi24:ssä pakolais- ja maahanmuuttoteemoihin. *Karjalaisen* aikarajaus alkaa työresurssistani johtuen heinäkuun alusta loppuen marraskuun 15. päivään 2016, jolloin USA:n presidentinvaalien tuloksesta oli keskusteltu viikko. Useana päivänä tänä aikana sanomalehden mielipideosaston keskustelua merkittävästi määrittäneet Venäjään liittyneet uutisteemat olivat konflikti -ja skandaaliliitännäisiä²².

Aiemmassa aihetta käsittelevässä Suomessa tehdyssä laadullisessa tutkimuksessa on monilla tavoin osoitettu, kuinka Venäjä-pelot perustuvat monikerroksisiin Venäjän maakuviin. Niihin vaikuttavat tiedotusvälineet, omat sekä tarinankerronnalla välitetyt kokemukset, koulujen oppikirjat²³ ja populaarikulttuuri²⁴. Suomalaisten Venäjä-pelkoa on tutkittu siihen voimakkaasti liitännäisen vihan näkökulmasta erityisesti historiantutkimuksessa. Sodan jälkeisinä vuosina Neuvostoliittoon liittyvien negatiivisten aiheiden käsittelyä rajoitettiin

¹⁸ Walker Shaun 2015 <https://www.theguardian.com/world/2015/dec/17/vladimir-putin-admits-russian-military-presence-ukraine>.

¹⁹ MTS 2016, 23.

²⁰ Esim. Laurén 2012, 56.

²¹ *Karjalainen* 17.10.2016, Yle 30.8.2016 <http://yle.fi/uutiset/3-9128359>.

²² Aikajakson keskeisiä teemoja olivat Sotšhin olympialaisten doping-syytökset, Venäjän Itämeren kautta Kaliningradiin siirtämät Iskander-ohjukset, venäläiskoneiden ilmatilaloukkaukset Suomessa, Amerikan presidentinvaaleihin puuttuminen sekä Donald Trumpin valinnan mahdolliset vaikutukset maailmanpolitiikkaan. Median uutisoinnin voidaan väittää olevan yleisesti konfliktipainotteinen ("No news is good news") ja Jukka Pietiläinen onkin esittänyt, etteivät määrällisesti tarkasteltuna suomalaiset Venäjä-uutiset ole erityisen negatiivisia. Pietiläinen 2011, 189.

²³ Esim. Länsiluoto 2008; Kivioja 2016.

²⁴ Kts. esim. Immonen 1987.

julkisilta foorumeilta niin sanotun suomettumisen hengessä. Tästä huolimatta Matti Klingen²⁵ esseekokoelma toimi aiheen merkittävänä keskustelun avaajana jo 1970-luvulla. Klingen perässä myös monet muut historioitsijat ovat ajoittaneet ”syvän historiallisen” tai ”kansallisen Venäjä-vihan” selvimmäksi luontikaudeksi itsenäisyyden jälkeiset ensimmäiset vuosikymmenet²⁶. Klingen teesi vihan ideologisesta perustasta on luonut myöhemmässä tutkimuksissa jakolinjaa eri perspektiiveissä sen mukaan, onko suomalaisten historiallista Venäjä-vihaa tulkittu enemmän poliittis-ideologiseksi²⁷ vai etniseksi muukalaisvihamielisyydeksi²⁸. Poliittis-ideologinen tulkinta sopii geopoliittisen uhkakuvan käsitykseen, eli uhkaan Suomen suvereniteettia kohtaan. Suvereniteetti viittaa *kansan* täysivaltaisuuteen²⁹, minkä vuoksi Venäjän geopoliittista uhkaa on voitu käyttää Suomen kansallisen identiteetin omakuvan luomisessa sekä sen ylläpitämisessä³⁰.

Sanna Ojajärven ja Sanna Valtosen tekemässä suomalaisen lehdistön analyysissä Venäjän uhkakäsityksinä korostuivat sotilaallinen uhka, historiassa nähdyt laajentumispyrkimykset sekä Venäjän omaehtoinen toiminta suhteessa muihin. Paikallislehdet käsitelivät eniten paikallisia turvallisuuskehyksiä, kuten rekkajonojen aiheuttamia ympäristöhaittoja. Lisäksi Ojajärvi ja Valtonen korostavat, että Venäjä-uutisoinnille yleinen toiseusraami ilmentää yleistä käsitystä maan arvaamattomuudesta ja siihen liittyvää eksplikoimatonta uhkakuva³¹. Jukka Pietiläinen³² on arvioinut satunnaistenkin skandaali-uutisartikkeleiden voivan vaikuttaa lukijoiden mielissä kehittyvään Venäjä-kuvaan enemmän kuin määrältään useammat neutraalit ja positiiviset artikkelit. Muihin länsimaihin verrattuina Jussi Laine on arvioinut suomalaisten Venäjä-kuvien olevan vakaita ja varautuneita perustuen historialliseen varautuneisuuteen, jota voi näkökulmasta riippuen kutsua realismiksi tai peloksi³³.

Kirsi Laurén on tutkinut iäkkäiden Venäjän läheisen rajaseudun asukkaiden pelkoja heidän kirjoittamissaan narratiiveissa. Hänen mukaansa vanhat valtioiden rajat ja sodan pelko ovat pysyneet rajaseutujen ihmisten mielissä. Jokapäiväisessä elämässään ihmiset eivät erityisesti huomioineet valtioiden rajan läheisyyttä eikä pelko hallinnut heidän elämäänsä. Kuitenkin alueen ihmiset kokivat pelottavien muistojen kertomisen ja välittämisen itselleen tärkeiksi³⁴.

Tässä artikkelissa pyrin laadullisella tutkimuksella lisäämään käsitystä siitä, millä perusteella lähellä Venäjää asuvat ihmiset käsittävät Venäjä-pelon ja uhkakuvien olevan perusteltavissa. Diskurssianalyysin avulla kuvaan strukturoituja ideoita ja uskomuksia, jotka määrittävät ihmisten käytöstä ja antavat oletuksia siitä, mitä, kuka ja miten voidaan hyväksyttävästi sanoa

²⁵ Klinge 1972.

²⁶ Tänä aikana julkisuudessa toimivat järjestöt loivat ideologista ulkoista viholliskuvaa uuden valtion ja sisällissodasta hajaantuneen kansakunnan yhtenäistämiseen sekä identiteetin vahvistamiseen (emt.).

²⁷ Vihavainen 2013.

²⁸ Karemaa 1995.

²⁹ Andersson 2007, 40.

³⁰ Moisio 1998; Laine 2015.

³¹ Ojajärvi&Valtonen 2011, 26, 31–32, 36. Heidän käyttämänsä aineisto perustui kuuteen suomalaislehteen vuosien 2006–2010 aikana.

³² Pietiläinen 2011, 188–189.

³³ Laine 2015, 109.

³⁴ Laurén 2012.

jotakin. En pyri kuvaamaan aineistoni mielipide- tai uhkaskaalaa, arvioimaan pelkojen aiheellisuutta, yleistettävyyttä tai aiheen yksilöiden tunteiden syväpsykologista puolta. En myöskään sitoudu analyysissäni mihinkään ennalta osoitettuun yksittäiseen määritelmään pelosta, koska käsite on sosiaalisessa ymmärryksessä moniselitteinen.

Soveltamani foucault’lainen diskurssianalyysi³⁵ painottaa diskurssien valtaa rakentaa ja poissulkea totuuskäsitysten kautta vaihtoehtoisia ymmärrys-, oikeutus- ja toimintamalleja. Menetelmän mukaisesti totuusväittämien näennäisen ”objektiiviset ja ikuiset” pakottavat puolet kyseenalaistetaan huomioimalla kielen totuuskäsitysten jatkuva kehittyminen neuvotteluprosessien kautta aika- ja paikkasidonnaisesti. Menetelmän periaatteen mukaan diskurssien valta itsessään määrää lausuntoa riippumatta sen lausujasta, minkä perusteella käsittelen lausuntojen merkityksiä erillään kirjoittajien henkilöistä. Tämä sopii aineistoni mielipidekirjoituksissa usein läsnä olevaan anonymiteettiin. Foucault’laisessa teoriassa pelon rooli nousee esille esimerkiksi siinä, kuinka juuri pelko saa ihmisen alistumaan suvereenille vallalle³⁶. Pelon vuoksi ihmiset siis hyväksyvät vapauksiensa rajoittamisen vastineeksi turvallisuudesta. Käytännössä tämä voidaan nähdä turvallisuudesta vastaavien auktoriteettien ja instituutioiden voimaannuttamisena, suhteessa vastaavasti heikentyviin yksilönvapauksiin liittyen muun muassa turvatarkastuksiin tai verotukseen ja muihin ”kansalaisvelvollisuuksiin”. Asioita esitetään turvallisuuden aihepiiriin kuuluviksi usein ikään kuin vaihtoehdottomana luonnollisina prioriteetteina, mitä on tärkeää kyseenalaistaa³⁷. Tässä tutkimuksessa olen kysynyt aineistoltani, millaisia ovat ne uhat³⁸, joilla Venäjään liittyvien asioiden turvallistaminen perustetaan. Minkälaista käyttäytymistä ja toimijoiden rooleja se luo? Pelot voivat perustua tunteisiin tai virheelliseen tietoon, mutta myös hyvin loogisiin johtopäätöksiin, jotka nekin ovat kontekstisidonnaisia.

Seuraavaksi analysoin aineistossani ilmenneitä yleistettäviä, ei tapauskohtaisia pelkokäsityksiä. Aloitan tutkimalla sitä, mikä mahdollistaa pelon historian, suurvaltakäsityksen ja paikkasidonnaisuuden aspekteissa. Näistä potentiaalinaläkökulmista jatkan analysoimaan venäläisen toiseuden diskursseja suhteessa pelkokäsityksiin. Viidentenä tarkastelen keskustelujen metatasolta sitä, millaista profiilia ja tulkintaa Venäjän pelko-käsite luo suomalaisista. Ennen artikkelin lopun pohdintakappaletta arvioin vielä lyhyesti sitä, minkä vuoksi osa potentiaalisiksi uhiksi tulkittavissa olevista ilmiöistä ei resonoinut tutkimusaineistoni keskusteluissa.

Historian kipupisteitä

Karjalaisen ja Suomi24:n Venäjään yhdistetyt uhka- ja pelkokuvat perusteltiin usein historian eri aikakausien valikoivan muistelun, henkilökohtaisten kokemusten ja päivän uutisten

³⁵ Husa 1995.

³⁶ Hänninen 2010, 86.

³⁷ Kuvaukseni viittaa turvallistamisen (*securitization*) -käsitteeseen. kts. Buzan, Wæver, Wilde 1998.

³⁸ Uhka: odotettu (tuleva) harmi, joka pohjustuu olosuhteista johdatettavaan päättelyyn. Eränen 2001, 5.

summana³⁹. Jussi Laineen arvion mukaan muihin maakuvin verrattuna Suomalaisten Venäjäkuvat ovat poikkeuksellisen ideologisoituneita. Niitä on siis pyritty muokkaamaan eri aikakausien tarpeiden mukaan niin, että ne tukisivat mahdollisimman hyvin maan poliittista päätöksentekoa⁴⁰. Tähän liittyen monien analysoimieni keskusteluiden argumentaatiosta ilmeni usko paitsi siihen, kuinka Venäjää voi ymmärtää historian perusteella, myös siihen että ”historian opetukset” soveltuvat ajattomasti sellaisinaan nyky-Venäjään. Millaisia uhkamahdollisuuksia historiatulkinnat määrittävät?

Tunnettu sanonta ”maantieteelle Suomi ei mahda mitään” viittaa Venäjän läsnäolon ja sen vaatimusten ajasta riippumattomaan pysyvyyteen. Sami Moisioin tutkimus on osoittanut, kuinka historiallinen Venäjän geopoliittisen uhkakuvan ylläpitäminen oli tunnistettavissa Suomessa jopa 1990-luvulla, kun Neuvostoliiton ideologiset ja sotilaalliset uhkat olivat näennäisesti hävinneet⁴¹. Raattilan mukaan osa suomalaista Venäjä-uhkakuvista on luonnehdittavissa vuosisataiseksi syvän historialliseksi myyttiseksi peloksi⁴². Vaikka tämä näkemys voi pitää paikkansa ihmisten mielikuvissa, se ei tarkoita, että julkikuva venäläisten ja suomalaisten yhteisestä historiasta olisi kokonaisuudessaan vaaran sävyttämä ja siten pelottoman yhteiselon poissulkeva. *Karjalaisen* historiaan liittyvissä artikkeleissa Venäjän vallan aikaan (1812–1917) liittyneet tekstit sekä niihin liittyvät keskustelut kuvasivat Venäjää neutraalisti ja jopa positiivisesti. Sen sijaan *Karjalaisen* ja Suomi24:n kirjoituksissa Venäjän uhan historiallinen pohja painottaa selkeästi sotien jälkeistä Neuvostoliittoa ja ”Putinin aikaa”⁴³.

Talvi- ja jatkosotaan liittyvissä *Karjalaisen* artikkeleissa Neuvostoliitto ja neuvostoliittolaiset esitettiin usein melko kasvottomina artikkeleiden keskittyessä lähinnä sodan olosuhteista selviämään pyrkineisiin suomalaisiin. Sotien syistä ja syyllisistä ei lehtiartikkeleissa otettu kantaa, mutta tekstiviestipalstalla ja varsinkin Suomi24:ssä Neuvostoliitto (tai Venäjä) nähtiin roistovaltiona viitaten sotiin ja rauhanehtoihin. Suoraan sotahistoriaan liittyneistä lehtiartikkeleista erityinen vaarallisuus liittyi neuvostoliittolaisiin piirteisiin vain joensuulaisen bloggaaja Pentti Straniuksen näkökulmakirjoituksessa ”Lisälehtiä vaiettuun sotahistoriaan” Lieksa-osiossa 5.10. Hän esitti ja pohti Juha Pohjosen kirjaa *Sodan ja rauhan rajalla – Väli rauhan uhrin (1940–1941)*. Kirja kertoo välirauhan aikana Neuvostoliiton kaappaamista itäraja-alueella liikkuneista suomalaisista, jotka joko toimitettiin vankileireille tai katosivat. Kirjoituksessaan Stranius myös perusteli kirjaotsikon perusteella arvaamattomasti vaarallisen Neuvostoliiton toimintaa selittämällä, että osa kaapatuista saattoi olla vakoojia. Hän lisäksi muistutti raja-alueen sotahistorian muista aroista aiheista⁴⁴, joihin muun muassa Pielisjärven

³⁹ Tämä tapa on liitettävissä riskiteoriaan, jonka mukaan ihmiset luottavat usein heuristisiin päätelmiin kausaalisuudesta: A voidaan tulkita riskiksi B:stä, mikäli niiden nähdään muistuttavan tai edustavan toisiaan (Eränen 2001, 12). Esimerkiksi korkeaksi ja akuutiksi tulkittu turvallisuuspoliittinen riski antoi syyn pelkoon.

⁴⁰ Laine 2015, 95, 97.

⁴¹ Moisio 1998.

⁴² Raattila 2011, 126.

⁴³ Viittaukset ”Putinin ajasta” liittyivät erityisesti 2010-lukuun, mutta lisäksi myös Tšetšenian sotiin.

⁴⁴ Stranius mainitsi suomalaisten sotilaiden pyrkimyksen katkaista Muurmanneradan (mikä olisi auttanut natsi-Saksaa), Lieksan Mätäsvaaran malmikaivoksen toimitukset Saksan aseteollisuudelle sekä saksalaissotilaiden ja venäläisten sotavankien suomalaismorsiammet ja lapset.

siviileihin kohdistuneet partisaani-iskut: ”On käsittämätöntä, että Putinin Venäjällä ja Venäjän Karjalassa partisaanien tekemiä siviilien murhia Pielisjärven maastossakin juhlietaan jonkinlaisina ”sankaritekoina””.

Vaikka nämä mainitut historian kipupisteet muodostavat vain pienen osan sanomalehden kokonaiskuvasta, ne mahdollistavat raja-alueen suomalaisille potentiaalisen samaistuttavan ”me” -uhrikuvan. Tähän liittyen Laurén on kirjoittanut, kuinka useat itärajan ihmisten pelot ovat perustuneet kollektiiviseen kulttuuriperäiseen ylisukupolviseen muistiin⁴⁵. David Altheiden mukaan pelko ja uhri liittyvät toisiinsa yhteisöllisen vallan, vastuullisuuden ja identiteetin kautta niin, ettei pelkoa voi olla ilman varsinaisia tai potentiaalisia uhreja⁴⁶. Yhteisölliseen samaistumiseen viittaava valikoiva muisti oli tunnistettavissa useissa tekstiviestipalstan kirjoituksissa. Elokuussa Krimillä tapahtui väitetty provokatiivinen ammuskelu, mikä *Karjalaisessa* 12.8. julkaistussa tekstiviestin kirjoituksessa yhdistettiin Neuvostoliiton vuonna 1939 Mainilassa lavastamaan hyökkäysoperaatioon, jonka verukkeella neuvostojohto julisti sodan Suomelle: ”*Mainilan laukauksia kuultu Krimin suunnalta*”. Myös 3.8. julkaistussa tekstiviestissä Baltian maiden ja Suomen saama kutsu Moskovaan turvallisuusneuvotteluihin yhdistettiin 30-luvun loppuun: ”*Palasi mieleen 77 vuoden takainen aika*”. Kirjoituksesta ilmenee normatiivinen logiikka siitä, kuinka 77 vuoden takaisten Neuvostoliiton toimien perusteella voidaan arvioida tunnusmerkkejä Venäjän sotilaallisesta vaarallisuudesta ja uhan konkretisoitumista nykyolosuhteissa. *Karjalaisen* artikkeleissa pelkotilan ajankohtaisuus yhdistettiin muun muassa Suomen reserviläisliiton jäsenmäärän nopeaan lisääntymiseen (19.9.) sekä kirjailija Ilkka Remeksen kirjoihin assosioituun realismiin tunteeseen⁴⁷ (25.9.).

Neuvostoliittolainen uhka ja hirmuvalta henkilöityivät kirjoituksissa usein Josef Staliniin ikään kuin symbolina olettaen hänen merkityksensä olevan (suomalaisille) lukijoille selittämättä selvä. Neuvostoliitosta sisäistetyt uhkakuvat liitettiin kuitenkin usein myös Stalinin jälkeisen ajan aikaiseen neuvostojärjestelmään. Suomen täysvaltaisen itsemääräämisoikeuden menetys Neuvostoliitolle sodan tai vallankaappauksen kautta ilmeni kylmän sodan lehtiartikkeleissa jopa selvempänä maailmankuvaaramina kuin toiseen maailmansotaan liittyneissä teksteissä. Esimerkiksi 3.9. Kekkonen syntymäpäivänä *Karjalaisen* julkaisemassa artikkelissa hänen kirjoitettiin pelastaneen Suomen Neuvostoliiton ”ahmaisulta”. Väite Suomen uhasta tulla ahmaistuksi esitettiin varauksetta, ei perustuen näyttöön konkreettisista valloitus suunnitelmista, vaan ilmeisesti oletukseen Neuvostoliiton luonteesta. Geopoliittisen uhan lisäksi Neuvostoliiton muistelu liittyi myös arkipäiväiseen yhteiskunnan kontrolliin. Päivän politiikassa yksilön vapautta uhkaaviksi tulkitut toimet, kuten suomalaisviranomaisten suunnitelmat henkilöautojen käytön seuraamisesta, rinnastettiin uutisten kommentoinnissa ”neuvostoliittolaisiksi ideoiksi”.

⁴⁵ Laurén 2012, 43–44.

⁴⁶ Altheide 2003, 42, 45.

⁴⁷ Remeksen kirjat kertovat usein fiktiivisiä tarinoita, joihin liittyy Venäjän uhan elementti Suomessa.

Suurvaltauhat

Ajankohtaiseen kansainväliseen politiikkaan liittyen pohjoiskarjalalaiset ilmaisivat keskustelufoorumeilla pelkonsa suurvaltojen välistä konfliktia kohtaan. Tämä ajankohtaisuus mahdollisesti vähensi keskustelijoiden huomiota vastaavasti joiltakin arkea lähemmiltä Venäjään liittyviltä huolilta⁴⁸. Avoimen suurvaltakonfliktin lisäksi *Karjalaisessa* ja *Suomi24:ssä* ilmaistuihin huoliin kuului Venäjälle mieleiseksi uskotun kylmän sodan tapaisen kansainvälisen järjestyksen syntyminen. Tämä järjestys käsitettiin suurvaltojen jakamana ja hallitsemana maailmana, missä ne käyttäisivät valta-asemaansa sekaantumalla pienempien valtioiden politiikkaan (itsemääräämisoikeuteen).

Logiikka sille, miksi nyky-Venäjää tulkittiin samalla tavalla kuin Neuvostoliittoa ilmeni aineistossani monien keskustelijoiden sisäistämien suurvaltadiskurssien kautta. Näihin diskursseihin sisältyvän normin mukaan suurvalloilla on omat ”luontaiset” intressinsä, taipumuksensa ja huolenaiheensa, joihin kuuluu ulkomaiden asioihin puuttuminen osana suurvaltojen välistä kilpailua. Tämän ajatuksen mukaisesti myös länsivaltojen tekemistä valloituksista muistutettiin, kun haluttiin järkeillä Venäjän toiminnan olevan normaalia. ”Venäjä normaalina suurvaltana” -käsitteen mukaan Suomea suositeltiin palaamaan kylmän sodan aikaiseen Mannerheimin, Paasikiven ja Kekkonen ”Venäjää ymmärtävään viisauteen”:

”Millaista viisautta tänä päivänä edustaa näkemys liittyä sotilasliitto Natoon, joka yksiselitteisesti koetaan Venäjällä vihollisena? Silloinhan jälleen olemme piirittämässä Pietaria ja uhkaamassa koko Luoteis-Venäjää, onhan meillä 1 300 kilometriä yhteistä rajaa. Jos Venäjä kokee sen uhkaksi, se reagoi siihen riippumatta siitä, mitä me ajattelemme. Kuten on nähty Ukrainassa. Niinpä herääkin kysymys, eikö historiasta pitäisi oppia, kuten Mannerheim teki (tarjosi valtiosopimusta NL:lle, alueen turvaamiseksi). Eikä lähteä uudelleen hetken huumassa piirittämään Pietaria minkään liittolaisen kansa.” (Mielipide 15.8.)

Kokonaisuudessaan myös *Karjalaisen* päivän uutisten artikkelit korostivat Venäjään liittyvissä uutisissa klassista valtio-keskeistä geopoliittista aihepiiriä ja tulkintaa, kuten voimapolitiikkaa, sotaa ja poliittisen järjestelmän kehitystä. Tulkintani mukaan näiden artikkeleiden uhkakuvat eivät kuitenkaan perustuneet poliittisen analyysin kriittisyyteen tai paheksuntaan, vaan Venäjän sotilaallista voimaa ja valmiutta havainnollistaviin kuviin.

Pääkirjoituksissa, toimittajien kommentoissa ja muutamissa tekstiviesteissä tuli ilmi näkemys Venäjän halusta purkaa nykyinen maailmanjärjestys ja palauttaa kylmän sodan aikakauden tapainen etupiirijako, mikä ymmärrettiin geopoliittisena uhkana Suomelle. Vaikka Venäjä on virallisilta tahoilta kritisoitu nykyistä yksinapaista USA:n johtamaa maailmanjärjestystä,

⁴⁸ Tällaisia vaihtoehtoja aikajakson uutisissa olivat kaksoiskansalaisten virkakelpoisuuden suunniteltu rajoitus, venäläisturismin vähentyminen ja maa- sekä kiinteistökaupat, jotka ovat aiemmin herättäneet huomiota suomalaisilla julkisen keskustelun foorumeilla.

perustui aineistossa argumentoitu etupiirijako enemmän tulkintaan Kremlin antamista signaaleista ja toimista kuin lausunnoista. Pääkirjoituksissa ilmenevä käsitys Suomen ”mukavuusalueesta” sen kahdenvälisessä suhteessa Venäjään oli vallitsevien olosuhteiden säilyminen. Monissa kirjoituksissa uskottiin, että USA:n kiinnostuksen mahdollisesti ”vetäytyessä” Itämeren alueelta, Venäjä haluaisi täyttää sen jättämän valtatyhjiön lisäämällä vaikutustaan muun muassa Suomessa. Nämä uhkakuvat tiivistyivät *Karjalaisen* artikkelissa 10.11., jossa venäläisen kohukansanedustaja ja puoluejohtaja ”Suomen syöjä-Žirinovski” esitettiin isossa kuvassa juhlistavan maljalla Trumpin valintaa Yhdysvaltojen presidentiksi.

Tulkintamahdollisuus Venäjän tavoitteista laajentaa valtaansa toisiin valtioihin avautuu ainakin ulkomaan uutisoinnista. *Karjalaisen* oman toimituksen tekemät ulkomaan uutisartikkelit⁴⁹, joissa Venäjä mainittiin, liittyivät usein valtiollisiin vaaleihin, erityisesti Venäjällä ja USA:ssa, mutta myös Bulgariassa, Georgiassa, Moldovassa ja Montenegrossa. Venäjä esitettiin ”eri puheiden ja syytösten mukaan” potentiaalisena piilossa olevana vaaleihin sekaantujana USA:ssa ja Montenegrossa (28.9. ja 1.10.). Georgian parlamenttivaalien ennakkosuosikkina olevasta puolueesta kirjoitettiin neutraaliin sävyyn, että se ajaa parempia Venäjä-suhteita (6.10.). Moldovan uuden Euraasian talousunioniin haluvan presidentin puolestaan kuvattiin tarjoavan kansalleen ”Putinin rautanyrkkiä” (12.11.). Montenegrossa päätös maan Nato-jäsenyydestä oli aiheuttanut Venäjän ulkopoliittikan johtajien kylmällä sodalla pelottelevia vastalauseita ja oppositiomellakoita, ”joita ainakin maan länsimielinen hallitus piti Venäjän masinoimina”. Jutussa haastateltu Montenegron puolustusministeriön Nato-osaston johtaja kertoi Venäjän vaikuttavan myös Serbian ortodoksikirkon kautta (28.9.). Lukuun ottamatta Georgiaan liittyvää artikkelia, eri maiden vaaliehdokkaiden ”venäläismielisyys/-myönteisyys” liitettiin lähinnä negatiiviseen suhtautumiseen EU:ta ja Natoa kohtaan. Sellaiset esimerkit, jossa Venäjän etunäkökohdat vastaisivat selvästi suomalaisten näkökulmasta toivottua kansainvälisten ongelmien ratkaisua, olivat harvinaisia niin uutisissa kuin keskusteluissakin.

Venäjän liittymistä muiden maiden vaaleihin ei yhdistetty uutisartikkeleissa suoraan Suomea koskettavaksi. Uutisagendasta voi arvella sitä, mitä toimitus olettaa uutisten lukijoiden merkittäviksi mielenkiinnon kohteiksi tai huolen aiheiksi. Venäjä oli kuitenkin ymmärrettävissä poliittisena ”toisena” Suomeen liitetyle länsimaalaiselle demokratialle ja toimivan toistuvasti tätä järjestelmää vastaan. Keskusteluissa Venäjän poliittista järjestelmää luonnehdittiin ajoittain ”putinismiksi” ja se yhdistettiin uhaksi ihmisten hyvinvoinnille, rehdeille vaaleille ja liberaalille politiikalle: ”*Kaikkialla, missä Venäjä ”auttaa”, vallitsee sekasorto, köyhyys ja kurjuus. Venäjällehan se on luonnollista omiin oloihinsa verraten.*” (SMS 1.10.)

Tutkimusaineistoni ainoat avoimesti Venäjä-vihamieliset lausunnot Suomi24:ssa yhdistän pelon syväkulttuurisen tasoon⁵⁰. Vaikka näissä lausunnoissa ei ollut foorumin tarjoamasta

⁴⁹ Moni *Karjalaisen* ulkomaan (ja turvallisuus-) aiheisista uutisartikkeleista oli hankittu muilta tietotoimistoilta, kuten STT:ltä.

⁵⁰ kts. Raittila 2011, 126.

kirjoitustilasta huolimatta paljoo perusteluja, ne vaikuttivat perustuvan rotuajatteluun ja uskomukseen sivilisaatiollisesta barbarismista. Tähän viittasivat kuvaukset huonosta käytöksestä, epäjärjestyksestä, korruptiosta, rikollisuudesta ja sotaisuudesta. Samoilla ”kunnollisen kansan standardeilla” myös puolustettiin venäläisiin kohdistuvien pelkojen aiheettomuutta kirjoituksissa, jotka kertovat venäläisten tekevän töitä ja maksavan veronsa Suomessa: ”*Edellä mainitut kansallisuuksien edustajat (maahanmuuttajat Venäjältä ja Virosta) ovat töissä tai kouluissa*” (Suomi24, tammikuu 2015). Toisaalta, joissakin näistä puheenvuoroista nostettiin etniseltä ja uskonnolliselta perustalta muslimipakolaiset venäläisiä suuremmaksi uhkaksi suomalaiselle yhteiskunnalle, jolloin Venäjä nähtiin mahdollisena ”yllättävänä” liittolaisena:

”Tähän asti on Suomalaisia peloteltu venäläisillä ja Venäjällä, mutta mistäspäin ne ongelmat tulivatkaan, EU:n kautta, eihän tässä pitänyt näin käydä, EU:sta piti kaikkea hyvää. Saattaa olla että kohta joudumme pyytämään apua Venäjältä meidän ongelmiimme, tämä ei tarkoita sitä että kannattaisin Venäjän politiikkaa, pitäisi erottaa Venäjän virallinen politiikka ja tavalliset venäläiset ne ovat 2 eri asiaa.”

(Suomi24,12/2015)

Tällaisissa kirjoituksissa viitattiin olosuhteiden muuttumisen perusteella uudelleen arvioitavissa olevaan suomalaiseen kulttuuriin kohdistuvaan uhkaan, jonka perusteella Venäjän pelko tulisi korvata islamin pelolla. Aineistostani on vaikea päätellä, olivatko näiden keskustelijoiden omat aiemmat Venäjä-pelot muuttuneet tällaisen uudelleenarvioinnin perusteella. Osassa kirjoituksia oli tunnistettavissa yhtäläinen muukalaisviha tai ennakkoluulo niin venäläisiä, islaminuskoisia kuin kaikkia muitakin ei-suomalaisiksi eroteltuja ryhmiä kohtaan.

Maantieteellinen läheisyys

”Ruotsille se [sotilaallinen yhteistyö Suomen kanssa] merkitsee altistumista vaaroille. Ruotsin näkökulmasta tämä yhteistyö tarkoittaa puolustuspolitiikan painopisteen siirtymistä kauemmaksi itään ja suoraan kohti Venäjän rajaa”⁵¹.

Edellä on lainattu Ruotsissa tehtyä turvallisuusselvityksen arviota mahdollisesta sotilaallisesta yhteistyöstä Suomen kanssa käsitellyt *Karjalaisen* pääkirjoitus. Se kuvaa sisäistettyä korrelaatiota Venäjän maantieteellisen läheisyyden ja turvallisuusuhan välillä. Tavallaan ristiriitaisesti tähän kansainväliseen kuvaan peilautuu kuitenkin *Karjalaisessa* usein kuvattu Pohjois-Karjalasta käsin koettavissa oleva lähialueen Venäjä (Niirala-Värtsilän raja-alue, Karjalan tasavalta sekä venäläiset turistit), joka ilmeni suhteessa turvallisena ja läheisenä eikä sitä kuvattu asevoimia esittäville kuvilla. Lähialueen Venäjään liittyvät huolet käsitettiin

⁵¹ *Karjalaisen* pääkirjoitus 11.9.

olevan pohjoiskarjalalaisille yleensä enemmän ymmärrettävissä ja Suomesta käsin hallittavissa, kuin kansainväliseen ”suurvalta-Venäjäan” liittyvät huolet.

Venäjän läheisyyden vaikutus uhkaan näkyi siis kaksijakoisena. Itärajan tuntumassa olevat ihmiset *Karjalaisen* uutisartikkeleissa ja mielipidekirjoituksissa eivät ilmaisseet tuntevansa enempää syytä huoleen kuin he tunsivat muuallakaan Suomessa tai Itämeren alueella. Toisaalta elokuun lopulla puolustusministeri Jussi Niinistö aloitti julkisen keskustelun Ahvenanmaan turvallisuuspoliittisesta asemasta. *Karjalaisen* pääkirjoituksessa 20.10. tämä tilannepäivitys todettiin tarpeelliseksi ”ilmapiirin kiristymisen vuoksi”. Kyseinen keskustelu resonoi myöhemmin tekstiviestipalstalla: ”*Miksi ei Suomen päättäjät huomaa, miksi Venäjä tuo jokialukset Itämerelle? Tietysti tiukan paikan tullen se tekee krimiläiset Ahvenanmaalle.*” (SMS 3.11.)

Rajavartiolaitoksen resurssipulasta uutisoitu ja keskusteltu uhkakuva ymmärrettiin kohdistuvan alueelliseen turvallisuuteen eikä niinkään selvästi geopolitiittiseen. Huolta esitettiin tilanteen vaikutuksista alueelliselle työllisyydelle ja kaupalle. Toisaalta, eräässä internet-keskustelussa Venäjän rajalta ”vuotavien”, lähinnä Lähi-idästä lähtöisin olevien pakolaisten perusteella nostettiin esiin raja-alueen asukkaiden terveyteen ja omaisuuteen kohdistuva vaara: ”*Rajan lähellä asuvilla on fyysinen vaara, räiskaukset, murrot, varkaudet, ryöstöt, taloihin sisään tunkemiset, jne...*” (Suomi24, tammikuu 2016). Vahvoja valtionrajoja toivovissa kirjoituksissa ilmenee Altheiden⁵² esittämän pelon diskurssin vaikutus. Näissä kirjoituksissa käsitys puutteelliseksi nähdystä Suomen rajavalvonnasta merkitsi haavoittuvaisuutta, potentiaalisia uhreja ja käsitystä asioiden hallitsemattomuudesta.

Rajan lähistön asukkailla ymmärrettiin olevan oma erityinen käsityksensä Venäjän uhasta. *Karjalaisen* 12.10.2016 numeron Tohmajärvi-osioon haastateltu paikkakuntalainen kertoi, kuinka muualta Suomesta vierailulle tulleet ystävät Neuvostoliiton aikana aina kysyivät, että ”eikö itärajan läheisyys pelota”. Haastateltava ilmeisesti vähätteli oletettua pelkoa, mutta mainitsi sitten, että rajavartiolaitoksen läheisyys luo turvallisuutta. Tästä voi päätellä, että pelkoa tunnettaisiin, mikäli Suomen turvallisuushenkilöstöä ei olisi ollut paikalla. Kysymyksen esittäminen ja loppuhuomautus vartiostosta voivat viitata edellä mainittuihin ulkoistettuihin pelkoihin, jotka tässä tapauksessa kerrotaan kuuluvan raja-alueen ulkopuolella asuville suomalaisille.

Vieraus, arvaamattomuus sekä Venäjä ja venäläiset

”Toiseus” on Venäjä-kuvia käsittelevän kirjallisuuden toistuva teema. Tämä on myös havaittavissa siinä ilmeisyydessä, jolla suhtautuminen Venäjään vieraana, erilaisena ja vaikeaselkoisena dominoi sen tulkintaa⁵³. Vierauteen liittyvä epävarmuus lisää mahdollisuutta

⁵² Altheide 2003, 39.

⁵³ Lukijoiden etäisyyden tunne Venäjää kohtaan, verrattuna esimerkiksi amerikkalaisiin, saattaa johtua siitä, että *Karjalaisessa* ja *Suomi24:ssä* käytetyissä perusteluissa Venäjän toiminnalle käytettiin verrattain harvoin venäläisiä lähteitä. Ilmeisen kielimuurin lisäksi on huomattava, etteivät varsinkaan venäläiset viranomaistietolähteet ole usein saatavilla yhtä helposti kuin monet länsimaalaiset lähteet. Kts. de Smaele 2009.

pelon yksilölliseen kokemukseen kohtaamastansa uhasta⁵⁴, jonka lisäksi se vaikuttaa myös riskiarvioihin⁵⁵. Yhteisten sosiaalisten normien puuttumisen ja samaistumisen ongelmallisuus heikentää puolestaan luottamuksen luomista⁵⁶. Venäjä-pelkojen diskurssien kannalta on tärkeää arvioida, kuinka venäläisen toiseuden vierautta suomalaisuudelle luodaan ja toisinnetaan sekä miten se vaikuttaa tulkintoihin.

Karjalaisen ulkomaan uutisoinnissa Venäjä esitetään usein kansainvälisen suurvaltapolitiikan ”pelaajana”. Journalistien analyttinen tulkinta Venäjän toiminnasta korosti usein sen aikeiden ja tavoitteiden läpinäkymättömyyttä sekä toisinaan symboliikkaa ja vaikeaselkoisuutta⁵⁷. Joissakin pääkirjoituksissa ja keskusteluissa muistutettiin kuinka Venäjä voi reagoida arvaamattomin ja ei-toivotuin tavoin, pohjautuen siihen, että he (Venäjän hallinto) ovat erilaisia kuin ”me” (suomalaiset tai länsimaalaiset). Lukijoiden etäisyyden tunne Venäjää kohtaan, verrattuna esimerkiksi amerikkalaisiin, saattaa johtua siitä, että *Karjalaisessa* ja Suomi24:ssä käytetyissä perusteluissa Venäjän toiminnalle käytettiin verrattain harvoin venäläisiä lähteitä. Ilmeisen kielimuurin lisäksi on huomattava, etteivät varsinkaan venäläiset viranomaistietolähteet ole usein saatavilla yhtä helposti kuin monet länsimaalaiset lähteet.⁵⁸

Luottamuspuolan ja keskinäisen ymmärtämättömyyden uhat nähtiin molemminpuoliseksi. Esimerkiksi Euroopan yhtenäisyyden kunniaksi tehty EY-lipun liputuksen (10.7.) pelättiin *Karjalaisessa* tulevan Venäjällä väärin tulkituksi sitä vastaan kohdistettuna propagandahyökkäyksenä. Suomen pelättiin halustaan huolimatta voivan suututtaa Venäjän. Toisaalta Venäjän sotilaallista toimintaa Itämerellä tulkittiin symbolisena viestintänä. Tämä perustui erityisesti venäläisviranomaisten kiistämiin hävittäjien ilmatilaloukkauksiin, jotka suomalaisten viranomaistietojen mukaan olivat kuitenkin kiistämättömiä. Myös keskusteluissa usein toistuva erimielisyys Venäjä-pelon aiheellisuudesta liittyy sen nonverbaalisten signaalien tulkintaan. Venäjän ymmärrettiin jopa itse haluavan johdattaa muita harhaan. Esimerkiksi *Karjalaisen* uutisessa 4.8. puolustustutkimuslaitos FOI:n tutkimusjohtaja epäili Kremlin Itämeren maille lähettämän neuvottelukutsun tarkoitusta, ”koska Venäjälle voi olla tärkeämpää neuvottelujen aloittaminen kuin lopputulos”.

Suomalaisten Venäjä-pelkoon viitattiin suoraan vain harvassa *Karjalaisen* uutisessa, mutta tuolloin pelkoa saatettiin kyseenalaistaa ja tulkita pelkääjien tietämättömyyteen perustuvaksi. Yksi näistä tapauksista oli 4.10. julkaistu artikkeli suomalaisten nuorten haluttomuudesta lähteä Venäjälle vaihto-opiskelijaksi. Ilmiön syyksi vihjattiin Venäjän tuntemattomuuteen ja vierauteen liittyvä karsastaminen, mitä myös kyseenalaistettiin tarpeettomana Petroskoista ja Pietarista kokemusta hankkineen opiskelijan haastattelussa. 14.10. julkaistussa uutisessa maanpuolustusjuhlassa puhunut kenraalimajuri puolestaan rauhoitteli huolta Venäjän

⁵⁴ Laurén 2012, 43.

⁵⁵ Ennalta-arvaamattomien asioiden kohdalla yksi riskiarvio yleistetään jokaiseen tapaukseen. Mikäli ennalta-arvattavuus on puolestaan korkea, osuvat riskiarvot paremmin validien uhkien kanssa yhteen. Lisäksi riskiarvioon vaikuttaa ihmisten ”ankkuroidut” ennakko-oletukset lopputuloksesta. Eränen 2001, 13, 21.

⁵⁶ Nooteboom 2012, 14.

⁵⁷ Myös akateemisista tutkimuksissa on tulkittu Venäjän hallintotavan olevan erityisen läpinäkymätön. Esim. Ledeneva 2015.

⁵⁸ Kts. de Smaele 2009.

lisääntyneestä sotilaallisesta läsnäolosta Itämerellä ”turhana hämmästelynä”. Hän selitti sotilasjoukkojen lisäämisen olevan odotettavaa silloin, kun ”*Suomen alueella nähdään jatkuvasti harjoittelevia vieraita joukkoja*”. Tämä järkeily korostaa edellä mainittua ideaa, jossa huolen ytimeksi ei sinänsä välttämättä käsitetä Venäjän sotilaallisen voiman lisääntymistä Suomen lähellä, vaan niiden toimintaan yhdistetty ennalta-arvaamattomuus ja Suomen mahdollisuudet vaikuttaa niihin. Tämän perusteella tieto siitä, että Venäjän intressit ovat suomalaisittain ymmärretty legitiimeinä ja toiminta ennustettavana, voisi vähentää pelon tunnetta.

Osaltaan Venäjään liitettyä ennalta-arvaamattomuutta perusteltiin näkemyksellä Venäjän institutionaalisen epävakaudesta. Kaksi päivää Duuman vaalien jälkeen *Karjalaisen* pääkirjoituksessa 20.9. Venäjän arveltiin voivan muuttua arvaamattomiin suuntiin lähitulevaisuudessa huolimatta vaalituloksen viittaamasta nykyisen eliitin vallan lujuudesta. Väistämätön vallan vaihto Vladimir Putinin presidenttiyden jälkeen tulkittiin riskialttiina, koska sille ei nähty olevan institutionaalista pohjaa. Venäjän arvaamattomuuden pelkoon viittasi myös useissa kirjoituksissa ilmaistu pessimistinen suhtautuminen siihen, mitä seuraa kansainvälisen dynamiikan muutoksista uuteen ja tuntemattomaan suuntaan. Tällaisia spekulatioita herätti Trumpin presidenttiys sekä Venäjän ja Turkin suhteiden lähentyminen. Suomi24:n keskusteluissa mainittiin lisäksi myös viranomaisten korruption tekevän Venäjästä sisäisesti heikosti hallitun ja siten arvaamattoman (tammikuu 2016).

Venäjän toiseutta voi lisätä useissa tapauksissa epäsuorat, mutta asiayhteydessä helposti tunnistettavat viittaukset sen osallisuudesta eri asioissa⁵⁹, kuten ”Suomen ja Ruotsin yhteisissä Ahvenanmaata koskevissa turvallisuusintresseissä”, ”Itämeren muuttuneessa turvallisuusympäristössä” tai ”epäilyttävissä ulkomaalaisten kiinteistökaupoissa”:

”(SUPOn) eduskunnalle toimittama lausunto sanoo nyt virallisesti ja ääneen sen, mistä yksittäiset kansanedustajat, virkamiehet ja tavalliset kansalaiset ovat puhuneet jo pitkään: huolen venäläisten epärationaalisilta näyttävistä maakaupoista --- Toki virallisissa asiakirjoissa puhutaan yhä diplomaattisesti ulkomaalaisista, mutta huolen suunta on kaikille selkeä, ja se on itä.”⁶⁰

Muutamassa ilmeisen herkkäluontoisissa tapauksissa, kuten MH17-turmaan liittyneissä BUK-tutkinnan uutisoinneissa⁶¹, Venäjään viitattiin korostetun varovaisesti. Vaikka tämä tehdään *Karjalaisessa* luultavasti varovaisuuden ja korrektiuden nimissä, vihjaileva uutisointi on saattanut edesauttaa Venäjään liitetyn vierauden ja vaaran tunnetta lukijoille. Arkojen asioiden tabu-luonteisuus julkisuudessa liitettiin myös Neuvostoliiton ”YYA-Suomen pelokkaaseen

⁵⁹ Altheiden mukaan pelko sulautuu ja assosioituu eri aiheisiin ajan myötä niin, ettei pelosta tarvitse ennen pitkää puhua, siihen voidaan viitata epäsuorasti 2003, 37.

⁶⁰ Karjalainen 4.11., pääkirjoitus.

⁶¹ Syyskuussa uutisoitiin Keskusrikospoliisin tehneen kansainvälisen tutkijaryhmän pyynnöstä simulaatioita BUK-ohjuksilla auttaakseen tutkimuksissa MH17-matkustajakoneen alas ampumisen syistä, joihin Venäjä liittymistä oli epäilty.

hiljaisuuteen”⁶². Tämän tabun ylläpitäjiksi yhdistettiin mielipidekirjoituksissa ja Suomi24:ssa ”suomettuneet Venäjän sympatisoijat”. Toisaalta, joissakin kirjoituksissa puolestaan syytettiin suomalaisia tiedotusvälineitä pelon lietsomisesta Venäjää kohtaan. Niiden kerrottiin raportoivan Venäjästä epätasapainoisesti uhkia korostamalla.

Karjalaisen ja Suomi24:n mielipidekirjoituksissa Venäjän ymmärrettiin käyttävän uudenlaisia ja odottamattomiakin keinoja vaikuttaa Suomessa ja muualla ulkomailla niin sanotun ”hybridisodan” kontekstissa. Ukrainassa Venäjän käyttämien tunnistamattomien joukkojen lisäksi tällaisina keinoina mainittiin ”informaatioisota” ja pakolaisten yllättävä päästäminen Suomen vastaiselle rajalle. Uhan erikoisuuteen perustuen kirjoittajat saattoivat jättää perustelematta, mitä lopulta pelätään tapahtuvan ja millä perusteella, koska ”mitä vain voi tulla rajan takaa”.

Keskusteluissa ilmeni yleinen oletus siitä, että osa suomalaisista uskoo kaiken pahan tulevan idästä, minkä vuoksi useat Venäjää kritisoivat kirjoitukset pyrkivät erikseen tarkentamaan, ettei heidän uhkakuvansa ole kaiken kattava: *”Kaikki paha ei tule idästä, mutta Venäjän toimet aiheuttavat varmasti suurta huolta päättäjissämme ja tavallisissa kansalaisissa.”* (*Karjalainen*, mielipide 26.7.) Uhka- ja pelkokuvien geopolitiikkakeskeisyyden korostamisella pyrittiin perustelevaan etenkin sitä, ettei kirjoittajalla ollut mitään venäläisiä ihmisiä vastaan sinänsä, vaan heidän hallintoaan. Tähän saattoi liittyä myös se, miksi Kremlin ajaman ja suomalaisten usein kritisoiman ja tuomitsevan ulkopolitiikan nauttimaa kansansuosiota venäläisten keskuudessa ei keskusteluissa mainittu. Ainakin pelon diskursseihin sopisi, ettei siitä puhuttu juuri soveliaisuuden vuoksi.

Asioiden ”geopolitisoitumista” pelättiin useissa asiayhteyksissä liittyen paitsi paluuseen kylmän sodan etupiirijakoihin, myös uusien elämänalueiden sekaantumista turvallisuus- ja suurvaltapolitiikkaan. Huoli siitä, että Kreml voi liittää turismin osaksi geopolitiikkaa keinovalikoimaansa esitettiin pääkirjoituksessa 11.8., viitaten Turkkiin, jonne venäläisturistit lakkasivat matkustamasta maiden väliin tulehduttua. *Karjalaisen* uutisessa 22.9. kerrottiin ruotsalaisviranomaisten epäilystä, että venäläiset vakoojat olisivat teeskennelleet turisteja vakoillakseen Ruotsin sotilasharjoituksia. Pääkirjoituksessa 4.11. kerrottiin huolista, jotka liittyivät strategisten kiinteistöjen kaupan rajoittamiseen venäläisiltä:

”Pitkään venäläisten puuhien esiin nostamista suitsi se, ettei Suomessa haluttu lisätä venäläisiä turisteja ja ostosmatkailijoita kohtaan tunnettavaa rasismia. He eivät saa olla epäluulon kohde nytkään”.

Tutkimusaineistossani mainittiin kertaalleen (maaliskuu 2014, alle kuukausi Krimin miehityksen jälkeen) pelko, joka kohdistuu venäläisiin Suomessa ”viidentenä kolonnana”: *”venäläiset tulevat tänne ainoastaan sen takia, että Puuttini saa syyn tuoda sotilaansa tänne*

⁶² Esimerkiksi kulttuuriosaston artikkeli 25.10. Unkarin kansannousun 60-vuotispäivästä kertoi kuinka Suomen lehdistön kirjoituksissa ei saanut viitata itänaapurin (Neuvostoliittoon).

niitä suojelemaan”. Kyseisessä keskustelussa ilmaistiin myös huoli siitä, että tällaista leimaamista käytettäisiin venäläisiin kohdistuvan muukalaisvihan lisäämiseen:

”Sinä ryssävihainen ihminen, mene itseesi ja mieti sitä tosiasia, että elämä saattaa yllättää monellakin tavoin ja silloin ystävä rotuun, syntymäpaikkaan, sukupuoleen, ikään katsomatta voi olla tärkeä sinun itsesi kannalta.” (emt.)

Näissä keskustelujen metatasolla esitetyissä pelon kritiikeissä viitattiin näiden käsityksien perustuvan usein todellisuudesta irrallisiin vierauden myytteihin. Monien suomalaisten oletettuja pelkoja perusteltiin aiheettomiksi vertaamalla niitä kirjoittajan omaan henkilökohtaiseen ”todelliseen” kokemukseen venäläisistä ja Venäjästä. Esimerkiksi Suomi24:ssa tammikuussa 2016 väitteeseen venäläisten muukalaisvihamielisyydestä syynä pakolaisuudelle Venäjältä vastattiin huomauttamalla *”Kas kummaa. Ei minua vain. Hyvät on olleet olot minulla venäjällä.”* Näissä puheenvuoroissa kiistetyn väittämän uskottiin perustuvan pelkonsa realiteettien sijaan tosiasiasia ihmisten peiteltyihin ennakoasenteisiin.

Turvallisuuspoliittinen keskustelu ja pelolla leimaaminen

Olen edellä maininnut, että osa *Karjalaisessa* ja Suomi24:n kirjoituksista, etenkin pääkirjoitukset suosivat konservatiivisesti hallitsevaa kansainvälisten asiain tilaa suurten muutosten sijaan. Toisaalta, monet Suomen turvallisuuspolitiikka käsittelevät mielipidekirjoitukset käsittelivät keskeisesti sitä, mitä uhkia ja vaaroja tulisi pelätä ja miten niihin tulee reagoida. Samalla käsitystä Venäjän pelosta käytettiin osoittaessa toisten poliittisten toimijoiden epäluotettavuutta.

Osa turvallisuuspoliittiseen keskusteluun osallistuneista kirjoittajista, vetosi Mannerheimin, Paasikiven ja Kekkonen politiikan mukaisesti pidättäytymään ”länsimaisesta idealismista” tai ”hurmiosta”, tarkoittaen Suomen pidättäytymistä yhteistyöstä USA:n kanssa. Tämän sijaan kehoitettiin pyrkimään diplomaattiseen ”ulkopoliittiseen realismiin” Venäjän kanssa pyrkimällä tai palautumalla puolueettoman aseman suurvaltojen välissä. Tämän linjan vastapuoleksi profiloitunut osa keskustelijoista kritisoi kyseistä suuntausta suomettumisenä ja ideologisenä (usein vasemmistolaisena) Venäjän sympatisointina. Tästä uskomuksesta huolimatta myös niin sanotut suomettumisen diskurssit viittaavat Venäjä-pelkoon, koska Venäjän reaktioiden Suomen transatlantiseen sotilaalliseen yhteistyöhön uskotaan olevan vaarallisia. Amerikan ja Naton reaktioita yhteistyöstä pidättäytymisestä ei puolestaan esitetty uhkana. Lisäksi suomettumisen käsitys ohjaa ilmeisesti pikemminkin suvaitsemaan kuin hyväksymään ja pitämään Venäjästä.

Venäjä-pelkojen rooli Nato-keskustelussa näkyi siinä, uskoivatko kirjoittajat Kremlin kunnioittavan Suomen sotilaallista liittoutumattomuutta vai Suomen olevan vaarassa joutua konfliktiin Venäjän kanssa joka tapauksessa. *”Minä taas nukun huonosti. Jos emme liity Natoon, niin Venäjä on uhka.”* (SMS 10.8.) Näissä kirjoituksissa ilmeni rivien välistä käsitys, ettei Venäjän voida luottaa jättävän käyttämättä sotilaallisten voimasuhteiden epätasapainoon perustuvaa Suomen haavoittuvaisuutta tavalla tai toisella hyväkseen. Etenkin Suomi24:n

keskusteluissa harmiteltiin asevoimien epäsuhdetta ja sitä, kuinka helppoa Venäjän olisi vallata Suomi. Ne, jotka uskoivat Venäjän kunnioittavan Suomen ulkopuolisuutta, kritisoivat puolestaan useammin Yhdysvaltojen, Naton ja Viron konfliktihakuisuutta Venäjän kanssa sekä uskoivat niiden haluavan vetää Suomen mukaansa konfliktiin. Suomalaisen median roolia puolestaan kritisoitiin sekä sen uskaltamattomuudesta kritisoida Venäjää (esim. 11.9.), että Venäjä-pelkojen lietsomisesta Nato-jäsenyyden kannatuksen toivossa.

”Minua ihmetyttää tämä Venäjän uhka. Venäjä on vähentänyt kylmän sodan jälkeen valtavasti asevoimiaan Itämerellä ja sillä on nyt vähemmän kuin Natolla ja Ruotsilla. Olisiko niin että valtamedia luo Venäjä-uhkaa Natokannatuksen vuoksi? Kaupallisista syistä Venäjä ei halua konfliktia Itämeren alueelle. Nato-sopimus pilaa Venäjä-suhteet ja taloudellisesti maksaa. Viholliskuva on tarpeen myös armeijalle: kalliit asehankinnat.”
(Mielipide 13.7.)

Näistä esimerkit havainnollistavat, kuinka Venäjä-keskustelut nousivat usein metatasolle koskemaan keskusteluja itseään. Venäjän pelko nähtiin erityisesti suomalaisten poliittisena pelinä ja huonosti perustellun pelon pelättiin johdattavan ihmisiä huonoihin päätöksiin. Väittelyissä vastaosapuolten loogisuutta ja järkevyyttä kritisoitiin Venäjä-pelon ja länsihurmion tai vaihtoehtoisesti idealismin sumentamiksi. Toinen osapuoli nähtiin joko luomassa keinotekoisia Venäjä-pelkokuvia, jotta liittyttäisiin Natoon tai peloteltavan Venäjän avulla ihmisiä olemaan puhumatta Natosta. Lisäksi Naton vastaiset puheenvuorot usein käsittivät, että heitä peloteltiin hiljaisiksi ”Venäjän trolli” -leiman avulla. Nämä puheenvuorot olivat jo itsessään niin politisoituneita, ettei niissä tyydytty osoittamaan pelkojen tarpeettomuutta, vaan kehoitettiin tekemään ”loogisesti” päinvastoin kuin Venäjää pelätessä tehdään.

Passiiviset uhat

Pelkodiskurssien analyysissä on tärkeää, vaikkakin haasteellista arvioida paitsi sitä, mitä diskurssit mahdollistavat, myös sitä, minkä tulkinnan ja käsitysmahdollisuuden ne sulkevat. Tähän liittyen tutkimusaineistossani oli uhkia, jotka mainittiin uutisissa, tietoartikkeleissa ja mielipidekirjoituksissa, mutta jotka eivät aiheuttaneet keskusteluissa resonointia. Niille ei annettu siis tutkimusaineistoni puitteissa akuutin vaaran, huolen tai pelon merkityksiä. Tällaisia niin sanotusti huolettomia huolenaiheita olivat laajaan turvallisuuskäsitykseen liittyvät rikollisuus, ympäristönsuojelu⁶³ sekä terveysasiat kuten hygienia, sukupuolitaudit ja huumausaineet, jotka vielä 90- ja 2000-luvuilla kuuluivat oleellisesti Venäjän uhkakuviin⁶⁴.

Hieman itselleni yllättäen myös energiaturvallisuus oli yksi keskustelua herättämättömistä aiheista, vaikka *Karjalaisen* ajankohtaisissa uutisissa mainittiin pohjoismaiden

⁶³ 2.7. Aino Rekolan artikkeli Suomen, Norjan ja Venäjän yhteisen luonnonsuojeluvyöhykkeen tarpeellisuudesta

⁶⁴ Moisio 1998 ja Laine 2015, 105

energiariippuvuus Venäjästä (28.9.) sekä Pyhäjoelle suunniteltu ydinvoimalahanke (30.8.)⁶⁵. Nostan tämän energiaturvallisuuskysymysten vaihtoehtoisen uhkakuvan esiin siksi, koska sen huolien voidaan monin tavoin perustella olevan sotilaallisia huolia akuutimpia ja konkreettisempia⁶⁶. Aihe kyllä mainittiin uutisartikkeleissa, mutta siitä huolimatta energiaturvallisuuteen liittyvien uhkien poissaolo keskusteluissa voidaan arvella johtuvan ajankohtaisesta uutisagendasta. Raittila kirjoitti vuonna 2011 haastattelemansa suomalaisten esittäneen huolensa Venäjään liittyvään energia- ja ympäristöturvallisuuteen johtuen samoihin aikoihin tapahtuneesta Fukushima ydinvoimalaonnettomuudesta⁶⁷. Myös Eränen on kirjoittanut, että suomalaiset ottavat ydinvoimaan liittyvät riskit vakavasti, mutta hän lisää siihen liittyvien ahdistuksen ja pelkojen olevan matalampia, mikäli ihmisillä on riittävästi tietoa riskeistä⁶⁸. Tällä perusteella julkiseen keskustelun huolettomien uhkakäsitysten voidaan arvella johtuneen aiheista saatavilla olevan tiedon riittäväksi koetusta määrästä. Tähän viittasi myös aiemmin tässä artikkelissa mainitsemani venäläisen toiseuden käsitettä kyseenalaistanut kokemusperäinen kritiikki.

Johtopäätökset

Muun muassa pohjoiskarjalaisilla keskustelufoorumeilla usein esitetyn uskomuksen mukaan negatiiviset asenteet Venäjää kohtaan ovat tiedotusvälineistä peräisin. Tämän tutkimuksen empiria yhdessä aikaisemmin tehtyyn tutkimukseen osoittaa, että suomalaisten tiedotusvälineiden - tosin tässä tapaustutkimuksessa vain yksi maakuntalehti - esittämät Venäjä-kuvat jättävät tilaa ja vastuuta lukijan omille tulkinnoille, peloille ja toiveille. Aineistoni keskusteluissa ihmisten huolet pohjautuivat pitkäaikaisperspektiiviin siinä mielessä, etteivät keskustelijat viitanneet omien näkemystensä muuttuneen ajankohtaisuutisten ja politiikan seurauksena, vaikka argumentaatioissaan niihin viittasivatkin. Uhkan, vaaran ja pelon käsitykset kumpusivat osaltaan uskomuksesta suurvaltojen pelaamasta ikuisesta valtapelistä, josta pienemmät maat voivat joutua kärsimään johtuen joko huonosta valtion välisten suhteiden hoidosta tai jopa sivullisena uhrina. Tämä käsitys korostaa geopoliittisen uhan yhteydessä erilaisuutta Venäjän ja Suomen välillä vierastaen venäläisyyttä suomalaisuudesta ja länsimaisuudesta. Venäjän toiseuden painottamisesta voi olla vaikea päästä eroon, sillä turvallisuuskeskustelua dominoi helposti suurimman uhan, eli sotilaallisen konfliktin ehkäiseminen ja turvallistaminen. Tällaisesta toiseuden tuottamisesta on vaikea irtautua myös senkin vuoksi, että Venäjän valtion tiedotusvälineiden venäläisyyden narratiivi korostaa sen omaa toiseutta ”länsimaisuudesta”, joista yhdeksi Suomi usein kirjoituksissa profiloitiin.

⁶⁵ Ydinvoimalan laitoksen toimittaa Venäjän valtionyhtiö ja aiheen uutisessa Ulkopoliittisen instituutin selvitys viittasi hankkeeseen sisältyvän paljon riskejä (30.8.)

⁶⁶ Energian käyttö osana ulkopoliittista keinovalikoimaa on suoraan mainittu Venäjän virallisissa strategiadokumenteissa. Venäjän energiastrategia vuoteen 2030; Sen kynnyksellä käyttää energiaa politiikan välineenä on näytön perusteella sotilaallista voimaa matalampi. Sahakyan 2016; Suomi voi politiikallaan sotilaallista turvallisuutta helpommin vaikuttaa energiaturvallisuuteen ja esimerkiksi öljyn ja ydinvoiman käyttöön sinänsä sisältyvät omat ympäristöriskinsä.

⁶⁷ Raittila 2011, 142.

⁶⁸ Eränen 2001, 152.

Vahvistaen tutkimuskirjallisuudessa esitettyjä teorioita epäluottamuksen ja riskin laskemisesta, Pohjois-Karjalan foorumeilla käyty julkinen keskustelu viittasi pelon perustuvan osittain tiedon puutteeseen ja epäluotettavaan vierauteen. Tämä ilmeni perusteluissa, joissa viitattiin Venäjän ulkopoliittikan ennalta-arvaamattomuuteen ja tarkoituksien vaikeatulkintaisuuteen. Mielenkiintoista kyllä, jatkokommenteissa näitä näkemyksiä kyseenalaistettiin sillä, että kyseessä olisi pelko ja tietämättömyys venäläisyyttä ja venäläisiä, ei vain sen hallintoa kohtaan. Tutkimusaineistossa pelot eivät kohdentuneet suoraan venäläistä kansakuntaa kohtaan sinänsä, lukuun ottamatta muutamia keskustelijoita internetissä, minkä tulkitsin enemmän yleiseksi muukalaisvihaksi. Sen sijaan kirjoittajat itse kyseenalaistivat usein kriittisesti suomalaisten ennakoasenteita venäläisiä kohtaan. Vaikka tätä kritiikkiä esitettiin välillä kevyin perustein, se muistuttaa aiheellisesti mahdollisuudesta, että julkisessa tilassa tuomittavat asenteet ja pelot peitetään kaunistellun julkisen retoriikan taakse. Venäjä-pelon ja muiden ennakoasenteiden sekä kipupisteiden ilmaistiin olevan olemassa ainakin yhteisesti tunnistetun käsityksen kautta.

Turvallisuuspolitiikasta käytetty kieli oli usein epäsuoraa ja vihjailevaa, mikä antaa tilaa huonosti perustelluille päättelyille, joita on niille ominaisen epämääräisyyden vuoksi vaikea kumota. Toisaalta vähemmän suodatettu ja uhkafokukseltaan terävämpi Suomi24:n turvallisuuskeskustelu ei aineistoni perusteella tarkoittanut ainakaan pelkäämistä uhkakuvien kaventumista. Sen sijaan Karjalaisessa dominoi ”Suomen pitää varoa tekemisiään, koska Venäjä on arvaamaton” -käsitys useammin kärjistyi muotoon ”Venäjä pyrkii valloittamaan Suomen, joten vahvistetaan rajoja!”. Tutkimuskirjallisuudessa on osoitettu, kuinka käsityksillä Venäjän vieraudesta ja toiseudesta on Suomessa pitkä historia, mihin on merkittävästi kuulunut uhan selittämätön mystiikka. Arvelen kuitenkin julkisessa keskustelussa tulleen aiempaa hyväksyttävämmäksi jättää uhkaväitteiden konkreettiset perustelut ohuiksi sen myötä, kun on yleistynyt käsitys Venäjän uudenlaisesta tuntemattomasta keinovalikoimasta esimerkiksi Ukrainassa.

Venäjä-pelot ovat merkittävältä osin sidottu sen historialliseen geopoliittiseen uhkaan suurvaltana Suomen rajan toisella puolen. Vaikka maantiede on pysyvää, perustuu uhan maantiede ihmisten muistissa verrattain lyhyisiin jaksoihin toisen maailmansodan ajalta ja vaiettuun läsnäolevaan uhkaan kylmän sodan aikana. Historiakuvat leimaantuvat näihin aikajaksoihin, vaikka suuri osa paikallishistoriasta kertoo myös ajoista, jotka eivät antaneet syytä pelkoon. Uhkajaksojen merkityksellisyys nähtiin ilmeisesti kaikista tärkeimmäksi silloin, kun Venäjää pyrittiin ymmärtämään. Moision mukaan aikaan sitomattoman uhkakuvan ylläpitäminen on kuitenkin ollut ”hyvinäkin aikoina” tärkeää kansalliselle identiteetille. Niin historia-artikkeleissa kuin uutisissa ja keskusteluissakin aihepiirin maantieteellinen relevanssi vaikutti käsitykseen uhkien hallittavuudesta. Paikallisissa asioissa suhde Venäjään ja venäläisiin oli tasapainoinen ja keskusteleva siinä, missä valtiokontekstissa suomalaiset esiintyivät useammin olosuhteiden rajoitetusti vaikuttamaan pystyvinä reagoijina ja potentiaalisina uhreina.

Kuten historiantutkimuksessa on Venäjä-pelkoja tulkittu ideologiaa varten valjastetuiksi, myös Pohjois-Karjalan julkisen keskustelun osallistajat tulkitsivat ne ajoittain enemmän

keinotekoisena osana suomalaista sisäistä politiikkaa kuin legitiimeihin uhkiin perustuvina. Näissä väittämissä väärän tiedon ja tunteiden uskottiin manipuloivan ihmisiä erityisesti Natoon, irti Natosta, olemaan hiljaa Natosta tai Venäjästä. Vaikka tiedon puute sekä tässä artikkelissani pitkälti ohittamani tunteet varmasti vaikuttavatkin Venäjä-pelkoihin, olivat ainakin Pohjois-Karjalan julkiseen keskusteluun osallistuvien lausunnot rakentuneet usein monipuolisen tiedon, käsitysten, perspektiivien ja käsitteiden ympärille. Vaikka uhkakuviin liitetty vaarallisuus ja akuuttius voivat vaihtua nopeasti, osoittaa Venäjä-keskusteluiden temaattinen jatkuvuus kuitenkin monissa asiayhteyksissä sen, kuinka tulkinnan mahdollisuuksia määrittävät pelon diskurssit muuttuvat hitaasti monipuolisten prosessien myötä.

Lähde ja kirjallisuus

Internet-lähteet

Karjalainen 2015. Mediatiedot 2016, *Karjalainen*,
<http://www.karjalainen.fi/images/misc/mediatiedot2016-web.pdf> luettu 19.5.2017

MTS. 2016. Suomalaisten mielipiteitä ulko- ja turvallisuuspolitiikasta, maanpuolustuksesta ja turvallisuudesta.
http://www.defmin.fi/files/3573/MTS_mielipidetutkimusraportti_joukku_2016.pdf

Nieminen Jouko 2016. Alueelliset kehitysnäkymät syksyllä 2016. *TEM ja ELY-keskuksen julkaisu 2/2016*
http://www.temtoimialapalvelu.fi/files/2685/Alueelliset_kehitysnakymat_syksy_2016.pdf

Niiranen Kimmo. Meitä on monta, *Pohjois-Karjalan Maakuntaliitto*, julkaistu <http://pohjois-karjala.fi/tilastot-vaesto> luettu 18.5.2017

Pohjois-Karjalan Maakuntaliitto 2017. Työttömien osuus työvoimasta %, maaliskuu 2017. Julkaistu <http://pohjois-karjala.fi/documents/557926/1391580/Ty%C3%B6tt%C3%B6myysprosentti+kunnittain+maaliskuu+2017/e6449f6f-c347-4d1b-af56-75bb0295fc30?version=1.17>

Sahakyan Armine 2016. Belarus Is Latest Target of Russia's Use of Oil and Gas as Geopolitical Weapons. *The Huffington Post* http://www.huffingtonpost.com/armine-sahakyan/belarus-is-latest-target_b_10875636.html luettu 19.5.17

Suomi24 <http://keskustelu.suomi24.fi/paikkakunnat/pohjois-karjala>

Venäjän energiastrategia vuoteen 2030, Energitišeskaĵa strategija Rossii na period do 2030 goda, 2009. 13.11.2009 <http://www.infobio.ru/sites/default/files/Energostrategiya-2030.pdf>

Walker Shaun 2015. Putin admits Russian military presence in Ukraine for first time. *The Guardian* 17.12.2015. Luettu 24.11.2017

Tutkimuskirjallisuus

Altheide David 2003. Notes Towards A Politics Of Fear. *Journal for Crime, Conflict and the Media* 1 (1) 37–54.

Andersson Benedict 2007. *Kuvitellut yhteisöt: Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Vastapaino, Tampere.

Buzan Barry, Wæver Ole, Wilde Jaap de 1998. *Security: a new framework for analysis*. Rienner, Boulder.

Eränen Liisa 2001. Sensible fear: Finnish reactions to the threat of a nuclear accident in Sosnovyi Bor, Russia, Monila Oy, Helsinki.

Ferraro Kenneth 1995. *Fear of crime: interpreting victimization risk*, State University of New York Press, Albany, NY.

Husa Sari 1995. Foucault'lainen metodi. *niin & näin* 3/95, 42–48.

Immonen Kari 1987. *Ryssästä saa puhua...: Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918-39*. Otava, Helsinki.

Jukarainen Pirjo 2000. *Rauhan ja raudan rajoilla: nuorten tilallis- ja identiteettipoliittisia maailmanjäsenyyksiä Suomen ja Venäjän sekä Ruotsin ja Suomen rajojen tuntumassa*. Rauhan- ja konfliktitutkimuskeskus 2000, Helsinki.

Karemaa Outi 1995. Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä: venäläisviha Suomessa 1917-1923. Suomen historiallinen seura, Helsinki.

Kivioja Virpi 2016. Vieras vaan ei vihollinen: Suomalaisten ja saksalaisten maantiedon oppikirjojen venäläiskuva 1933-1944. Historiatieteellinen aikakauskirja *Lähde* 2016, 106–137.

Klinge Matti 1972. Vihan veljistä valtiososialismiin: yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta. WSOY, Porvoo.

Laine Jussi 2015. No news is good news? Making the Finnish public image of Russia. *Geojournal*, 80:93–112.

Laurén Kirsi 2012. Fear in Border Narratives: Perspectives of the Finnish-Russian Border. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 01 December 2012, Vol.52, 39–62.

Ledeneva Alena. 2015. Venäjän epävirallinen hallinto. *Idäntutkimus* 1/2015, 3–14.

Lehtisaari Katja, Karppinen Kari, Harjuniemi Timo, Grönlund Mikko, Lindén Carl-Gustav, Nieminen Hannu & Viljakainen Anna 2012. *Media Convergence and Business Models: Responses of Finnish Daily Newspapers*. Media and Communication Studies Research Reports 4/2012, Helsinki University Print, Helsinki.

Lounasmeri Lotta (toim.) 2011. *Näin naapurista: Median ja kansalaisten Venäjä-kuvat*. Vastapaino, Tampere.

Moisio Sami 1998. Finland, geopolitical image of threat and the post-cold war confusion, *Geopolitics*, 3:3, 104–124.

Nooteboom Bart 2012. The Dynamics of Trust: Communication, Action and Third Parties. Teoksessa *Trust: Comparative Perspectives*. Sasaki Masamichi, Marsh Robert (toim.) Brill Academic Pub. 9–30.

Pietiläinen Jukka 2011. Venäjä ulkomaan uutisoinnin kohteena: Erikoistapaus? Teoksessa Lounasmeri Lotta (toim.) *Näin naapurista: Median ja kansalaisten Venäjä-kuvat*. Vastapaino, Tampere, 171–189.

Raittila Pentti. 2011. Venäjä kansalaismielipiteessä. Teoksessa Lounasmeri Lotta (toim.) *Näin naapurista: Median ja kansalaisten Venäjä-kuvat*. Vastapaino, Tampere, 125–168.

Weeks Brian 2015. Emotions, Partisanship, and Misperceptions: How Anger and Anxiety Moderate the Effect of Partisan Bias on Susceptibility to Political Misinformation. *Journal of Communication* 65 (2015) 699–719.

Kirjoittajat

KM Terhi Halonen tekee väitöskirjaa Itä-Suomen yliopistossa yhteiskuntatieteiden laitoksella pääaineena sosiologia. Halosen tutkimusintresseitä ovat marginalisaatio ja siihen kytkeytyvä huono-osaisuus nuoruus ja yhteiskunnalliset ohjausmekanismit. Hän työskentelee opinto-ohjaajana Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulussa.

FM Sofia Paasikivi on valmistunut maisteriksi Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineesta ja on kiinnostunut lääketieteen sekä terveyden ja sairauden historiasta niin historian kuin arkeologiankin näkökulmasta.

FT Kirsi Laurén on dosentti Itä-Suomen yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksella. Hänen tutkimusintressit ovat rajaseudun kulttuurit, kertomukset, kulttuurinen ympäristötutkimus, laadulliset tutkimusmenetelmät

VTM Susanna Pirnes työskentelee tutkijana Lapin yliopiston Arktisessa keskuksessa. Hänen tutkimusintresseitään ovat Venäjä, arktinen alue, historiapolitiikka, identiteettipolitiikka, muisti ja muistaminen

YTM Teemu Oivo on yhteiskuntamaantieteen jatko-opiskelija Itä-Suomen yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksella. Hän on valmistunut Lapin yliopistosta vuonna 2014 pääaineenaan kansainväliset suhteet. Oivon artikkelipohjainen väitöskirjatutkimuksensa käsittelee kansallisen toiseuden käsityksiin liittyviä huolia Suomen ja Venäjän medioissa. Tälle tutkimukselle tärkeitä aihealueita ovat mediatutkimus, kriittinen geopolitiikka, hallintavalta ja transnationalismi.